

Babam

Selim Durma'ya

Yazar Hakkında

1951 Manisa doğumlu. 1976'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Öğretmen olarak Erzurum, Karabük, Afyon-Sandıklı, Manisa-Gördes, ve Amasya-Suluova'da görev yaptı. 2005'te emekliye ayrılan Abdulhalim Durma 'Evliyalar Şehri' adıyla bir kitap dizisi hazırlamaya başladı. Elinizdeki kitaptan önce Amasya ve Kastamonu'yu yayınlayan yazarın hazırlanmakta olan son kitabı Isparta ile ilgili.

Evliyalalar Şehri
Afyonkarahisar

Yayına Hazırlayan
Abdulhalim Durma

Amasya 2009

ISBN

978-9944-0466-2-6

DİZGİ

Abdulhalim Durma

Kapak Tasarımı

Abdulhalim Durma

Baskı Yeri ve Yılı

Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Turgut Özal Bulvarı No. 53/1 İskitler/ Aankara

Tel-: 0312 384 6183-84

2009

Bu kitabın bütün hakları Abdulhalim Durma'ya aittir. Hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz. Kaynak gösterilmek şartı ile alıntı yapılabilir.

1000 Adet basılmıştır.

M U K A D D İ M E

Bir menzildir sanki şehir, uğramadan geçenler neleri kaybettiklerini nereden bilecekler. Sahib Karahisar'ı beldetü'l evliyaya dönüştüren mübarek insanların menkıbesi, esasen Müslüman Türkün hayata bakışının özünü veriyor. Burada bunu en rahat şekilde insanların ölüm muamması karşısındaki davranışlarında görmek mümkündür. Yüz yılı bulan şeyhliği ile Abapuş Veli kabul etmez oğlunun öldüğünü, çünkü onun bu dünyada yapacak işleri vardır. Karahisari yetişemez şeyhi Akşemseddin'in ölüm anına. Kahrolur üzüntüsünden ve sanki duasının gücüyle geciktirecektir kaçınılmazı.

Muharrem ayında sonsuza açılan bir tesbihin taneleri gibi Mevlevi Camii'nden İmarete sıralanan Karahisarlıının bir kap aşurenin ardında gizlenen manevi hazdan payını almaktır derdi. Semai'nin sağında kırk Mevlevi solunda kırk Bektaşî dervişiyile Acem ülkesinden getirdiği sadece kendisine vasiyet edilen Divan değildir. Rivayet edilir ki, Şah İsmail'in sevgili oğlu da takılmıştır peşine gönlünü kaptırdığı Sultanın. Mevlana neslinin o Sultanı ki, karpuz kabuğunu başına geçirir ve karışmaz devlete başkaldıranlara; soyunda devlete isyan olmamıştır hiç.

Karahisar'ın silüetinde art arda sıralanan minarelerin oluşturduğu manevi atmosfer, muhakkak ki, şehirlinin iç dünyasını yansıtır... Vakfiyesi vasiyetidir Karahisarlıların vakfeder malını, parasını, mülkünü mahallesinin camiine; sabah namazlarından sonra Peygamber efendimizin ruhuna Kur'an okunması için. Ve Küçük Aşığın emaneti yüz yıl sonra sahibini bulacaktır menkıbenin hakikatinde. Ehl-i tarik olmasa da ehl-i Hakk olan bir meczubun sırtına yük olmaz cübbesi getirdiği mesuliyet muvacehesinde.

Danışmendli ruhu sanki sırrını ele verir Sandıklı'nın hikayesinde. Ve burada Zeynep Ana'nın hayatı, menkıbeye dönüştürürken süslediği gerçeği zenginleştirir dinleyeni büyülercesine. Perde kalkar gözlerden ve ileri yaşlarda istikamet sahibi olur Kadınana. Kulun Rabbiyle bulunduğu mekanın inşasına adar ömrünün kalan zamanını, yarına sağ çıkmayacağını bilse de...

Ve bir zamanlar bir yerlerde, Karahisar'ın bir bölgesinde Sürre Alayının önünü kesen halk, izin vermez asırlarca bekledikleri hocalarının gitmesine.

Deli Bekir'in efsaneleşen hikayesi kulaktan kulağa aktarılırken, Bektaşilik çok renkliliğini yaşar Karahisar'da

bünyesinin zenginliğine zenginlik katarcasına, tarikatların birbirine gösterdiği yakınlık çerçevesinde.

Modernleşmenin götördükleri Anadolunun başka yerlerinden farklı değildir Sahip Karahisar'da. Mezartaşları ortadan kaldırılırken, sanki çocuklar anlatmak isterler toplu ölümleriyle kaybolanın kıymetini.

Sonra bir hüznün kaplar gönlü. Tehlike anlarında hazinelerini Hisarda nasıl gizlemişse, Karahisarlıının o zenginlikleri bugün de bir yerlerde gizlidir muhakkak. Ruhun iştियakı mı gerekir bilinmez, fakat 'el menzile' de Sultan Semai'nin kabri bir ziyareti bekler belki de. Evliyanın ruhaniyeti dua edenin hayrına talep ederse Sure-i Fatihayı, aczi yaşasa fakat sırrın farkına varamasa da kulun yönelişi bu mana arayışı olacaktır mutlaka.

İÇİNDEKİLER

Afyonkarahisar Evliyalari

XIII. yüzyıl.....	1
XIV. yüzyıl.....	7
XV . yüzyıl.....	10
XVI. yüzyıl.....	27
XVII. yüzyıl.....	32
XVIII. yüzyıl.....	42
XIX. yüzyıl.....	46
XX. yüzyıl.....	70
Ve diğerleri.....	82

Başmakçı, Bayat, Bolvadin, Çay, Çobanlar, Dazkırı, Dinar, Emirdağ, Evciler, Hocalar, İhsaniye, İscehisar, Kızılören, Sandıklı, Sinanpaşa, Sultandağı, Şuhut Evliyalari

Afyonkarahisar'da Tarikatlar

Afyonkarahisar'da Bayramiyye.....	191
Afyonkarahisar'da Halvetiyye-Şabaniyye....	191
Afyonkarahisar'da Kadiriyye	192
Afyonkarahisar'da Mevlevilik.....	193
Afyonkarahisar'da Nakşibendiyye.....	213
Afyonkarahisar'da Rûfailik.....	216
Afyonkarahisar'da Sadiyye.....	217
Afyonkarahisar'da Bektaşilik.....	220
Değerlendirme.....	234
Dizin.....	235
Kaynakça.....	241

Afyonkarahisar

Evliyaları

13. asır

Hitit kralı II. Mürşil'in Arzava Seferi sırasında yerden 226 metre yüksekliğinde bir kaya kütlesi üzerine askerleri için sığınak olarak yaptırdığı Hapanova Kalesi eteklerine Frigler döneminde bir köy olarak kurulan yerleşim merkezinin adı Akronio'dur. Karahisar adını alışıında, Selçuklu sultanı I. Mesud zamanında kale eteklerine yerleştirilen Karaşar Türklerinin mi, yoksa kalenin koyu ve heybetli görünüşünün mü etkili olduğu bilinmez. 1176'dan sonra ise artık bölge tamamen Türk hakimiyetindedir ve mührünü de ortaya koyduğu eserlerle vurur.

"Cümle altı kat şeddadi bina-yı kadim bir kal'a-i azimdir", diyen Evliya Çelebi Seyahatname'sinde hisar hakkında geniş bilgiler verir. Ona göre, iç kalede Sultan Alaeddin Camii, üç buğday anbarı, cephanelik, su sarnıçları bulunmaktadır. Evler olmamakla birlikte halk kıymetli eşyalarını ve erzaklarını Celali tehlikesi karşısında iç kalede bulunan mahzenlerde saklamaktadır. Bu mahzenleri onar kişilik kale görevlileri beklemektedir. Orta kalede ise üst üste dizilmiş kale neferlerine ait kırk elli kadar ev bulunmaktadır. Kale dizdarı da burada oturur. Güneyde yer alan surlarda da kırk elli hanelik bir yerleşme olup buranın halkı, ihtiyacı olan suyu aşağıdan eşeklerle taşırlardı. Kale 18. yüzyıl ve sonrasında eski önemini kaybetmişse de, iç kalede yer alan zindanın bu dönemde de kullanıldığı, ve özel günlerde atış yapan birkaç tane şenlik topunun bulunduğu anlatılır.

Selçuklu çağında devlet hazinesinin muhafaza edildiği bir yer olmanın yanında, Bizans ve Anadolu Beylikleri ile olan mücadelelerde taşıdığı önem, Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarında Karamanoğullarına karşı girilen seferlerde de devam eder. Ne var ki, Karamanoğullarının ortadan kaldırılması ile, ülkenin ortasında kaldığı için askeri açıdan önemini kaybeden kale, Celali isyanları sırasında halkın sığınağı haline gelir.

Evliya Çelebi'nin, "Bu kalenin içinde tâ zirve-i âlâda Sultan Keykubat Camii küçüktür ama sanatlıdır. Mihrabı baştan başa çinilidir. Fakat minaresi yoktur, zelzeleden yıkılmıştır..." diyerek anlattığı Kale Mescidi hakkında Süleyman Gönçer¹, "I. Alâaddin Keykubat'ın emriyle Mimar Bedrettin Gühertaş'ın kaleyi tamir ettiğini ve Hisarardı Medresesi ile birlikte kalenin güney tepesine küçük minareli, mozaik çini mihraplı bir cami yaptığını" yazar. Bu mescidin mihrabındaki mozaik çinilerin, XVII. yüzyıldan sonra Mısır Camii'nin mihrabına monte edildiği ileri sürülür.

Afyonkarahisar'da Selçuklu döneminde inşa edilen en eski mabedin, Ulu Cami'nin yerinde bulunan Attar Yusuf Efendi Mescidi olduğundan bahsedilir. Sivrihisarlı Attar Yusuf Efendi'nin bir mescit, bir mezarlık ve kırk dükkan yaptırdığı ve Ulu Cami'nin bu mescidin genişletilmesi suretiyle inşa edildiği rivayet olarak nakledilir. Ayrıca, mescidin yerinin, Ulu Caminin hariminde "şimdiki sağ taraf köşeden minbere kadar olan 8 direğin işgal ettiği saha ..."olduğu, şeklinde belirtilir.

¹ Afyonkarahisar'da Cami ve Mescitler,

Ahmet İlaslı'nın ifadesine göre², Kale eteğindeki Kaledibi Mescidi'nin kitabesi sonradan Yukarı Pazar Camii'ne konulmuştur. Kitabeye göre mescit 1264 yılında Karamanoğlu Yusuf Bey tarafından yaptırılmıştır. Yusuf Bey Kalede bir süre mahpus olarak kalmış ve hapisten kurtulmasından sonra, Allah'a şükür ifadesi olarak bu mescidi yaptırmıştır.

Kalenin tamiri sırasında yapılmış olan Hisarardı Medresesi, bu günkü Çavuşbaş Camii'nin kuzeyinde bulunmaktaydı. 1232'de yapılmış olduğu tahmin edilen yapı, toplam on bir oda ve iki eyvandan meydana gelmekteydi. Burada 1317'de Karahisar'da vefat etmiş olan Mevlâna Hattap Haydar'ın uzun süre müderrislik yaptığını, Mevlânâ Abdülkerîm'in, medresede günlük 20 akçe ile üç buçuk yıl görevde bulunduğunu anlıyoruz. XV. asırda Afyonkarahisar'da müftülük yapan İmad Dede'nin de Hisarardı Alaaddin Medresesi'nde müderrislik yapmış olduğunu görürüz. 1635 yılında Müderris Mevlânâ Abdurrahim Efendi'nin günlük 40 akçe ücretle müderris tayin edilmiş olmasından, XVII. yüzyılda medrese müderrisinin maaşının arttığı anlaşılmaktadır. 1667 yılında Rıdvan Efendi'nin oğlu Müderris El-Hâc Esat Efendi görevli olarak bulunmaktadır. Gülapoğlu Muhammed Askeri de vefatına kadar, yaklaşık kırk yıl burada müderrislik yapmış, ölünce de bahçesine defnedilmiştir. Mehmet Fevzi de Alaaddin Medresesi müderrisliğine geçmek üzere 1795 yılında müracatta bulunmuş, atamasının yapılmasından sonra burada uzun yıllar çalışmış, 1812 yılında müftülük görevine geçerken bu görevinden ayrılmıştır.

² Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, AKU

Osmanlının son zamanına kadar hizmet vermiş olan Medrese, Cumhuriyet döneminde binası kullanılmamasından dolayı yıpranarak yıkılır. 1978 yılında ise yerine 1 Nolu Sağlık Ocağı yapılır

40 ağaç direk üzerine toprak damlı olarak inşa edilmiş olan Ulu Cami Selçuklular döneminden günümüze gelen ender örneklerden biridir. Cami hakkında en eski kaynak, tahta minber kapısında yazılı olan kayıttır. Buradaki ifadeden anlaşıldığına göre minber, 1272 yılında Dülger-Marangoz Emir Hacı Bey tarafından yapılmıştır. Mihrap çevresinde mermer üzerine "*Âyete'l-kürsî*" yazılıdır. Surenin sonuna eklenen ibareden hareketle, Ali Bey bin Sivastos'un³ Afyonkarahisar'a esir olarak getirilmesi olaylarından yola çıkarak, XIII. yüzyılın son çeyreği başlarında yazıldığı ileri sürülebilir. Üç kapısı olan caminin doğu kapısında bir tamir kitabesi yer alır.

Kırk ahşap direğin bu gün yirmi iki tanesi orijinallliğini korumaktadır. Sekiz tanesinin sütun başlıklarında nakışlar mevcut olup mukarnasların her birinin içine birer çiçek motifi yerleştirilmiştir. 1950-1962 yılları arasında değişen sütunların Paşa Camii'nden arta kalan sütunlar olduğu söylenir.

Zengin sırlı tuğlalarla örülü minaresiyle caminin çeşitli tarihlerde tamir ve tadilatı yapılmıştır. 1950'de VGM tarafından

³ Sivastos oğlu Ali Bey, Selçuklu ümerâsından olup Karamanlıların baş kaldırdığı sırada Denizli uç Beyi idi. Sahiboğulları Karamanlılara karşı Ali Bey'den yardım istemişlerse de Ali Bey yardım etmediği gibi üstelik kafa tutmuştur. Sahiboğlu Karamanoğlu Mehmet Beyi öldürtmüş, Cimri (Alâaddin Siyavüş)'yi yakalamış; Selçuklu Sultanı Üçüncü Gıyâsüddin Keyhüsrev ile birlikte Çay ve Uluborlu'ya yürümüştür. Denizli halkı Ali Bey'i yakalamak için gelindiğini görünce kan dökülmemesi için Ali Bey'e karşı ayaklanarak onu yakalamışlar. Sâhib ve Sultanın katına göndermişler. Afyonkarahisar'da 1277-1279 yıllarında zindana atılan Ali Bey korku ve üzüntüden burada vefat eder.

toprak dam, galvanizli piramidal çatı olarak değiştirilir. 1995-2000 yılları arasında etrafındaki yapılar istimlak edilerek çevre düzenlemesi yapılır.

Hıdırlık etekleri ile Kalenin batı kesiminde başlayan iskan hareketleri Sahip Ata ve oğulları döneminde kalenin güney ve güney batısına da kayar. Muhakkak ki şehrin ortasında yer almış bulunan Cami-i Kebir Mahallesi, cami ve mescitler etrafında oluşan mahallelere sağlam bir örnek teşkil edecektir. Burada 1250 tarihli bir kitabesi olan Hodalı Çeşmesi, iskanın daha eski tarihlere dayandığını gösterir. Diğer taraftan 1233 yıllarına tarihlenen Alaeddin Medresesinin bulunduğu mahalle, iskanın buralardan da devam ettiğini ortaya koyar. Şehrin en eski mezarlığı kabul edilen Olucak Mezarlığı da medresenin karşısında yer almaktadır. Aynı şekilde Ulu Caminin yerinde bulunan eski mescit çevresinde de bir mezarlığın bulunduğu rivayet edilir.

Kale ve Hıdırlık arasında yer alan ve çoğu mahalleye ismini vermiş olan beylikler dönemine ait mescit, çeşme ve zaviyeler bulunmaktadır.

Halk arasında **Horoz Dede** diye anılan Necmeddin Ruzbe, Sahipata Fahreddin'in torunu Şemseddin Mehmet Bey'e⁴, Karahisâr-ı Devle valiliği verilinceye kadar, bir iki yıl ilin yönetiminde bulunmuştur. Daha sonra Karahisar'dan ayrılmayan Ruzbe Bey,

⁴ Karamanoğlu Mehmed Bey ve Siyavuş'un Konya'ya hâkim olmaları üzerine Sâhib Atâoğulları Karahisar'da asker toplayarak onlara karşı harekete geçerler. Siyavuş ve Mehmed Bey de Akşehir istikametinde yürürler. Tâceddin Hüseyin ve Nusreddin Hasan bu mücadelede öldürülür (1277). Bundan sonra beyliğin başına Hasan'ın oğlu Şemseddin Mehmed geçer. Onun devrinden itibaren takriben yirmi yıl süreyle Denizli bölgesi Sâhib Atâoğulları ve Germiyanogulları arasında bir çekişme sahası olur.

vefatında türbesine gömülmüştür. Bununla birlikte halk arasında Horoz Dede'nin, Afyonkarahisar kalesinin fethi için savaşılan Türk yiğitlerinden efsaneleşmiş bir kahraman olduğu da anlatılır. Fetih sırasında komutanlar tarafından, sabah erken vakitte horozların ötmesi ve ezanın okunmasıyla birlikte, 'Allah Allah' nidalarıyla kaleye hücum edilmesi kararlaştırılır. Ancak, gece boyunca meçhul bir kahraman, sabredemez, gece yarısı vakitsiz horoz gibi ötmeye başlar. Bunu duyan Mürdümek Sultan da gür sesiyle sabah ezanını okur. Düşmanı gaflet uykusunda bastıran Türkler böylece kaleyi fethederler. Bu kahramana da Horoz Dede lakabı verilir.

Yusuf İlgar'ın çalışmasından⁵ öğrendiğimize göre, Afyonkarahisar'da dağınık olarak bir hayli müstakil mezar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, halk arasında türbe diye anılır. Bir kısmı bir ev bahçesinde kimisi bir evin veya yolun kenarında bulunur. Bu mezarlardan birisi de Horoz Dede'ye aittir. Yukarı Pazar Mescidinin batı kesiminde bulunan türbesi büyük yangında (1902) yanmıştır. Yerine Karakol binası ile birlikte taştan bir merkadi yapılmış, XX. yüzyıl sonlarında ise mezar kaldırılmış, iskeleti yapılan evin çatısına konulmuştur.

Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu yerde, vaktiyle Cenkçi (Çenkici) Mezarlığı vardı. **Cenkçi Sultan**'ın da Horasan erlerinden olduğu, harpte şehit düştüğü ve bu mezarlıkta medfun olduğu ileri sürülmektedir. Şehirde Cenkçi (Çenkici) adıyla anılan bir zaviye bulunmaktadır. Zaviyelerin bir kısmının, fetih sırasında Horasan erleri

⁵ İLGAR Yusuf, Mezarlıklar ve Türbeler

tarafından kurulmuş olması mümkündür. Bu bilgilerden mezarlığın da, şehrin fethiyle birlikte oluştuğu söylenebilir.

Kabrinin bir zamanlar eski kilisenin yanında olduğu söylenen **Deve Dede**, kalede medfun bulunan **İmdat Dede**, saraçlarda vakıflar kahvesinde **Yasin Dede**, Sahipata Oğulları komutanlarından Yoncaaltı Camii yanındaki çeşme civarında medfun **Ebu İshak**, Namık Kemal İlköğretim okulu civarında **Vesvese Dede**, bu asra idhal edilen mübarek isimlerden bir kısmıdır.

I4. asır

Kadınana ismiyle anılan üç kız kardeşe ait iki türbeden kubbeli olarak yapılanın kitabesi bulunmazken yapının XIII. veya XIV. yüzyıla ait olduğu ileri sürülür. Kardeşlerden Asiye Sultan'a ait türbe Kadınana İlköğretim Okulunun yanında yer almaktadır. Çeşitli tarihlerde, üzerindeki kitabesine göre bir defa da 1940 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. **Melek Peyker** ile **Naime Gevher Hanım** Sultanların türbesi ise Mevlevihanenin batı tarafında bulunur. Binası taş duvarlı, ahşap tavanlı olup çatısı kiremitle örtülüdür. Türbe içersinde beş kişiye ait mezarlardan büyük olanı Melek Peyker, yanındaki sanduka ise Naime Gevher hanıma aittir. Arka bölümde bulunan üç küçük sandukanın ise kimlere ait olduğu bilinmemektedir.

Selçuklu hükümdarlarından III. Alaaddin Keykubat'ın kızları olan Kadınaneler, anlatılanlara göre Anadolu Valisi Emir Çobanoğlu

Demirtaş⁶ (Timurtaş) Beyin zulmünden kaçarak Afyonkarahisar'da Sahipataoğullarına⁷ sığınır.

Tüm mal varlıklarını şehrin gelişmesinde ve hayır işlerinde kullanan kardeşlerden Melek Peyker, Orta Kalacık'taki kaynaktan açığa gelen suyu, kapalı ark haline getirir. Naime Gevher Hatun, şehrin ortasından geçen dere üzerine köprüler inşa ettirir. Asiye Sultan ise bu günkü Saraçlar içi, Kadınana türbesi, Müftülük, Afyon Lisesi ve Ordu Bulvarı başlangıcına kadar olan bölgede yaklaşık bin kişilik mezar yaptırır. Bu üç kız kardeşe Afyonkarahisarlılar tarafından kadirşinaslık eseri olarak 'Kadınana' lakabı verilir.

1330'da Nusreddin Ahmed tarafından yaptırılan ve şehrin en eski mahallesine isim veren Kubbeli Mescid, tek kanatlı kapısıyla Selçuklu mimari tarzında olup, yıldızlı, geometrik ve bitki motifli oymalı bir sanat eseridir.

⁶ Orta Anadolu'daki Ertena Beyliği İlhanlıların Anadolu'daki "Eyâlet-i Rûm" valiliğinin sonradan bir devlet şekli alışıdır. Kuruluşlarından bir süre sonra Anadolu beyliklerinin buhranlı bir devre geçirdiği görülür. Bu hususta İlhanlıların meşhur Anadolu genel valisi olan Emîr Çobanoğlu Timurtaş önemli rol oynamıştır. Timurtaş 1322 yılında ilhanlılara karşı isyan ettikten ve Ebu Saîd Bahadır Han tarafından affedildikten sonra ikinci defa Anadolu'ya vali olarak atanmış ve bu ülkeyi tamamiyle Moğolların egemenliği altına sokmak isteyerek ilhanlılara karşı bağılıklarını kesen veya gevşeten Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Fakat buna tamamen muvaffak olamamıştır. Bununla beraber Eşrefoğlu Süleyman ve Hamidoğlu Dündar beyleri öldürmüş, diğer bazı küçük beylikleri doğrudan doğruya İlhanlıların Anadolu valiliğine bağlamıştır. Timurtaş, 1326 da babası Emîr Çoban'ın Ebu Saîd tarafından öldürülmesi üzerine aynı akıbete uğramaktan korkarak Suriye ve Mısır'da hâkim olan Memlûklara sığınmış, yerine geçici olarak İlhanlıların komutanlarından Alâeddin Ertena atanmıştır.

⁷ Sahipataoğulları Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata'nın (öl.1288) oğulları ve torunları tarafından Afyonkarahisar ve çevresinde kurulan beylik (1275-1341)

Yemeniciler Çarşısı içindeki tek kubbeli olan Arasta Mescidi'nin inşa kitabesinden 1355 yılında Hacı İsmail bin Mehmet tarafından yaptırıldığı, diğer kitabeden ise 1893'te Miralay İsmail Bey tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.

Aynı adla anılan mahalledeki mescidin banisi Tac Ahmed'in kim olduğu bilinmiyor. Halk arasında Tahtalı Mescid de denilen yapının asrın ikinci yarısında inşa edildiği sanılmaktadır. 130 metre karelik bir alana oturan tek kubbeli mabedin, bir yangında mahalle ile birlikte yandığı ve Cumhuriyet döneminin başlarında tamir edildiği anlatılır.

Hisar eteklerinde asrın sonlarına doğru inşa edilen Kabe Mescidi'nin banisi Hacı Mehmet bin Yusuf'tur. Kare planlı ve tek kubbeli olan yapının kitabesinden inşa tarihinin 1397 olduğu anlaşılmaktadır. 1969-78 yıllarında birkaç defa tamir görmüş, yapıya müezzin ve kadınlar mahfili ilave edilmiştir.

Kettancı Hamza Çelebi Camii olarak da bilinen Akmescid, aynı isimli mahallede yer almaktadır. 1397 yılında Hacı Hamza bin Hacı Hasan el Kettani tarafından yaptırılan mabed, tek kubbeli olarak inşa edilmiş, daha sonra küçük kubbeli bir son cemaat mahalli ilave edilmiştir. 1905'te minaresi, 1960'ta da mescidin kendisi tamirden geçmiştir.

Mevlevihane'nin ilk vakfiyesi 1316 yılına ait olup Germiyan beyi I.Yakup Çelebi⁸ tarafından tanzim ettirilmiştir. Zaviyenin bu

⁸ Sandıklı'da Kale kitabesinde de adı geçen Yakup Çelebi'nin, Mevlana'nın torunu Mutahhara Hatun'un oğlu olup 1344 tarihli vefatıyla türbesinin Şuhut'ta olduğu ileri sürülmektedir.

tarihten önce yaptırılmış olması mümkündür. Daha sonra çeşitli tarihlerde yapılan ilavelerle genişletilmiştir.

Mevlevi Dergahı civarında yer alan tek kubbesi ile Kuyulu Cami'nin muhtemelen asrın başlarında inşa edilmiş olduğu ileri sürülür.

Yüzyılın yapılarından birisi de, üzerine yenisi inşa edilen Burmalı Cami'dir ve muhtemelen eski ahşap kapısı bodrum girişi olarak takılmıştır.

Şehirde bulunan diğer bir özel mezarlık da, Gavur Kalesi diye anılan tepenin eteğindeki Merd-i yek (**Mürdümek**) Sultan'a ait mezarlıktır. Merd-i Yek Sultan'ın Afyonkarahisar'ın fethi sırasında mezarının bulunduğu yerde şehit düştüğü nakil olunmaktaysa da, daha sonraki yıllarda vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mezar taşı kitabesinin ebced hesabıyla 1332 tarihli olduğu, dolayısıyla Merd-i Yek Sultan'ın belirtilen yılda vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Mürdümek Sultan'ın 100 yaşlarında iken 1332 yılında vefat eden Şerafettin Hoca Harun'un oğlu olabileceği de ileri sürülür.

Onu Afyonkarahisar'ın fethiyle irtibatlandıran menkıbe, Bilali Habeşi silsilesine bağlar ve ayak ucundaki sütunun ezan okuduğu mermer olduğunu ileri sürer.

15. asır

Buğday Pazarı'nda mescidi yaptıran ve **Ayas Dede** olarak bilinen kişi, aynı dönemde Gedik Ahmet Paşa Camisinin de mimarlığını yapmış olan, Mimar Ayas Bey'dir. Onun 1475 tarihli vakfiyesinde, Afyonkarahisar'da bir cami yaptırdığı ve bazı mallarını

diğer bazı şehirlerdeki eserlerine ve bu camiye vakfettiğı bilgisinden hareketle, mabedin vakfiye tarihinden kısa bir süre önce inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Ayas Dede Mescidinin cemaatinin çoğalmasıyla Serdarzâde Ahmet Ağa, izin alarak minber yaptırır. Mescidin camiye dönüşmesiyle Abdülkâdir oğlu Mevlânâ Hacı Mehmet Halife 1824'te buraya hatip olarak beratla tayin olunur.

XVI. yüzyılda Sarıkız Tepesi'nin eteklerinde Abdurrahim Mısırî'nin 40 nefer dervişinin oturduğu, Şhreküstü Mahallesi bulunmaktadır. Bu mahalle büyük ihtimalle Abdurrahim Mısırî hayatta iken dervişlerin şehir dışında oluşturdıkları mahalledir. Şhreküstü Camii de bu dönemde, yani XV. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olmalıdır. Caminin banisi Nureddin Efendi'nin, Abdurrahim Mısırî'nin çağdaşı ve ulemâdan olduğu ileri sürölür. Sicil kayıtlarında, Şhreküstü Camii'nin imam, müezzin ve kayyumunun 1660 yılında cemaati olmadığı için, Kasım Paşa Camii'nde hizmet görmesinin uygun olduğu nakledilir. Cami cemaatinin olmaması XVII. yüzyılda Şhreküstü Mahallesi'nin boşaldığını göstermektedir. Muhtemelen bundan sonra cami bakımsızlıktan yıkılmıştır.

Hacı Eyüp Mahallesi'nde bulunan Kayadibi Mescidinin XV.asra tarihlenmesiyle birlikte kim tarafından yaptırıldığı tespit edilememiştir. Karaman oğullarından birisi tarafından yapılmasından dolayı aynı adla anılmış olabilir. Milli Mücadele Dönemi'nde Yunan işgali sırasında Yunanlılar tarafından yakılsa da, mescid Yakup oğlu Halil Ağa tarafından 1930'lu yıllarda kerpiç, kargir ve kırma çatılı olarak yeniden yaptırılır. 1983 yılında da Hacı Abdurrahman Mühsürler ile Tabanoğlu Hacı Mehmet tarafından tamir ve bakımı üstlenilir.

Fakih Paşa Mahallesi'nde ahşap olarak yapılan mescit, 1433 yılında inşa edilmiştir. 1530 ve 1575 yıllarında açık olduğu anlaşılan Fakih Paşa Mescidinin tamir kitabesinden, Benderli oğlu Hacı Ömer Ağa tarafından 1827 yılında onarıldığı anlaşılmaktadır. Mescit aynı zamanda *Gürçani*, *İshak Fakih* ve *Mahkeme* isimleriyle de anılmaktadır.

Karaman Mahallesi'nde bulunan cami, düzgün olmayan sekizgen planlıdır. XV. yüzyıl sonunda yapıldığı ileri sürülen Karaman Camii'nin tavanı düz ve ahşaptır. Minaresi camiden ayrı olarak yapılmıştır. Toprak damı, 1915-1920 yıllarında çatıya dönüştürülür. 1998 yılında çıkan yangından sonra tavan ve çatı bölümü ahşap olarak yenilenir.

Sinan Halife Mahallesi'nde bulunan mescit, kitabesinden anlaşıldığına göre, 1453 yılında Beğendik oğlu Esen Bey tarafından yaptırılmıştır. Kuzey bölümünde son cemaat yeri bulunan Sinan Halife Mescidi'nin günümüze ulaşmayan minaresindeki kitabede, Telekzâde Hacı Ahmet Efendi tarafından 1859 yılında, mescidin camiye çevrildiği ve minaresinin yaptırıldığı yazılıdır. Mescidin hitabet görevi, 1834 yılında Hafız Ebu Bekir Efendi ibn-i Mehmet Efendi üzerindedir.

Afyonkarahisar'daki önemli mimari eserlerden bir diğeri, XV. yüzyılda Gedik Ahmet Paşa tarafından yaptırılan ve halk arasında İmaret adıyla anılan camidir. Hamam ve medrese ile beraber, külliye vakfiyesinin 1475 tarihli olduğu göz önüne alınırsa, bu tarihten kısa süre önce yapılmış olduğu anlaşılır. Vakfiyesinde, külliye için vakfettiği yerler, görevlilere verilecek ücret ve şartları belirtilmiştir. Caminin mimarı, Ayas Ağa'dır (Ayas Dede). Onun da

camii ve diğler birimlerle ilgili vakıfları bulunmaktadır. Şehrin kuzey doğusunda yer alan camii, külliyesinin merkezindedir. Yapının, mihrap ekseninde iki ana kubbesi, son cemaat yerinde de beş kubbesi bulunmaktadır. Mabed cümle kapısı ceviz ve şimşir ağaçlarıyla örölmüş bir sanat harikasıdır. Kesme taşla, yivli olarak yapılan minaresinin yivler arasına yerleştirilen lacivert çinileri, eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Ahşap ve mermer işçiliğı özenle yapılmıştır. Caminin iç mekanındaki hat örnekleri ve motifler insanları hayran bırakmaktadır. Nakkaşı Hasan Efendi'dir. 1794'te meydana gelen depremde, kubbeleri ve duvarları önemli ölçüde hasar görmüştür. 1795 yılında, mütevellî Ahmet Efendi camiyi tamir ettirir.

Şehirde Ulu Camii ile benzer özellikleri taşıyan bir diğler ahşap camii de Umur Bey (Paşa) Camisidir. Osmanlı döneminde, Selçuklu mimari tarzında yapılmış camiler içerisinde yer alan yapı,1455 tarihinde Umur Bey tarafından inşa ettirilir. 24 ağaç direkli, ahşap tavanlı, toprak damlı olan caminin minaresi Selçuklu mimari tarzındadır.

Camiin merkezi bir konumda bulunmasından dolayı devlet merkezinden sancağı gelen ve halka iletilmesi gereken emirler; ulemâ, meşâyih, hatibler, imamlar mahalle muhtârları, esnaf kethüdâları ile halkın diğler ileri gelenleri buraya çağrılarak öğlen namazından sonra kendilerine duyurulur. Onlar da temsil ettikleri grupları ve halkı haberdar ederlerdi.

Umur Bey, külliyesinin vakfını 1455 yılında kurarak vakfiyesini tanzim etmiştir. Umur Bey, camii ile birlikte ayrıca kervansaray, hamam, medrese de inşa ettirmiştir. Umur Bey Hamamı, Kervansarayı ve Sarıpınar Köyü'nün geliri, Umur Bey'in Medrese ve Camii Vakfına

tahsis edilmiştir. Cami, Şer'i Sicil kayıtlarında Atpazarı ve Umur Bey Camii adlarıyla anılmaktadır. Halk arasında Paşa Camii olarak bilinen camiye, 1920-23 yıllarında kışla olarak kullanılmasından dolayı, Kışla Camii de denilmektedir. 1933 yılında istimlak edilerek yıkılmış, yerine Zafer Abidesi ve park yapılmıştır.

Demirciler Çarşısı'nda bulunan İmad Dede Camii, minaresinden dolayı Güdük Minare ismiyle meşhur olmuştur. Keçe Pazarı ve Öksüzce isimleriyle de anılmış olan caminin ünlü bilgin Kadı Hacı Muhittin oğlu İmadüddin tarafından önce mescit olarak yaptırıldığı ileri sürülür. İçerisindeki türbe kapısında, "İmad bin Hacı Muhiddin 1453", yazılıdır. **İmad Dede**, yaklaşık olarak 1350-1453 yıllarında yaşamış, Afyonkarahisar'da müftülük ve Hisarardı Alaaddin Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Mescit, Şişmanzâde Hacı Bekir oğlu Hacı Mehmet Ağa tarafından, 1689 yılında camiye dönüştürülmüş, bir de mektep yapılmıştır. Aynı tarihte düzenlenen vakfiyesinde, cami ve okulun vakıf şartları belirlenmiştir. Cami, 1810 yılında Terzi Sarı Hacı Ali tarafından tamir ettirilmiş, aynı zamanda yeni vakıflar ilave edilmiştir. Maaşı, Hacı Bekirzâde Mehmet Ağa Camii şerifi ve mektebi vakfından karşılanmak üzere hitabet görevi 1879 yılında Ahmet Ata Efendi üzerindedir.

Mısırlıoğlu Abdurrahim Karahisârî tarafından XV. yüzyılda yaptırılan cami, eski Saraçlar Çarşısı diye anılan yerde idi. Evliyâ Çelebi, Seyahatnamesi'nde Afyonkarahisar camilerini sayarken bu yapıdan "...Abdurrahim Efendi Camii..." diye bahsetmektedir. Cami 1635 yılında 1200 akçe ile tamir ettirilmiştir. Afyonkarahisar'da 1794 tarihinde ikinci vakti büyük bir zelzele olmuş, bu zelzelede, İmarek Camii ile Abdurrahim Camii büyük ölçüde harap olmuştur.

Abdurrahim Karahisârî, 1483 tarihli vakfiyesinde, mescidin imamı için ayda 10 dirhem, müezzini için 4 dirhem, sabah namazından sonra altı hafızın birer cüz okumalarına karşılık her birine 20’şer dirhem verilmesini şart koşturmuştur.

Arap Mescidi (Muslihüddin Mısırî Camii)’nin kare planlı, tek kubbeli olarak XV. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. **Arap Dede**, Abdurrahim Karahisârî’nin kardeşi Muslihüddin Mısırî’nin lakabı olsa gerektir. Muslihüddin Mısırî, 1453 tarihli vakfiyesinde bir cami yaptırdığından bahsetmemektedir. Her halde vakfiyesini düzenledikten sonra camiyi yaptırmış olmalıdır. Kardeşi Abdurrahim’in 1483 tarihli vakfiyesinde, mal varlığından bir kısmının kardeşinden irsen intikal ettiğini beyan etmesine bakılırsa, bu tarihten önce Muslihüddin vefat etmiş olmalıdır. Dolayısıyla, 1453-1483 yılları arasında caminin yapıldığı söylenebilir. 1816’da Hasan ibn-i Hafız Hacı Mehmet Efendi maaşını Muslihüddin Mısırî Camii Vakfı’ndan almak üzere cüzhan olarak görevli bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde yer alan kitabelerden caminin iki kez tamir edildiği anlaşılmaktadır. Birinci tamir 1809 yılında Ömerzâde Hacı Mehmet Ağa tarafından, ikinci tamir ise 1852-53 yıllarında Ömerzâde Hacı Mehmet Ağa kızı Fatma Hanım tarafından yaptırılmıştır. Cami içerisindeki türbe, Arap Dede-Muslihüddin Mısırî’ye atfedilir. Evliyâ Çelebi de XVII. yüzyılda Afyonkarahisar camilerinden bahsederken, Arap Camii ismini zikretmektedir. Kitabesinden 1495-96 yıllarında yapıldığı anlaşılan Başçeşme Camii minaresindeki bazı özelliklerin Arap Mescidi minaresi ile benzerlikler göstermesi, Arap Mescidi’nin de aynı yüzyılda yapıldığına bir işaret olsa gerektir.

Kasım Paşa (Mısırî) Camii, Abdurrahim Mısırî adına Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin, mozaiklerle kaplı mihrabı Anadolu Selçuklu Devri özelliklerini yansıtmaktadır. Mihraptaki çinilerin Kale Mescidi'nden sökülerek buraya monte edildiği sanılmaktadır. Caminin kitabesi yoktur. Âşıkpaşazâde Tarihi'nde "*Dutumezikoğlu Kasım Paşa Karahisar'da bir Cuma Mescidi yaptı*" ifadesi yer almaktadır. Olayları bir silsile halinde ele alan Aşıkpaşazâde'nin Afyonkarahisar'daki cami yapımını 1478 yılı olayları içerisinde göstermesinden, Kasım Paşa Camii'nin 1478 yılında yapıldığı sonucu çıkarılabilir. Bu caminin yapıldığı yer, aslında Alaca Medrese'nin vakfına aittir. Kasım Paşa buraya cami ile birlikte hamam, kervansaray ve dervişlerin kalması için evler yaptırmıştır. Cami art arda eş değerde iki kubbeli mekanla, güneyden bitişik türbeden ibarettir. Abdurrahim Karahisârî vefat edince bu türbeye gömülmüştür. 1483 yılında caminin kuzey kısmı ile minaresinin, bilahare türbenin yapıldığını belirtilmektedir. 1863 yılında son cemaat yeri yıkılmış, toprak damlı olarak yenilenmiştir.

Dâî Recep Mahallesi'nde bulunan mescit, Abdi Kadı, Dâî Recep, Küçük İmamoğlu isimleriyle anılmaktadır. Günümüzde hala mevcut olan mescidin ne zaman yapıldığı ile ilgili olarak bir kitabesi yoktur. Ocak 1636 tarihli bir mahkeme kaydında sınır tespiti yapılırken "*Abdi mil kü ve muallimhaneye*", 1651 tarihli bir satış kaydında hudut belirtilirken "*...bir tarafı Abdi Kadı Mescidi...*" ifadesinden mescidin 1636 tarihinden önceki bir zamanda yapıldığı anlaşılmaktadır. Mescidin bulunduğu mahalle, 1731 ve 1776 yıllarına ait sicil kayıtlarında Sofular Mahallesi diye zikredilirken, günümüzde Da'i Recep Mahallesi ismiyle anılmaktadır. Buna karşılık, 1912 yılı

sicil kayıtlarında mescidin yirmi metre yakınında olan Abdi Kadı Mescidi Çeşmesi'nin Gündoğmuş Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir. Bu mahalle günümüzde de aynı adla anılmaktadır.

Anlatıldığına göre, Abdi Efendi Karahisarî İmad oğlu Kasım Efendi'nin oğludur. Babasının yerine Afyonkarahisar'a kadı olmuştur. Kasım Paşa tarafından Umur Bey'in Bey Tarlası denilen arazisi üzerine yaptırılan Mısırî Camisi, Alaca Hamam ve Kervansarayın yapılması için izin vermiştir .

Abdi Çelebi 1500 yılında vefat ettiğine göre, mescit ile diğer birimler, belirtilen yıldan önce yapılmış demektir. Mescit ve çeşmeyle ilgili olarak Hacı İsmail Efendi tarafından 1776'da vakfı kurularak bir kısım gayr-ı menkul vakfedilmiştir. Bu yapılar vakfiye tarihinden yirmi dört yıl sonra tamir ettirilmiştir. Çeşme kitabesinden anlaşıldığına göre, cami ve çeşme 1799-1800 yıllarında *Hacı Ali İmam oğlu Hacı İsmail Efendi* tarafından tamir ettirilmiştir. Caminin Küçük İmamoğlu lakâbıyla anılması, bahsi geçen kişi tarafından tamir ettirilerek vakfının kurulmasından dolayı olsa gerektir.

Mescidin mütevellisi konumundaki Demirci İbrahim Savruk, 1985 yılında ahşap kapısını, demir-doğramalı olarak değiştirmiş, 1988 yılında saç-demir doğramalı basit minberi yaptırtmıştır. Toprak olan antreye halk tarafından mozaik döktürülmüş, Alimoğlu Ailesi, mihrap ile güney-batı duvarını tabandan 1.75 m. yüksekliğinde mermer ile kaplatmıştır. Keçeci Ömer Özçalışkan da 1989 yılında caminin kuzeybatısındaki avluya hela ile abdest alma yeri inşa ettirmiş, çatı kiremitlerini değiştirmiştir.

Yukarı Pazar Mahallesi'nde, kare planlı, tek kubbeli olan Yukarı Pazar Mescidi'nde iki kitabe görülmektedir. Bu kitabelerden

1264 tarihli olanın, kale dibindeki bir mescitten getirilerek buraya konduğu ortaya çıkarılmıştır. Diğerisi ise, mescidin asıl inşa kitabesidir. Bu kitabeden mescidin, 1465 yılında Turgut bin İsmail tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Başçeşme Camii, Efecik Mahallesi'nde olup kitabesine göre, 1495-96 yılında Hacı İlyas oğlu Mustafa tarafından tek kubbeli olarak yaptırılmıştır. 1868-69 yılında ise tamir edilmiştir. Caminin güneyinde bulunan haziredeki mezar taşından camiye yaptıran Hacı İlyas oğlu Mustafa'nın 1502 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Fakih Paşa Mahallesi'nde Otpazarı Cami sokakta olan Sinan Paşa Mescidi (Hacı Ömer)'nin ilk olarak ne zaman yaptırıldığı hususunda açık bir bilgi yoktur. 1530 tarihli kayıtlarda belirtilen Karahisar şehir merkezindeki iki cami ile on iki mescit arasında *Sinan Paşa Mescidi* de bulunmaktadır.

II. Yakup Bey Afyonkarahisar'daki Atnoz (Atanos) ve Ağça-ağıl köylerini, ayrıca Sivrice-öyük isimli mezranın tamamını bütün hudut ve hukukuyla Mehmet oğlu Mevlânâ Sinan Paşa'ya, sonra evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart koşarak 21 Temmuz 1422 tarihinde vakfeder. Caminin Sinan Paşa ismiyle anılması, camide olan kitabede yer alan Mehmet ismi ile vakfiyede belirtilen Sinan Paşa'nın babasının isminin de aynı olması, diğer taraftan 1412 tarihli İnehan Bey oğlu Subaşı Hisar Bey vakfiyesinde Afyonkarahisar'da Sinan Paşa emlakından bahis edilmesi, Fâkih Paşa Mahallesi'nden torunlarının Kara Hisâr-ı Sâhib'de Sinân Paşa ve Hüsâmeddin vakıflarından 21 Eylül 1909 tarihinde hak talebinde bulunmaları gibi bilgiler camiye yaptıran kişinin Germiyanoglu II. Yakup Bey'in vakıfta bulunduğu Mevlânâ Sinan Paşa olduğunu kanaat ettirmektedir. Mescit, 1816-

1817 yıllarında Benderlizâde Ali oğlu Hacı Ömer tarafından üçüncü kez olarak tamir edilmiştir. Mescidin 1876 yılında *Necib Nûrî Efendi* tarafından cami olarak yeniden yaptırıldığı belirtilmektedir. Minaresi olmayan toprak damlı mescit, 1969 yılında cami derneği tarafından yıktırılarak, inşaatı Ayazınli Hasan Usta'ya, taş işçiliği de Savranlı Hasan Topal'a verilerek yeniden yaptırılmış ve 1970 yılında ibadete açılmıştır.

1575 tarihli Vakıf Tahrir Defteri'nde belirtildiğine göre, vakfın tevliyeti mescidin imamı tarafından sürdürülecektir.

Hacı Hasan kızı Emine Hanım'ın, 1753'te vakfettiği dükkanların ve paranın gelirinden olmak üzere, Sinan Paşa Camii'nin (Kâhil ve Fakih Paşa camileriyle birlikte) kandilinin yakılması, camilerin aydınlatılması için bir kuruşluk yağ alınacaktır.

Hacı İsmâil Mahallesi'nden Nerdübancızâde kerimesi denilmekle meşhur olan Hacı Halil Ağa kızı Emiş Hâtun, mahkemeye başvurarak, Mustafa Ağa'yı vasi ve müteveli tayin etmiş; Hacca gittiğinde şâyet orada vefat edecek olursa, mal varlığı ile cenazesi kaldırılıp, borçları ödendikten sonra kalan mal varlığının 1/3'ünden 1000 kuruşun geliri şehirdeki Sinan Paşa Camii'nin tamir ve bakımına sarf edilmesini isteyerek 9 Temmuz 1847 tarihinde vakfeder.

.....

Ayşe Gülay Keskin'in çalışmasından⁹ öğrendiğimize göre, Afyonkarahisar'ın köklü ve zengin bir ailesine mensup olan **Abdürrahim Karahisari**, alim ve fazıl bir zat olan itibarlı Mevlana Alaeddin Mısri'nin oğludur. Babası bazı kaynaklara göre Mısır'da

⁹ 'Abdürrahim Karahisari'nin Hayatı, Eserleri ve Vahdetname Mesnevisinin Tenkitli Metni' isimli doktora tezi

tahsil yaptığı, bazı kaynaklara göre ise, 13. asır başlarında Mısır'dan Anadolu'ya göç eden bir Türk ailesine mensup olduğu için Mısri lakabıyla anılmaktadır. Abdürrahim de bu sebeble önemli şahsiyetlerden, alim ve ediplerden bahseden eserlerde Mısırlıoğlu Abdurrahim Çelebi, Mısri oğlu, Mısırlızade diye isimlendirilmiştir. Bunların dışında Afyonkarahisarlı oluşu sebebiyle bazı eserlerde Abdurrahim Karahisari diye anılırken, Evliya Çelebi ondan 'Abdurrahim Sultan' diye söz eder.

Karahisari'nin, Mustafa Çelebi Muslihuddin adında bir ağabeyi ve Hacı Bula adında bir kız kardeşi vardır. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmese de 15. asrın ilk yarısında doğduğu ve vakfiyesini yazdırdığı 1483 tarihi ile Muğlalı Şahidi'nin Afyon'u ziyaret ettiği 1494 tarihi arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Çünkü Şahidi Gülşen-i Esrar adlı eserinde Abdürrahim Karahisari'den bahsedildiğini ve onun ahabından biriyle görüşüğünü belirtmiş fakat kendisiyle görüşüğünü kaydetmemiştir. İlk medrese tahsilini Afyon'da babasından ve devrin ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Afyon'un alim ve fazıl insanlarından görmüş olan Karahisari'nin doğumundan Akşemseddin ile tanışmasına kadar geçen hayatı hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Onun Akşemseddin'in yanına hangi yılda gittiği de tam olarak bilinmiyor, fakat bunun 1436 tarihinden önce olduğunu Lamii Çelebi'nin Nefahatü'l Üns adlı eserinden öğreniyoruz. Abdurrahim, Akşemseddin'e halifelik verildikten sonra ona ilk bağlananlardandır. 1436 yılında Akşemseddin ile birlikte Beypazarına gider. Burada sarraf Hüseyinoğlu Tennurcu İbrahim, İskilipli Attaroğlu Muslihuddin ve Hamzatü's-Şami ile tanışıp, arkadaş olur.

Bu tarihten sonra Karahisari uzun yıllar Akşemseddin'in yanında kalır. 1443 tarihinde şeyhi ile birlikte Edirne'dedir. II. Murad devri sadrazamlarından Halil Paşa'nın oğlu Süleyman Çelebi'nin hastalığı münasebetiyle geçen bir hadise bize bu konuda bilgi vermekte ve Karahisari'nin hayatına ışık tutmaktadır. Lamii Nefahatü'l Üns adlı eserinde bunu bize şöyle anlatır.

“Mısırlıoğlu Şeyh Abdürrahim Hazretlerinden şöyle işitdüm. Dir ki:Halil Paşa'nın oğlu Süleyman Çelebi Edirne'de hasta olmuş. Halil Paşa Sultan Murad bin Mehmed Han'a vezir idi. Ve oğlu Süleyman Çelebi kadiasker idi ve bir oğlu İbrahim Paşa Edirne Kadısı idi. Akşeyh Hazretleri dahi Edirne'de bulundu. Halil Paşa merhum şeyhi davet eyledi.Mısırlıoğlu eydür: Şeyh Hazretleri beni bile alup vardı. Çün içeri girüp gördi ki, Süleyman Çelebi'nün etrafında padişahın tabibleri ilaca mübaşeretle havanlar dövülür. Şeyh Hazretleri tabiblerden sordu ki, nice maraza ilaç idersüz. Eyitdiler: Bunun marazı ol değüldür, biz hilafın teşhis etdük. İmdi ilacını siz buyurunuz deyu incinüp gitdiler. Mısırlıoğlu eydür: Şeyhün bu cüretinden mütehayyir oldum. Zira ne marizun yanına vardı ne ahvalin teftiş eyledü. Pes Şeyh Hazretleri heman devat ve kalem getirdüp falan falan edviyeyi getirsünler diye buyurdu. Getürdüler, ilaç eyledü. Heman saat eser-i sıhhat zahir oldu. Taşra çıkıcak bana eyitdi:Tınmaya idüm bu kişiyi helak etdiler idi.Şeyhün tababet-i suri ve manevisinde hiç söz yokdur hatta dirler ki yürüdükleri yerlerde otlar ana söyleyip ben falan maraza devayım derler idi. Lokman-ı vakt idi hikmette.

II. Mehmed Han ordusuyla Konstantin şehrine yürürken Hak dostlarını da yanında görmeyi arzu ettiği için, İstanbul'un fethine

Akşemseddin ve diğer şeyhler müridleriyle birlikte katıldılar. Abdurrahim Karahisari de Akşemseddin ile birlikte İstanbul fethine katılır, daha sonra da Akşemseddin ile birlikte İstanbul'dan ayrılır. Bu ayrılışı konusunda, şöyle bir rivayet vardır.

İstanbul'un fethi sırasında Fatih Sultan Mehmed, Akşemseddin'i ziyaret amacıyla çadırına gelir. Abdurrahim Karahisari, Akşemseddin'in isteği üzerine, şeyhinin içeride zikirle meşgul olduğunu söyleyerek Fatih'i içeri almaz. Bu duruma öfkelenen Fatih, "Fetihten sonra bu dervişi cezalandıralım", der. Fetihten sonra Abdurrahim'i Akşemseddin'e şikayet eder. Bunun üzerine Abdürrahim Akşemseddin'in himmetiyle Afyonkarahisar'a gönderilir.

Fetihten kısa bir süre sonra İstanbul'dan ayrılmış olması, ayrıca Münyetü'l Ebrar ve Gunyetü'l Ahyar adlı eserinin ilk telifinden üç dört ay sonra İznik'te yazdığı ikinci nüshasına fethine ait kıtayı koymaması Karahisari'nin Fatih'e kırgın olduğunu düşündürüyor.

Onun Afyonkarahisar'a döndüğünde, 45-50 yaşlarında olduğu muhakkaktır. Akşemseddin'in yanında geçirdiği uzun yıllardan sonra memleketinde yazmış olduğu Vahdetname adlı eserinde rastladığımız "Ey oğul", "Ey Püser" hitapları, onun artık olgun bir yaşta olduğunu gösteriyor.

Kendisine verilen icazetle Bayramiyye tarikatının halifesi olan Karahisari memleketine geldikten sonra ağabeyi Muslihuddin'in de yardımıyla büyük bir vakıf kurar. Bu arada daha sonra vezir olacak olan Kasım Paşa Abdurrahim'e intisab eder ve kervansaray, mescid, Alaca Hamamı yaptırarak vakfeder. Gelirini ve müteveliliğini Abdurrahim Karahisari'ye verir. Daha sonra mescidini genişleterek cami haline getirir.

Karahisari muhtemelen önce Sarıkız Tepesi eteklerinde yer alan ve Şehreküstü olarak bilinen mahalle yerleşir. 1528’de on üç neferin bulunduğu Şehreküstü Mahallesinde deftere kayıtlı olmayan kırk nefer dervişin bulunduğunu ve bunların Şeyh Abdürrahim’in dervişleri olduğu bilinmektedir. Burada çok sayıda mülk evleri olan Şeyh Abdürrahim, bu evlerin bir kısmını bu dervişlere vakfeder. Bu dervişlere Kasım Paşa da ev vakfetmiştir. Vakıf kaydında, “haneha der mahalle-i Abdurrahim, dervişler sakindir” ibaresi geçer ki, bu kayıttan Şehreküstü Mahallesinin 1580’li yıllarda bu isimle anıldığı düşünülebilir. XVII. Asırdan itibaren bu isim unutulur ve buraya “Sofilar Mahallesi” denilir. Bu isim, Kasım Paşa’nın oğlu **Sofu Çelebi**’den alınmıştır. Çelebi babasının vakıflarına müteveli olmuş ve bu vakıflarıyla mahalleye mührünü vurmuştur.

Karahisari’nin Afyonkarahisar’a 1453’te gelişinden sonra şeyhi Akşemseddin’in vefatı üzerine 1459 tarihinde Göynük’e gittiğini çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Bu konuda Enisi Menakıb-ı Akşemseddin adlı eserinde şunları kaydediyor. “Akşemseddin’in vefatından bir saat sonra halifesi Şeyh Abdürrahim geldi. Şu kadar zaman tamam olmadın gelüp yetişmiş olaydım, ruh-ı şerifleri falan makama varmamış olaydı, yine dilek iderdüm döndürdüm, el uhdetu ala’r-ravi.” Bu konu Gelibolulu Mustafa Ali’nin eserinde şöyle kaydedilmiştir.” Şeyh Abdurrahim, bundan sonra Akşemseddin hulefasından Mısrızade deyu meşhur olan azizdir. Afyonkarahisar’da doğup badehu azizin hizmetine geldiği ve envai mücahedattan sonra seccadeyi hilafete geçtiği ve tasavvufta behremend olup Vahdetname nam bir kitap telif eylediği izanı ol eserden malumdur. Mezburen müntakildir ki Akşemseddin vefat ettiğinde yabanda bulunup

cenazesine can attı ve geldiğinden sonra ağlayıp nice günler teessüf ettiği...”

Abdurrahim Karahisari Vahdetname adlı eserinde de Akşemseddin’den şeyhi olarak söz etmekte ve Göynük’ten bahsetmektedir.

Sıhhat andan buldular Göynüklüler
Şem’i andan yakdılar söynüklüler
Vasfin u zatın çü nur itdi tamam
Didiler Akşemseddin adın enam

Abdurrahim Karahisari bu eserini yazdığı sıralarda Gedik Ahmed Paşa Medresesinde de müderrislik yapmaktadır. Halkın halledemediği meseleleri kendisine danıştığı, itibar ve itimat edilen bir kişidir. Zamanımıza kadar ulaşan bahçeleri sıra ile sulama yöntemi olan “dolama”yı onun bulmuş olduğu anlatılır. Karahisari’nin birkaç defa evlendiği ve Niyaz adında bir kızının olduğu, kızını yakın arkadaşı ve müridi Kasım Paşanın oğlu Sofu Çelebi ile evlendirdiği biliniyor.

Karahisari’nin Afyonkarahisar’da bir çok arkadaşı ve dostu vardır. Bunlar, Kasım Paşa, Vahdetname’sini kendisine ithaf etmiş olduğu Şehit Mahmut Paşa, hem müridi hem de ölümünden sonra halifesi olan Ahmet Dede Balı, İmad bin Hacı Muhiddin, Abapuş Balı, Mimar Ayas, Demiryalayan, Şhreküstü Yasin Dede ve Sofu Çelebi’dir. Bunlardan başka, vakfiyesinde şahit olarak isimleri geçen Afyon’un tanınmış ve alim kişilerinden olan Mevlana Şeyh Nureddin bin Şeyh, Hamza Fakih bin Hasan Fakih, Mevlana Yakup bin Yusuf, Mevlana İdris bin İsmail isminde dostları da vardır.

Ömrünün son yıllarını, Gedik Ahmed Paşa tarafından Mimar Ayas Ağa'ya yaptırılan Taş Medresede müderrislik yaparak geçirmiş olan Karahisari, kendi yaptırdığı saraçlar içindeki mescidi ve Kasım Paşa'nın yaptırdığı Mısri Camii'nde Kur'an okunması için vakıfta bulunur. Karahisârî, 1483 tarihli bu vakfiyesinde, mescidin imamı için ayda 10 dirhem, müezzini için 4 dirhem, sabah namazından sonra altı hafızın birer cüz okumalarına karşılık her birine 20'şer dirhem verilmesini şart koşturmuştur. Evliyâ Çelebi'nin, Seyahatnamesi'nde Afyonkarahisar camilerini sayarken "...Abdurrahim Efendi Camii..." diye bahsettiği yapı eski Saraçlar Çarşısı diye anılan yerde idi. Cami 1635 yılında 1200 akçe ile tamir ettirilmiştir. Afyonkarahisar'da 1794'teki büyük zelzelede, İmaret Camii ile Abdurrahim Camii önemli ölçüde harap olmuştur. Karahisari ayrıca 159 adet kitabını ilim ehli kişilerin istifadesi için vakfetmiştir.

Kasım Paşa tarafından yaptırılan Mısri Camii bitişiğindeki hangi tarihte yaptırıldığı bilinmeyen türbesinde medfundur. Kasım Paşa Camii ve Mısri Türbesinin çevresi önceden mezarlık idi. Türbe altında da büyüklü küçüklü beş on mezar vardı. Üst kısımda olan sandukalardan büyük olanı Abdürrahim Mısri'ye, küçük olanı damadı ve halefi Kasım Paşa oğlu Kemaleddin (Sofu) Çelebi'ye aittir. Cami haziresinde ise Kasım Paşa'nın mezarı bulunmaktadır. Türbeye hem cami içerisinden hem de yan harimden geçilmektedir. Ölümünden sonra tüm vakfiyesine kızı Niyaz müteveli olmuştur.

Abdürrahim'in en önemli eseri, 1460'ta kaleme alınan 'Vahdetname' dir. Aşık Paşa'nın 'Garipname' si tarzında ahlaki ve tasavvufi mahiyette yazılan bu mesnevi 3030 beyitten ibaret olup bir nüshası Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesinde, bir

nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir. Kimi nüshaların da kişilerde olduğu sanılmaktadır.

Abdürrahim Karahisari'nin Vahdetname'den başka bilinen başlıca eserleri, 'Münyetü'l Ebrar ve Günyetü'l Ahyar' ile 'Tercüme-i Kaside-i Bürde'dir. Eserlerin tamamı Türkçe'dir. 'Münyetü'l Ebrar ve Günyetü'l Ahyar' ın yazma bir nüshası İstanbul'da Molla Murat Kütüphanesinde, bir nüshası da Ali Emiri Kütüphanesinde kayıtlıdır. Ayrıca bir nüsha da Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Mısri Sultan'ın öteki eseri 'Kaside-i Bürde' nin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesinde, bir nüshası da merhum Edip Ali Bakı Hoca'nın özel Kütüphanesindedir.

Son olarak, Abdürrahim Karahisari hakkında Edip Ali Bakı ve İsmail Hikmet Ertaylan'ın kitapları ile Hurşit Akbaş, Şaban Sözbilici, Sadi Gedik, Kamil Sarıtaş, Saim Kısırak, Erol Topal ve Ayşe Gülay Keskin'in yüksek lisans ve doktora tezlerinin olduğunu ilave edelim.

Abdurrahim Mısri Sultan'ın müridlerinden olan **Demiryalayan**'ın yoğurtçuluk yapan bir kişi olduğu biliniyor. Rivayete göre Abdurrahim Mısri Sultan bir gün Kasım Paşa'ya, "Çarşıda Demiryalayan adında bir yoğurtçu var. Git pazarlık et, yoğurt al. Sonra da bir bahane ile yoğurdu kafasına geçir. Bakalım ne diyecek." der. Kasım Paşa gider, yoğurdun fiyatını sorar, daha sonra, "Çok pahalı, insafsız adam", diyerek yoğurdu kafasından aşağı geçirir. Buna karşılık Demiryalayan sükunetle, "Afedersiniz efendim, hiddetlendirerek size zahmet verdim.", diyerek özür diler. Hayatı hakkında başka bilgiye rastlanmayan Demiryalayan'ın mezarı Karaman Mahallesindeki türbede bulunuyor.

16. asır

1528-29 yıllarında yaklaşık 300 Hristiyan, 200 Yahudi ve 8.000 Müslümanın yaşamakta olduğu Afyonkarahisar'da Hacı İsa Mescidi'nin 1575 yılından önceki bir tarihte, Hacı İsa tarafından yaptırıldığı anlaşılmakla birlikte bulunduğu mevki tespit edilememiştir. Vakıf kayıtlarında Pîrî Veled-i Halıcı Hızır tarafından vakfının kurulmuş olduğu görülür. Bununla birlikte 1635'lerden sonra muhtemelen mescidin yıkılmış olduğu söylenebilir.

Banisi ve inşa tarihi bilinmemekle birlikte Hoşkadem Mescidi ile ilgili kayıtlarda aynı isim altında vakıflardan söz edilmesi onun 1530'lardan önce yapılmış olduğunu gösterir. Vakıf kaydının *Hacı Dânişmend* adıyla anılmasından, aynı kişi tarafından yaptırıldığı söylenebilir. 1575 yılı kaydında Hacı Danişmend Mescidi'nden bahsedilmemesi, bu tarihten önce yıkılmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Pîrî Mescidi'nin 1530 yılından önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yeri ve yaptıranı bilinmemekle birlikte vakıf kaydından Pîrî lâkâplı birisi tarafından yaptırıldığı çıkarılabilir. Mescidin aynı adla anılan bir vakfı vardır. Mescitten 1575 yılı kaydında bahis olunmadığına göre, 1530-1575 tarihleri arasındaki bir zamanda yıkılmış olmalıdır.

Mollazade Mescidi'nin 1575 yılından önceki bir tarihte Mollazâde ailesinden biri tarafından yaptırıldığı anlaşılmakla birlikte bu zatın kimliği ve Mescidin mahalli tespit edilememiştir. Hayır sahibi bazı kişiler tarafından mescidin aydınlatma ve sâir görevli

masraflarının karşılanması için oluşturulmuş olan vakıf *Mollazâde Mescidi Evkâfi* adı ile anılır.

Aynı adla anılan mahallede bulunan Çavuşbaş Camii, kare kesitli, bir ana kubbe ile son cemaat mahallindeki üç küçük kubbe ile örtülü bir yapıdır. Yapım kitabesinden 1575 yılında Umur oğlu Mustafa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yeniçeri emeklilerinden olup, Afyon-karahisar'daki Kethüda yeri çavuşu olan Mustafa Çavuş, Olucak Çeşmesi karşısındaki eski kabristanda medfundur. Caminin bahçesinde aynı mahalleden Tursan Hacı Ali'nin mezarı bulunmaktadır. Oğlu Mehmet Bey de cami önündeki çeşmeyi yaptırmıştır.

1575 Tarihli Tahrir Defterinde verilen bilgilere göre, Mustafa Ağa kendi yaptırdığı mescitte Hazret-i Paygamber'in rûhu için günlük 30 cüz okunması şartıyla bir vakıf kurmuştur. 1575'te Kamile Kadın'ın vakfı Hz. Peygamber'in ruhuna günlük bir cüz okunmak kaydıyla, 1575'te Kara Çavuş'un her gün on beş cüz okunmak kaydıyla kurduğu vakfı, Hacı Hüseyin kızı Fatıma hanımın 1807'deki vakfı, 1789 yılında Alime Kadın'ın, vefatından sonra kendisi de dahil olmak kaydıyla sevabı kocası Hacı Ali Ağa'nın ruhuna hediye edilmek üzere Çavuşbaş Camii için kurmuş olduğu bir para vakfı takip eder. Aynı mahalleden Hacı Hüseyin ve hanımı Cemile ve kızı Ayşe Kadın Caminin kandillerinin yanması ve yağının temini için bir vakıf kurar. Ayrıca elde edilen gelirlerin Zülâlî ve Başçeşme Camilerinin 10'ar adet kandiline sarf edilmesi şartı vardır. Diğer taraftan kalan 150 kuruşun geliri ile Hacı Hüseyin ve Cemile Hanım adına birer kurban alınacak; ayrıca Cuma ve Pazartesi günleri Yâsîn sûresi okutularak

sevabı vâkıfların rûhuna hediye edilecek; artan para Kur'ân okuyucusuna verilecektir.

Aynı isimli mahallede 1530 senesinde ahşap olarak inşa edilmiş olan Kahil Mescidi'nin banisi, muhtemelen Veli oğlu Hacı Mûsâ'dır. Mescidin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, hayırsever kişiler tarafından muhtelif para ve gayrimenkullerin vakfedilmesiyle oldukça önemli sayıda vakıf tesis edilmiştir. Bu vakıflar; 1575 Tarihli Tahrir Defterinde "*Evkâf-ı Mescid-i Mahalle-i Kâhil*" başlığı altında kaydedilmiştir. Yapının Milli Mücadele döneminde Yunan askerleri tarafından işgal edildiği görülür. Mescit yıkılınca kitabesi muhtemelen Küp Çeşme'ye monte edilir, Küp Çeşme de yıkılınca buradaki mescit kitabesi Yeni Çeşme'ye aktarılır.

Sinan Paşa Mahallesi'nde merhûm Cemâleddin Efendi tarafından yaptırılan ve kendi ismiyle anılan caminin inşa tarihi muhtemelen XVI. yüzyılın son çeyreğindedir. 1684 tarihli bir mahkeme kaydında, Otpazarı Çarşısı'nda, bir kebabçı dükkanının aylık 15 akçe kira gelirinin Cemâleddin Efendi Mescidi'nin aydınlatılmasına vakfedilmiş olduğu görülmektedir.

Kullanılamaz hale gelen Hacı İsmail Mescidi yerine **Felezâde** Süleyman Çavuş (öl. 1590) tarafından yaptırılan yeni mabede minber ilave edilerek camiye dönüştürülmüştür. Halk arasında daha çok "Otpazarı Camii" olarak adlandırılan, mahkeme kayıtlarında ise caminin isminin nadiren de olsa Efelizâde Camii ve Süleyman Çavuş Camii şeklinde zikredilen yapıyla ilgili olarak, Süleyman Çavuş yaptırmış olduğu sıbyan okulu ile cami giderlerinin karşılanması için, cami önünden geçen derenin iki tarafına otuz yedi adet dükkan, fırın, mahzen yaptırır; dereyi ağaçlarla köprü şeklinde kapatarak sebze çar-

şısını meydana getirir. Bundan dolayı buraya Otpazarı ve Köprübaşı isimleri verilir. Cami kare planlı olup, dış duvarları kesme taştandır. Üç sivri kemerli olan son cemaat yeri üç küçük kubbe ile örtülmüştür. Kesme taştan yapılmış olan minaresi doğu cephesindedir. Kaide kısmı orijinal olmasına karşılık kaideden yukarı kısmı yenidir. Felezâdenin türbesi caminin güneyindeki eskiden mezarlık olan yerdedir. 1930'lu yıllarda buradan mezarlık kaldırılırken Felezâde'nin mezarına dokunulmaz. Kabri bugün caminin güneyinde dört direkli bir kubbe altında bulunmaktadır.

1702 yılında bakım ve tamire muhtaç olan caminin Mütevellî Abdülkadir oğlu Eyüb Çelebi tarafından tamir edildiği, tamir sırasında cami ve mektepte görevli olan imam ve hatibi Şeyh Veli Efendi, sıbyan muallimi Şeyh Yusuf Efendi ve Recep Efendi, müezzini Hacı Hüseyin ve Şaban'ın maaş almayarak vakfa katkıda bulundukları görülmektedir. Ekim 1709 tarihli mahkeme kaydında, caminin yeniden tamir edilmek istendiği anlaşıyor. Bu ikinci tamir girişimine mütevellî vekili Mendilcioğlu Ahmet'in engel olduğu nakil edilmektedir. 1674 tarihli bir mahkeme kaydına göre; Otpazarı Camii Vakfı'nın otuz dokuz kişide işletilmek üzere verilmiş 322 kuruşu alacağı bulunmaktadır. Vakıftan para alan kişilerden bazıları şehirli, bazıları köylüdür. Vakıf paralarından gayri Müslimlerin de faydalandığı görülmektedir. Afyonkarahisar'daki Kefere Mahallesi'nden bir Ermeni vakıftan yirmi kuruş almıştır. Vakıftan para alanlar ev, bahçe, sim kuşak, dükkan, ve çeşitli kitapları ipotek olarak rehin bırakmışlardır. Nitekim bir kişiden yirmi beş kuruş alacağı tahsil olunamayınca, *Otpazan Camii* borcuna karşılık rehin olarak gösterilen kitabı alınır.

Hacı Abdi Mescidi günümüze kadar ulaşamayan mescitlerdendir. İmâret Mahallesi'nde bulunan mescidin ne zaman yaptırıldığı belli değildir. 1635 tarihli mahkeme kaydında "*Hacı Abdi Çelebi Mescidi Vakfı*" ibaresi ile vakfı zikredilmiştir. 1575 yılı vakıf kayıtlarında "*Hacı Abdü'l-Mescidi Vakfı*", adıyla vakfın gelir ve giderleri kayıt olunmuştur. Muhtemelen mescit, 1530 ile 1575 yılı arasındaki bir tarihte Hacı Abdi tarafından yaptırılmıştır. Zira 1530 yılı muhasebe kayıtlarında geçen şehirdeki cami ve mescitlerin arasında adı zikredilmemektedir. Daha sonraki yıllarda mescidin aydınlatılması ile su yolunun tamiri için ek vakıflar kurulduğu anlaşılmaktadır.

.....

Yusuf İlgar 'Mezarlıklar ve Türbeler' adlı çalışmasında **Devrani Sultan** hakkında şu notları düşer. Şehir merkezinde görülen bir başka müstakil mezar, Devrani Sultan'a aittir. Kurtuluş Caddesi kenarına sonradan alınan türbe, önceden caddenin orta kısmında bulunuyormuş. Türbenin ilk halinde, eski kalıntılardan direk ve direk başlıkları ile Devrani Sultan merkadi önünde yüz elli okkalık yuvarlak bir taş varmış. Bu taş istikbal taşı denirmiş. Devrani Sultan'ın Sultan Divani'nin arkadaşlarından olduğu, XVI. yüzyıl ortalarında yaşadığı sanılmaktadır. Evliya Çelebi, XVII. Yüzyılda Afyonkarahisar'daki ziyaretgahları belirtirken Devrani'nin Mevlana neslinden olduğunu nakletmektedir.

Bahşi Bey, Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamış orduya mensup saz şâirlerindendi. Afyonkarahisar'da Evliyâ Çelebi tarafından türbesi ziyaret edilmiştir. Evliyâ Çelebi, şehrin haricinde Kütahya yolu üzerinde **Yahşi Baba** ve **Bahşi Baba**'nın iki birader

olduğunu, ikisinin birden ruhlarını teslim ettiklerini, bu yerde defnedildiklerini yazar. Bahşî, Afyonkarahisar'da Ayak Tekke Camii bitişiğindeki türbede medfundur. Sultan Divani'nin biri Mevlevî diğeri Bektaşî olan yarenlerinden Bahşî, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferini anlatan bir destan yazmıştır ki, ölümü bu tarihten sonradır.

17. asır

Yüzyılın bugün çoğu ayakta olmayan mabedlerine şöyle bir baktığımızda görürüz ki, 1647 yılına ait bir mahkeme kaydında Rahmî Efendi Mescidi'nin isminin zikredilmesi mescidin bu tarihten önce yapıldığını ve hatta camiye dönüştürüldüğünü gösterir

İmâret Mahallesi'ndeki Yeni Mescid'in ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tespit edilememiştir. Mescidin Mart 1682 tarihinden önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Belirtilen tarihte Hacı Ebu Bekir adlı kişi mescidin aydınlatılması için beş kuruş para vakfetmiştir. Mescide, Ocak 1699 tarihinde günlük bir akçe ücretle *kayyum* ve *damcı* tayin edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu tarihte mescit hizmet vermektedir.

Damcı Efendi Mescidi, varlığını eski kayıtlardan öğrenebildiğimiz, günümüze ulaşamayan mabetlerdendir.

Günümüzde mevcut olmayan Demiroğlu Mescidi Sofular Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Mescide ait para vakıflarını içeren kayıtlardan hareketle, mescidin 1647 tarihinde faal olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim belirtilen tarihte mescit vakfının alacaklarını içeren mahkeme kaydı bulunmaktadır.

İmaret Mahallesi'nde bulunan Hasan Dede Mescidi'nin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tespit edilememiştir. Bununla birlikte 1692 tarihli kayıtlarda mescidin isminin yer almasından hareketle, mescidin söz konusu tarihten önce Hasan Dede tarafından yaptırıldığı söylenebilir. Mescide imam olan Hasan Dede oğlu Mehmet Halife vefat edince yerine oğlu Hasan vekil olarak tayin olmuş, ancak Hasan'ın yaşının küçük olmasından dolayı yerine onun da vekili olarak Nisan 1692 tarihinde, günlük bir akçe ücretle, Hacı Şeyhî oğlu Ahmet Halife tayin olmuştur. Mescidin daha sonraki yıllarda camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Zira Mart 1776 tarihinde imamına günlük bir akçe ücretle hitabet berâtı verilmiştir.

Hacı Evtal Mahallesi'nde bulunan ahşap ve minaresiz mescit, Hacı Evtal tarafından Mayıs 1658 tarihinden önceki bir tarihte yaptırılmıştır. Kitabesinden anlaşıldığına göre, harap olan Hacı Evtal Mescidi 1853 yılında Sa'îzâde Hacı İbrahim Ağa tarafından tamir ettirilmiştir. Cami, Cumhuriyet devrinde 1960, 1965 ve 1975 yıllarında da onarımdan geçmiştir. Yeni Cami ile kale arasındaki Kabaklı sokağında olan mescidin yakınında Kabaklı Dede ismiyle anılan bir mezar bulunmaktadır. Ancak hakkında bilgi bulunamamıştır.

Hacı Evtal Mahallesi Mescidi Vakfı'nın mütevellisi ve mescidin imamı olan Hacı Pîri oğlu Maden Halife, Nisan 1676 tarihinde mahkemeye başvurarak, vefat eden eski imam ve müteveli Kanber Hocanın oğlundan vakfa ait olan ve satılan Ilıpınar yanındaki üç dönüm tarlanın bedeli olan üç bin akçe paranın tahsilini talep etmiştir. 1688-89 yılında Hacı Pîri oğlu Hacı Maden mahkeme aracılığıyla imamı olduğu Hacı Evtal Mescidi Vakfı'na ait olmak

üzere on üç buçuk kuruş borcuna karşılık, Arap Mahallesi'ndeki evini verdiği belirtilmiştir.

Mahkeme kayıtlarından tespit edilen bilgiler, cami ile ilgili para vakıfları bulunduğunu göstermektedir. Nitekim 1846, 1848, ve 1890 tarihli caminin para vakfının uzun süre faal durumda olduğunu göstermektedir. Cami ve çeşme vakfının işlerinin takibi konusunda sonraki dönemlerde sıkıntı yaşandığını görmekteyiz.

Karamanlı Mahallesi'nde yapılmış olan Ramazan Çelebi Mescidi'nin inşa tarihi tespit edilememekle beraber 1634 yılına ait bir mahkeme kaydında isminin geçmesi söz konusu tarihten önce muhtemelen Ramazan Çelebi tarafından yaptırılmış olduğunu göstermektedir.

Karahisâr-ı Sâhib'de Pabuççular Çarşısı'nda olan ve banisinin ismiyle anılan cami, merhûm Baba Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Temmuz 1637 tarihli mahkeme kaydında yer alan vakıf bilgilerinde caminin para vakfının bulunduğu ve muhtelif kişilere işletilmek üzere borç para verildiği görülmektedir.

Doğancı Mahallesi'nde, Ulu Cami'nin üst kısmında yer alan Kırklar Makamı Camii'nin ilk olarak ahşap ve çatılı bir mescit olarak inşa edildiği belirtilmektedir. Mahkeme kayıtlarında geçen, Doğancı Mahallesi Mescidi Vakfı'na Mart 1653 tarihinde müteveli tayinine dair bilgiden hareketle, mescidin bu tarihten önce yapıldığı söylenebilir.

Taş kemer üzerindeki kilit taşında 1907 tarihi yazılı olan mescidin bu tarihte tamir edilmiş olması muhtemeldir. Toprak damı 1957 yılında çatıya çevrilmiş, bu arada minaresi yapılmıştır. Mescit 1988 yılında yıkılarak şimdiki mimari özellikte, kubbeli olarak yeniden halk

tarafından yaptırılmıştır. Mahalle muhtarı merhum Mustafa Ediz'in (1935-1998) caminin yapımında gayreti ve manevi desteği olmuştur.

Mescit içerisinde Horasan erenlerinden olduğu söylenen bir şahsa ait türbe vardır. XVII. Yüzyılda şehre gelen Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Kaledeki Keykubad Camii'ni anlatırken "*Caminin sağ tarafında Kırklar Makamı ziyaretgâhdır*" şeklinde bilgi vermektedir. Günümüzde aynı isimle anılan mescidin bânisi **Şeyh Hasan Efendi**'nin cami içinde medfûn olduğu bildirilmektedir.

Ali oğlu Seyyid Hacı Mehmet Ağanın vefatından sonra, vasiyeti üzerine bağı satılarak, değeri olan 3500 kuruş ile bir yağhanesi 30 Ocak 1854 tarihinde vakfedilmiştir. Belirtilen paradan 200 kuruşun geliri, Kırklar Makamı Mescidi'nin yağ ve mumuna tahsis edilmiştir.

Molla Bahşi Mahallesi'nden Boğa Ahmetzâde Hacı Ahmet Efendi, 24 Ocak 1912 tarihinde Köprübaşı mevkiinde Kilise Vakfı dükkanı ile komşu olan İki kepenkli bir adet dükkan, yine Köprübaşı mevkiinde bir adet dükkan ile Tuz Pazarındaki İki kepenkli bir adet dükkan vakfederek, bu yerlerin gelirini Arasta Mescidi, Kurrâ Camii, Kırklar Makamı Mescidi, Sülümenli Köyü'ndeki ve Bolvadin yolundaki üç adet kuyu için tasarruf edilmesini istemiş, nereye ne kadar harcanılacağı da tescil ettirdiği vakfiyesinde ayrıntılarıyla belirtmiştir. Gayri menkullerin vakfedildiği yerlerden birisi Kırklar Makamı Mescidi'dir. Ahmet Ağa vakfiyesinde Kırklar Makamı Mescidi'nin aydınlatılmasına yıllık 50 kuruş verilmesini şart koşturmuştur.

Aynı adla anılan mahallede bulunan Kara Katip Mescidi' nin ne zaman yapıldığı belli değildir. Ancak, sicil kayıtlarından 1602 yılından önce yapılmış olduğu anlaşılır. Kitabesinde, 1786 yılında

tamir edildiği, bu arada cami önüne çeşmenin yapıldığı yazılıdır. Cami, 1967-68 yıllarında tekrar tamir görmüş ve düz toprak damı kırma çatıya çevrilmiş, tahta minaresi yerine taştan minare yapılmıştır.

Kadınlar Pazarı yakınında önceden Gön Pazarı kurulmuş. Bu alana XVII. asırda, Eski Kadılardan Nakipzâde Abdullah Efendi İbn-i Hamza tarafından ahşap iki katlı, altı dükkan, üst katı mescit ve mektep olarak Kadı Abdullah (Gerdan Sündüren) Mescidi yaptırılır. İki vakfiyesinden ilki 1666, ikincisi 1673 tarihli. Afyonkarahisar'da 1894 yılından önce çıkan büyük yangında tamamen yanmış olan caminin arsasına meyhaneci dükkanları yapılmış, daha sonra bu dükkanlar da yanmış; buraya sırasıyla Yukarı Park Kahvesi, ve ardından Tarım İl Müdürlüğü binası yapılmıştır.

Bedrik Mahallesi'nde, İbik Çeşmesi yakınlarında, 1634 yılından önce yapılmış olan İbik Mescidi'nin 1634 yılındaki mütevellisi Abdün-nebi bin Satılmış'tır. Muhtemelen, bu mescit yıkıldıktan sonra yerine Ak Osmanoğlu Mescidi yapılır. Halen bu mescit mevcut olup yapım tarihi belli değildir.

Umur Bey Mahallesi, Keçeciler Çarşısı yanında bulunan Kurrâ Camii, 1637 yılından önce yapılmıştır. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, üç sıra dokuz ahşap sütunlu ve ahşap tavanlı olan camiye 1674 yılında hayır sahipleri para vakfında bulunmuşlardır.

Caminin, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde geliri olmadığından bakımsız ve harap olduğu görülür. Aynı zamanda bakım ve tamirinin mümkün olmadığı, imam, hatip, kayyum ve kandil masraflarının karşılanamadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, 1828'de üç hayır sahibi çeşitli dükkanlarını vakfederek, bunların geliri ile caminin bakım ve

tamirinin yapılmasını, kandil, hademe vs. giderlerinin karşılanmasını sağlamışlardır.

1952 yılında caminin düz toprak damı çatıya çevrilmiş, 1965-1970 yıllarında yapılan tamirde ise, minare peteği şerefe tabanına kadar yeniden yapılmıştır.

Günümüzdeki idari yapılanmaya göre Hacı Evtal Mahallesi'nde bulunan Adeyze Camii, vakıf kayıtlarında Mollabahşi Mahallesi'nde diye zikredilmektedir. 1649 tarihli mahkeme kaydında mescit olarak Mollabahşi adlı hayırseverin yaptırdığı belirtilen mâbedin daha sonraki yıllarda yıkılarak yenilendiği anlaşılmaktadır. XX. Yüzyıl başlarında yanan camide zamanla önemli tadilat ve ilaveler yapılır. Buna göre, önce kadınlar bölümü, 1955 yılında tavanı ve 1989 yılında da taban tahtaları yenilenmiş, ayrıca demir kapısı yapılmıştır. Adeyze camii için yapılan beş vakıf tespit edilmiştir. Bunlardan dört tanesi para vakfı, bir tanesi mülk vakfidir. Vakfedenlerin üçü erkek, ikisi bayandır.

Örenbağı-Gökçe Mahallesi'nde bulunan Belmescit (Gökçe Camii), hayır sahipleri tarafından yaptırılmıştır. Şeriye Sicil kayıtlarından, 1674 yılından önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Minare kaidesindeki kitabeden anlaşıldığına göre mescit, minaresi halk tarafından 1903 yılında yaptırılarak camiye çevrilmiştir. Çeşitli tarihlerde bazı kişilerden vakfın alacakları bulunmaktadır.

Sofular Mahallesi'nde Kasım Paşa Camii civarında bulunan Ahmet Ağa Mescidi'nin ne zaman yapıldığı kesin olarak tespit edilememiştir. Mescidi inşa ettiren Karahisar-ı Sahib Mütesellimi Ahmet Ağa 1672 tarihinde bir değirmen vakfederek, gelirinin mescit imamına ve aydınlatılmasına sarf edilmesini şart koşar. *Dört direkli* diye de anılan Ahmet Ağa Mescidi'nin, cemaatinin çoğalması ile halk mescide

bir minber yaptırarak, camiye çevrilmesi talebinde bulunmuştur. Temmuz 1770 tarihinde mescit camiye çevrilerek, günlük bir akçe ücretle hatibi tayin olur. Günümüzde Kasım Paşa nâm-ı diğer Mısıf Camii civarında bu adla anılan bir mescit mevcut değildir. Ancak söz konusu muhitte, yapıldığı zaman ve yaptıranı henüz tespit edilemeyen Karamanoğlu (Kayadibi) Mescidi bulunmaktadır. Ahmet Ağa Mescidi'nin bu mescitle bir ilgisinin olup olmadığı belli değildir.

Kesikbaş Sultan'ın, XV. yüzyılda yaşamış olan Abdurrahim Karahisârî'nin çağdaşı olduğuna ilişkin görüşler, Kesikbaş Camii ve tekkenin XV. asırda yapılmış olabileceği fikrini vermekte ise de, XVI. yüzyıl tahrirlerinde, Kesikbaş ismine rastlanmaz. Özellikle Kesikbaş lakaplı kişinin isminin bilinmemesi, cami, tekke veya zaviye hakkında bilgi edinilmesini, büyük ölçüde güçleştirmektedir. Afyonkarahisar'da eski Hasır Pazarı denen yerde, *Bey Çeşmesi*'nin yanında önceden var olan Kesikbaş Camii'nin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tespit edilememiştir. Ancak Ömer Fevzi Atabek¹⁰, mescidin Köle Hacı Mehmet tarafından yaptırıldığını nakletmektedir. 1872 yılında, fakir yolcuların kaldığı Kesikbaş Tekkesi ile mescit harap halde bulunmaktadır. Bundan dolayı belirtilen yılda, tekke postnişini İsmail Hakkı önderliği ile ve halkın yardımıyla fakir yolcuların kalması için, alt katta üç oda (iki adet şeyh odası, bir semahane) ile üst katta mescit yeniden yapılmıştır. Ayrıca türbenin yağ ve mum vs. giderini karşılamak için, Kesikbaş'ın vakıf arsası üzerine bir adet mağaza, bir berber dükkanı, üç adet bakkal dükkanının yapılması bitmek üzereyken, Hacı Mehmet Ağa da inşaatın bitmesi için bir miktar

¹⁰ Afyonkarahisar Vakıf Eserleri

maddi yardımda bulunmuştur. Mağaza ve dükkanların gelirlerini mescitte görevli imam, müezzin ve hafızına vakfederek vakfiyesini düzenlemiştir. Ancak, mağaza ve dükkanlar 1882 yılında kazaen yanmıştır. Daha sonra Kesikbaş Dergahı türbedarı ve postnişini olan İsmail Hakkı Efendi 1889 yılında dergah arsasına yeniden dört adet dükkan yaptırmıştır. Bunların gelirinin dergah ihtiyaçlarına, imam ve müezzin ücretlerine ödenmek üzere 1890 yılında vakfiyesi düzenlenmiştir. PTT caddesi yakınında bulunan cami Yunan işgalinde (1922) yanmış, arsası daha sonra yola katılmıştır.

Kesikbaş Sultan'ın tekkesi ve türbesi Kadınana Mezarlığı'nın kuzey kısmında idi. Attar Hacı Mehmet Ağa Vakfı ile Postnişin İsmail Hakkı Efendi Vakıfları Kesikbaş Sultan Tekkesi vakıflarını oluşturur.

Önceden cami yanında bulunan Zülâli Mektebi'nin Terzi Hacı Abdi tarafından 1666 yılında yaptırılmış olması Zülâli Camii'nin de aynı kişi tarafından 1666 yıllarında yapıldığı fikrini vermektedir.

Afyonkarahisar'da Hacı Abdi Mektebi'ne muallim tayini ile ilgili 1860 tarihli bir kayıтта, Hacı Abdi Mektebi'nin yeri tarif edilirken Zülâli Camii'nin yanında olduğu belirtilmektedir. Daha sonraki yıllarda cami yanmış ve Ak Osmanoglu Hacı İzzet Efendi tarafından yeniden yaptırılmıştır. Caminin 1883 tarihindeki bu yapılışına dair kitabesi kadınlar bölümünün giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde 1965 ve 1969 yıllarında onarımdan geçmiştir. Dîvânî Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış olan mektep Ulu Cami yakınında bulunmaktaydı. Mektebin yapılış tarihi kesin şekilde belli olmamakla birlikte, 1650 yılından önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mektepte Dîvânî Mehmet Efendi'nin 1650 yılında muallimlik yaptığı ileri sürülür. Mektebin Ulu Cami Medresesi bitişiğinde bulunduğu ve

son hocasının Mehmet Emin Efendi olduğu belirtilir. Ulu Cami karşısında Mehmet Efendi Türbesi bulunmaktadır. Batısında da medrese ve mektebe atfedilen binalar bulunmaktadır. Muhtemelen mektebi açan ve muallimlik yapan **Dîvânî Mehmet Efendi** mektebin yanında yer alan Mehmet Efendi Türbesine gömülmüştür.

.....

Niyazi Mısri'nin¹¹,

“Biz beş er idik çıktık bir günde yola girdik

Kırk yılda ere irdik bu sohbeta ırince”,

diye söz ettiği Ümmi Sinan'ın¹² yetiştirdiği beş erden biri olan Askeri'nin Divan'ındaki bir beyitten öğrenildiğine göre adı Mehmed, lakabı **Gülaboğlu**'dur. Şer'i mahkeme kayıtlarından Kütahya'nın bugün Altınbaş olarak bilinen Zemhe köyündeki medresede ilk tahsilini yaptığı, sonra da Kütahya'ya giderek tahsilini tamamladığı anlaşıyor. Tasavvufa yönelerek Elmalı'da bulunan Ümmi Sinan'a intisap eder. Şer'iye sicillerinden anlaşıldığına göre onun 1655 senesinde Afyon'a gelerek Hisarardı Medresesine¹³ müderris olduğu görülür. Şeyhinin yanında ne kadar kaldığı, icazet aldıktan sonra

¹¹Niyazi Mısri (1618-1694) Halvetiyye'nin alt kollarından biri olan Mısriyyenin kurucusu. Malatya'da doğdu, sürgündeki Limni adasında vefat etti. İhtihadları olan tesirli bir mutasavvıf idi. Eserleri ve halifeleriyle etkisini yüzyıllarca sürdürdü.

¹² Ümmi Sinan (?-1657) Antalya'nın Elmalı ilçesinde faaliyetlerini sürdürmüş olan Yusuf Sinan Halvetiyyenin XVII. Yüzyıldaki etkili bir mürididir.

¹³ Hisarardı Medresesi. Afyon'un Olucak semtinde, Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad tarafından 1218'de Afyon Kalesini tamir ettirmesi için komutanı Mimar Bedreddin Gevhertaş'ı görevlendirir. Kalenin tamiri ile birlikte Gevhertaş şehrin kenarında bir de medrese inşa ettirir. 1233'te tamamlanır ve açılışına sultan ile birlikte Mevlana Celaleddin Rumi başta olmak üzere devrin ileri gelen alim ve emirleri de katılır. İlk dersi teberrükten Mevlana'nın verdiği anlatılır.

Afyon'a gelinceye kadar nerelere gittiği, ve Afyon'a nereden ve hangi sebeple geldiği hakkında yeterli bilgi yoktur. Onun,

“Taşıp derya gibi coşdu gönül bir dem karar etmez

Akıp sahralara düşdü gönül bir dem karar etmez

Gezer Şam u Buhara'yı matlubun arayı

Bulam deyu dil-arayı gönül bir dem karar etmez”

gibi mısralarında uzak beldeleri dolaşmış olduğu düşünülür. Afyon'a gidişinin bir davetle gerçekleştiği rivayet edilir. Delibaşı ve Katırcıoğlu ayaklanmaları dolayısıyla medreselerde hoca ve alim kalmamış olduğundan dolayı halk tarafından yapılan davet üzerine Afyonkarahisar'a gelen Mehmed Efendi'ye medreseye gelir sağlayan Süğlün Köyü civarındaki Eynegazi Çiftliği tahsis edilir.

Kısa sürede şöhretinin yayılmasıyla Hisarardı Medresesi talebe ile dolup taşar ve hatta talebelerin bir kısmı şehirdeki hanlarda kalarak derslere devam eder. Bu şekilde kırk yıla yakın bir süre hizmetten sonra 1693 yılında vefat ederek medresenin hemen yanındaki Çavuşlar Sultan Mezarlığına¹⁴ defnedilir.

Onun evlenip evlenmediği, çocuklarının olup olmadığı bilinmiyor. Alim ve sufi bir şair olan Askeri'nin kaleme almış olduğu Divan'ında tamamen tasavvufi konuları işlemiştir. Eserin nüshalarının çokluğu tanınmış olduğunu gösterir.

Son olarak şeyh hakkında Mehmet Sadettin Aygen'in 'Mutasavvıf Gülaboğlu Muhammed Askeri: Hayatı ve Şiirleri' ile

¹⁴ Çavuşlar Sultan Mezarlığı Yusuf İlgar 'Afyonkarahisar'da Mezarlıklar ve Türbeler' isimli çalışmasında, “Olucak Mezarlığı, Hürriyet İlköğretim Okulundan itibaren batıya doğru uzanarak doğuda Kiriş Sokağı, güneyinde Küçük Olucak Deresi ve Olucak Tepesi'ne kadar bütün alanı kaplamakta idi. Bu mezarlıktan geriye sadece Gülaboğlu Mehmed Askeri'ye ait bir mezar kalmıştır”, der.

Mehmet Sarı'nın 'Askeri Muhammed Divanı'nın Tenkitli Metni' isimleriyle yayınlanmış kitaplar olduğunu not edelim.

18. asır

Zahit Yıldırım'ın çalışmasından¹⁵, asrın başında şehirdeki Hristiyan nüfusun Müslüman nüfusa göre oldukça az olduğunu ve şer'i mahkemenin Müslim-gayri Müslim ayırımı yapılmaksızın karar verdiğini görürüz. Mustafa Karazeybek'in çalışmasından¹⁶ öğrendiğimize göre ise, 1794 Kasımında meydana gelen depremde Afyonkarahisar büyük ölçüde etkilenir. Gedik Ahmed Paşa Camisi, Abdurrahim Mısri Camisi ve pek çok bina harap olur ve bu arada bir çok insan ölür.

Vaktiyle Müfti Hanı (Turunçzâde Mustafa Hanı) olarak bilinen Turunç Hanı içerisinde bulunan ve XVIII. Yüzyıl başlarında faal olan mescide de Müftü Hanı Mescidi denilmekteydi. Mescidin ne zaman açıldığı ve ne zaman yıkıldığı tam olarak bilinmemekle beraber, 1737 yılına ait bir imam tayini kaydından hareketle söz konusu tarihten oldukça önce yapıldığını söylemek mümkündür. Yine aynı kayıttan elde edilen bilgilere göre, mescidin imamlarına şart koşulduğunu sandığımız "İshak Fakih" adında bir vakıf bulunmaktadır.

¹⁵ Karahisar-ı Sahip Sancağının İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750), Doktora Tezi, Ankara, 2003

¹⁶ Anadolu'nun Kilidi Afyon, 'Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar', T.C. Afyon Valiliği

Hacı Abdurrahman Mahallesi'ndeki Aynî Oğlu Mescidi'nin ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. 1797 yılında inşa edilmiş olduğu ileri sürülen mescidin Aynî oğlu diye anılan bir hayırsever tarafından yaptırıldığı kabul edilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında (1940'lı yıllara kadar) askeri hapisane olarak kullanılan mescidin toprak damı 1953 yılında çatıya çevrilmiş, 1968 yılında da minare külâhı yenilenmiştir. Caminin 1970-2000 yılları arasında da muhtelif tamirleri yapılmıştır.

Hacı Abdurrahman Mahallesi'nden Berber Zebil oğlu Mustafa oğlu Ali tarafından, 1913 tarihinde kurulmuş bir emlak vakfıdır. Berber Zebil oğlu Ali, Abacızâde Hasan oğlu Ahmet'i müteveli tayin ederek, Keçeciler Çarşısındaki dükkanını vakfederek, gelirinden önce dükkanın tamir ve bakımının yapılmasını, vergisinin verilmesini istemiş, artan para ile Aynî oğlu Camininin bakım ve tamiratının yapılması ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesi için caminin para vakfı bütçesine katılmasını şart koşmuştur. Vâkıf, vakfı vefatına kadar kendisinin idare edeceğini, vefatından sonra ise camide müteveli olan kişinin kendi kurduğu vakfın da tevliyetini yürütmesini istemiştir. Hacı Abdurrahman Mahallesi'nden Hafız oğlu eşi Şerife Hanım tarafından, 1917'de kurulmuş emlak vakfı ile Şerife Hanım, aynı mahalledeki 1350 kuruş kıymetindeki evini, vakfetmiştir. Evin kira geliri ile öncelikle evin vergisi verilerek, evin tamir ve bakımının yapılmasından sonra artan paradan 50 kuruş, her sene Cevizaltı Çeşmesi'nin tamir ve bakımına sarf edilecek, bundan sonra artan para Aynîoğlu Camii Vakfı'na verilecektir.

Hacı Bakı oğullarından Abdi Çavuş tarafından 1711 yılında yaptırılan Yeni Cami'nin büyükçe bir ana kubbesi ve üç kubbeli son

cemaat yeri olup duvarları kesme taş, minaresi tuğladır. Kubbeleri kurşun kaplıdır. Hacı Paşazâde Süleyman şerif tarafından 1808 yılında tamir ettirilen Caminin yanında mektep, medrese, kütüphane odası, muvakkithane ve şadırvan bulunmaktaydı. Külliye içerisinde ayrıca çift hamam ve han mevcuttu. Hacı Abdi Ağa, mektep ve medrese binaları zamanla yıkılmış olan yapılar topluluğuna ait tarihsiz vakfiyesinde, çeşitli dükkan ve akarını camiye vakfettiğini belirtmiştir. Abdi Ağa, vakfın gelirinden, caminin bakım ve tamirinin yapılmasını isterken, vaiz, imam ve vakıf mütevellisinin maaşlarının ödenmesini şart koşmuştur. Bununla birlikte diğer görevlilerin ücretleri de takdir edilmiştir. Oğlu Hacı Abdülbaki Ağa da tarihsiz vakfiyesinde, vakfettiği yerlerin gelirinden babasının yaptırmış olduğu caminin bakım ve tamirinin yapılmasını, cami görevlisi imam ve müezzininin görevlendirilmesini ve şartlarını belirtirken, camide ders okutacak müderrise günlük on akçe verilmesini şart koşar. Abdülbaki'nin torunlarından Osman Ağa da, 1838 tarihli vakfiyesinde, Yeni Cami'de dini bir ders okutan müderrise yıllık elli kuruş verilmesini ister.

Hacı Nasuh Mahallesi'nde bulunan Hacı Nasuh Mescidi'nin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tespit edilememiştir. Mescidin isminden dolayı aynı adla anılan kişi tarafından yaptırılmış olduğu ileri sürülür. Sicil kayıtlarında mescidin, Viranbağı Mahallesi ve İmaret Mahallesi Aralığı'nda olduğu belirtilmektedir. 1799-1800 yılında İmaret Mahallesi'ne bağlı Hacı Nasuh Aralığı diye anılan mahallenin yaklaşık yüz metre yukarısında Belmescit bulunmaktadır.

1777 tarihinde camiye çevrilmiş olan mescidin yapılışının bu tarihten çok önceye vardığı söylenebilir. Mescit yakınında Cuma namazı

kılmak için cami olmamasından dolayı mahalleden Seyyid Mahmut Çelebi izinle mescide bir minber yaptırmış, camiye hatip olarak Hacı Halil Halife beratla 21 Temmuz 1777 tarihinde tayin olmuştur.

Hacı Nasuh Mahallesi'nden vefat eden Ders-i âmdan Hamza Beyzâde Hacı Ahmet Ağa oğlu Hacı Ebu Bekir Efendi'nin 20 Ocak 1870 tarihli terekesinde belirtildiğine göre, Hacı Ebu Bekir Efendi, malının 1/3'ünden 500 kuruşu, Hacı Nasuh Camii'nin tamir ve bakımı için sarf edilmek üzere vakfeder. Camide, cami derneği tarafından 1971, 1977 ve 1988 yıllarında bazı tamiratlar yaptırılmıştır.

Hacı Yahya Mahallesi'nde bulunan mescit halen aynı adla anılmakta olup muhtelif vakıf kayıtlarında *Hacı Yahya Mescidi/Cami* ile *Hacı Yahya Mahallesi'ndeki Hacı Feyzullah Camii* diye anılmaktadır. Mescidin isminden hareketle yaptırınının Hacı Yahya olması muhtemeldir. Cami içerisinde Hacı Yahya ve Hacı Feyzullah'a atfedilen iki kabir bulunmaktadır. Bunlardan, Hacı Yahya Efendi'nin XVI. yüzyılda yaşayan Sultan Divani'nin müridi olduğu kabul edilir. Hacı Yahya Mahallesi Mescidi'nin cemaatinin çoğalmasıyla, Hacı Feyzullah, minber yaptırarak camiye çevrilmesi için izin talebinde bulunur. Talebi uygun görülerek, minber yapımı ile hatip atanması izni 1765 tarihinde çıkar; aynı tarihte de camiye hatip olarak günlük bir akçe ücretle İbrahim Halife tayin olur. Hacı Yahya ile Hacı Feyzullah'ın, caminin ihtiyaçları için vakıflarda bulundukları anlaşılmaktadır. Zira her iki şahsın adı ile anılan camii vakıflarından görevlendirmeler bulunmaktadır.

Minare kaidesinin kuzey cephesinde iki dizi halindeki dört satırlık mermer minâre kitabesi, Şâir Keskin-zâde Ali Kamil tarafından yazılmıştır. Kitabeden anlaşıldığına göre, minâre ilk olarak

1898-1899 yılında halk tarafından yaptırılmıştır. Caminin toprak damı 1952 yılında Türkistanlı Hacı Ruzı usta tarafından çatıya çevrilerek marsilya kiremitle örtülmüş; tamir masrafını Bekir Palalı karşılamıştır. Camiye ait Hacı Yahya, hacı Feyzullah, Abide Hatun, İbrahim, Rukiye Hatun, Kandilcizade Hacı Ahmet Ağa, ve Havva Hatun isimlerine vakıflar tesis edilmiştir.

19. asır

Karazeybek¹⁷, çalışmasını kaleme alırken, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait salnamelere dayanarak, 1884 yılında sancakta dört yüzü aşkın mabet bulunduğundan söz eder. 1885 tarihli Hüdavendigâr Salnamesinden Karahisar-ı Sahip Kazası'nda onu büyük olmak üzere toplam 160 cami, iki kilise, Şuhut nahiyesinde 35 cami, Sandıklı kazasında 73 cami, Geyikler Nahiyesinde 32 cami, Şeyhlü Nahiyesinde sekizi büyük olmak üzere 60 cami, Dazkırı Nahiyesinde 30 cami, Bolvadin Kazasında 38 cami ve mescit, İshaklı Nahiyesinde dördü merkezde olmak üzere 17 cami, Aziziye Kazası merkezinde de bir cami mevcut olduğunu öğreniriz.

1862 tarihinde meydana gelen depremde Şuhut'ta diğer yapılarla birlikte pek çok cami ve mescit yerle bir olur. 1863'teki depremde Abdurrahim Mısri Camii'nin son cemaat yerinin kubbeleri yıkılır, yerine toprak damlı bir kısım eklenir.

¹⁷ age

Yüzyılın içinde Tuzpazarı'nda Saraçhane yakınında Seyyid Hacı Ali tarafından Seyyid Hacı Ali Mescidi, Aksaraylı tarafından Cansız Mahallesinde Aksaraylı (Nakilci) Camii, Hacı Mehmet Paşa tarafından Nurcu Mahallesinde Sülüm Camii, Dilaver Mehmet Paşa tarafından Kahil Mahallesinde Hacı Aşık Mehmed Mescidi, Süleymanoğlu Hacı Ahmet Ağa tarafından Fakih Paşa Mahallesi Tuz Pazarı mevkiinde Tevfikiye (Yoncaaltı) Camii, Hacı Mustafa tarafından Hacı Mustafa Mahallesinde Hacı Mustafa Mahallesi Mescidi, İmaret Mahallesinde banisi meçhul Sebil Mescidi, Hamza Beyzade Hacı Ahmet Ağa tarafından Hamza Beyzade Medresesi içinde Hamza Beyzade Hacı Ahmet Ağa Mescidi, Hacı Nuh veya Hacı Seyfettin tarafından Hacı Nuh Mahallesinde Hacı Nuh Camii ve Mehmet oğlu Hacı Ahmet tarafından Medli Mahallesindeki Sururiye Medresesi içersinde Hacı Ahmet Camii inşa edilir.

Küçük Aşık'ın menkıbevi hayatı bünyesinde, Halidiyye'nin Afyonkarahisar'daki tesisinden çok ötelere uzanan bir hikayeyi de barındırır. Leblebicinin oğlu Mehmed küçük yaşta ilim talebi yolunda, ana ocağı Afyonkarahisar'ı terk ederek İstanbul'a gelir ve bir müddet burada ilim tahsil eder. Daha sonra, 'asrın müceddidi Mevlâna Halid Hazretlerini (1780-1827) ziyaret etmek ve onun irfan meclisinde diz çökerek feyz almak' hayaline kapılır. Zahiri ilimleri kafi miktarda tahsil ettikten sonra ruhundaki bu iştiaqla Mehmed'in Mısır'a giden bir gemiye binerek yolu tutması kaçınılmazdır. Gemi Beyrut'a gelince Şam yolcuları inip kara yoluyla Şam'a geçerler.

“Gelin hey Gardaşlar Şam'a varalım
Şam'da olan makamları görelim
Cami Ümmiye'de namaz kılalım
Bir sahra yerdedir Cami Ümmiye

Bir sahra yerededir Sultan Enbiya
Üç minaresi var birisi kısa
Kırk ayak merdiven çık basa basa
Ondan inecektir Hazreti İsa
Ne güzel makamdır Cami Ümmiye
Bir sahra yerededir Sultan Enbiya¹⁸

Yol arkadaşları Şam'ın Ümmiye Camiinde namazdan sonra, "Mevlâna Halid'i ziyarete varalım", derler. Küçük Mehmed'e ise, "Delikanlı, biz ehl-i tarikatız, sen okumak için kendine bir medrese bul", deseler de, Mehmed, bütün zahiri ilimleri okuduğunu, kendisinin de maksadının Mevlâna Halid Hazretlerini ziyaret etmek olduğunu söyler. Onların, "Daha sen çok küçüksün, Şeyh Halid Hazretleri seni kabul etmez!", demelerine rağmen, Küçük Mehmed kararından vazgeçmez ve mollalarla münakaşa eder. Sonunda tekkeye varırlar.

Mevlâna Halid Hazretleri bir keramet eseri olarak Küçük Mehmed'in geleceğini bilmektedir. Hizmetkârlarından birisi, kapıda İstanbul'dan bir grup ziyaretçi olduğunu söyler. Sonra bu ziyaretçiler Mevlâna Halid Hazretlerinin dergâhına girerler. Şeyhin elini öperken, sıra Küçük Mehmed'e gelir. Şeyh, "Gel bakalım, benim küçük Mehmed'im, sen hoş geldin" diyerek, hiç tanımadığı halde, Afyonkarahisar'ın ve Anadolu'nun bu Küçük Aşık'ını bağrına basar.

Mevlâna Halid, Küçük Âşık Mehmed'i yanına, hizmetine alır. Küçük Âşık yıllarca Mevlâna Halid Hazretlerine hizmet eder. Zaman

¹⁸ Köy düğününde okunan ilahi.- <http://www.yenikoyder.com/>-

zaman Mevlâna Halid, "Oğlum, Mehmed'im, senin memleketinde kimin var? Seni hiç arayan, soran yok, mektubun da gelmiyor" deyince, Küçük Âşık boynunu bükerek, "Allah'tan gayrı kimsem yok", diye cevap verir ve gözleri yaşarır.

Bir gün Küçük Âşık'ın annesiyle babası diyar diyar dolaşarak evlâtlarını aramaya başlarlar. İstanbul, Mısır ve nihayet Bağdat, Şam yollarına kadar düşerler.

Mevlâna Halid Hazretleri bir öğle vakti abdest almak ister. Küçük Âşık hemen leğen ve ibrîği getirir. Mevlâna Halid eskiden sorduğu gibi yine sorar: "Yavrum Mehmed'im, senin memleketinde kimin var?" Küçük Âşık'ın yine gözleri dolarak, "Allah'tan başka kimsem yok", diye cevap verir. İşte o zaman Mevlâna Halid Hazretleri avucunun içini açıp, Küçük Âşık Mehmed'in yüzüne karşı ayna gibi tutarak, "Bak bakalım, dikkat et, ne göreceksin?", der. Küçük Âşık Mehmed, Mevlâna Halid Hazretlerinin avucunda annesiyle babasının resimlerini görür. Kıpkırmızı olarak, hiç sesi çıkmayan Küçük Âşık Mehmed'e, Mevlâna Halid, "Ey Mehmed, sen buraya annen ve babandan izinsiz ve habersiz geldin" diyerek, anne ve babasının yakınlarla geldiklerini haber verir. Küçük Âşık yaşlı gözlerle, "Annem ve babam buraya gelip, beni şeyhimden ayırıp götürürler, sizin hasretinize dayanamam diye böyle yaptım", der.

Onlar böyle konuşurken kapı çalınır. Küçük Âşık'ın annesiyle babası içeri girer. Küçük Âşık Mevlâna Halid Hazretlerinin yanından ayrılıp da Afyonkarahisar'a gitmek istemez. Annesiyle babası Şeyhten izin alarak, evlâtlarını alıp götürmek istemektedir. Küçük Âşık ise bir türlü şeyhinden ayrılmak istemez, şeyhinin hasretine dayanamayacağını söyler. Bunun üzerine, Mevlâna Halid Hazretleri

sırtından hırkasını çıkararak, Küçük Âşık Mehmed Efendiye giydirebilir ve, "Sen benim hasretime işte şimdi dayanırsın, benim cübbemi götürüyorsun. Artık Afyonkarahisar'a gideceksin, fakat buraya kadar geldiğine göre, hac farızasını eda et, öyle git!", der.

Küçük Âşık Mehmed, hocasının hasretini gidermek için cübbesini giyip, ellerini öperek, hayır dualarını aldıktan sonra, anne babasıyla birlikte Hicaz'a gider ve sonra da Afyonkarahisar'a döner.

O artık Afyonkarahisar'da bugün kendi ismiyle söylenen Hacı Âşık Mescidinde dersler okutur ve bu arada Yunus Hoca ve Sandıklı Şeyhi Hasan Efendi gibi meşhur kimseleri yetiştirir. İlk defa dolapla kuyulardan su çekme usulünü getirir. Debbağ esnafını zaman zaman bir araya toplayarak Cehri¹⁹ denilen bitkiyle derinin daha iyi boyandığını onlara öğretir.

1848 yılında vefat eden Küçük Âşık Mehmed Efendi'nin kabrinin bulunduğu mezarlık, diğerleri gibi 1925-35 yılları arasında kaldırıldığı zaman, Hacı Âşık Mehmed Efendinin sadece mezar taşı getirilip, bugün adıyla anılan caminin yanına dikilir.

.....

1940'larda yazıldığı tahmin edilen bir mektubunda **Üstad Bediüzzaman** şunları ifade etmektedir:

"Eski zamanda, on dört yaşında iken, icazet almanın alâmeti olan Üstad tarafından sarık sardırarak, bir cübbe bana giydirmek vaziyetine mâniler bulundu. Yaşımın küçüklüğüyle, memleketimizde büyük hocalara mahsus kisve giymek yakışmadığı...

¹⁹ Her zaman yeşil veya yaprak döken küçük çalılardır. Dalları diken uçludur. Yapraklar karşılıklı dizili, basit, düzgün veya dişlidir. Çiçekleri küçük olup 4-5 parçalıdır. Meyvesi etli, küçük ve suludur.

"O zamanda büyük âlimler, bana karşı üstadlık vaziyeti değil, ya rakip, veyahut teslimiyet derecesine girdikleri için, bana cübbe giydirecek ve üstadlık vaziyetini alacak kendilerine güvenenler bulunmadı. Ve evliyâyı azimeden dört-beş zatın vefat etmeleri cihetiyle, elli altı senedir icazetin zahir alâmeti olan cübbeyi giymek ve bir üstadın elini öpmek, üstadlığını kabul etmek hakkımı bu günlerde, yüz senelik bir mesafede Hazret-i Mevlâna Zülcenaheyn Halid Ziyaeddin kendi cübbesini, o cübbeye sarılan bir sarık ile pek garip bir tarzda bana giydirmek için gönderdiğine bazı emarelerle bana kanaat geldi. Ben de o mübarek ve yüz yaşında cübbeyi giyiyorum. Cenab-ı Hakka yüz binler şükrediyorum. (Bu mübarek emaneti Risale-i Nur talebelerinden ve ahiret hemşirelerimizden Asiye namında bir muhterem hanımın eliyle aldım...)"

1885 yılında Afyonkarahisar'da dünyaya gelen Asiye Mülazımoğlu'nun babası Küçük Âşık'ın torunu olan Mehmed Bahaeddin Efendi, annesi ise Zakire hanımdır. Âsiye Hanım dedesinden kendisine intikal eden bu cübbenin üzerine yıllarca titrer. İstiklâl Savaşı sırasında, Yunan işgalinde, memleketlerini terk etmek zorunda kaldıkları günlerde bile onu yanından ayırmaz. Sandıklı, Isparta ve Akşehir'e gittiklerinde zarurî eşyaları ile birlikte bu cübbeyi de daima yanında taşır.

Asiye Hanımın kocası Tahir Bey, Kastamonu Hapishanesine müdür olarak tayin edildiği zaman, Mülazımoğlu ailesi de nihayet Kastamonu'ya gelip yerleşir. İşte bu günlerde, uzun yıllar dolaştırılan cübbe de orada asıl sahibini bulmuş olur. Babası Bahaeddin Efendiyle birlikte Bediüzzaman'a giden Asiye Hanım, Mevlânâ Halid'in emaneti olan bu asırlık yadigârı sahibine teslim eder.

Cübbenin sahibi, "Asiye'nin duası kabul oldu", diyerek uzun yılların iştiyakını, hasretini ifade etmiştir. Asiye Hanım'ın ismi ve hizmetleri Risale-i Nur'un lâhikalarında yer yer zikredilir. Mevlâna Halid Hazretlerinin bu cübbesi Bediüzzaman'ın yanında kalmıştır. Yıllar sonra; 1950 yılı sonbaharında Urfalı Vahdi Gayberi Emirdağ'da ziyarete geldiği zaman, Üstad bu mübarek cübbeyle birlikte bazı eşyalarını, Urfa'ya götürmesi için verir. Mevlâna Halid'in cübbesi bugün Urfa'da Abdülkadir Badilli tarafından muhafaza edilmektedir.

Kâhil Mahallesi'nde bulunan Hacı Aşık Mehmet Mescidi'nin ne zaman ve kimin tarafından inşa ettirildiği bilinmiyor. Fikri Yazıcıoğlu, Hacı Aşık Mehmet Efendi'nin, Nakşibendi Tarikati şeyhi Halid Efendi'den icazet aldıktan sonra Afyonkarahisar'a gelerek, *"kendi ismiyle anılan Hacı Aşık Camisi'nde ders okutmaya başladığını"*, nakletmektedir. Binanın tekke, medrese ve mescit olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

Mehmet Aşık Efendi vasıtasıyla Nakşibendi tarikatına dahil olan Karahisar-ı Sahib Muhassılı Dilaver Mehmet Paşa 1839 tarihli vakfiyesinde belirttiğine göre, Kahil Mahallesi'nde bir arsa üzerine üst katı mescit ve alt katında bir mağaza, dört oda, iki tuvalet, çeşme ve bir miktar avludan müteşekkil bir hankâh yaptırır. Hacı Aşık Efendi, bu mescide imam ve hatip, ayrıca hankâhda ders veren şeyh olarak görevlendirilir. Dilaver Paşanın Hacı Aşık Efendi için yaptırdığı Feyziyye adı verilen cami ve medresenin 1839 yılında tamamlandığına dair, Şâir Çizmecioğlu Osman Raşid tarafından tarih düşülmüştür.

Siyemmâ 'Aşık Efendi bende'-i dergâhı kim
Kıldı pür cûd u himem erbâbı sâhib-i hân-gâh
Muhlis-i vâlâ Dilâver Paşa ra'nâ câmi'i
Yapdı nev-ihdâs ile ol zât-ı pâki hayr-hah
Düşdi emmâ Râşidâ târih gâyetde latîf
Oldı Hakk'a Câmi-iFeyziye zibâ secde-gâh

Zamanla medresesi ile tekkenin yıkılması ve mescidinin kullanılmaz hale gelmesiyle 1969 yılında iki katlı olarak yeniden yapılmış, minaresi ise 1978 yılında inşa edilmiştir.

Vakıf, Karahisar-ı Sahib Muhassılı Dilaver Mehmet Paşa tarafından, Müftü Ali Feyzi Efendi, Turunçzâde Ali Bey, Musa Hocaâde Ali Efendi vs. kişilerin şahadetleriyle 1839 tarihinde kurulur. Vakfiyede belirttiğine göre, Dilaver Mehmet Paşa, şer'î mahkemede Hasan oğlu Süleyman Efendi'yi mütevellî tayin ederek Karahisar-ı Sâhib'de Kahil Mahallesi'nde Turunçzâdeler konağı, Turunçzâde Tahir Ağa evi ve Hacı Aşık Efendi evi ile komşu olan arsa üzerine üst katı mescit ve alt katında bir mağaza, dört oda, iki tuvalet, çeşme ve bir miktar avludan müteşekkil bir hankâh yaptırmıştır. Dilaver Mehmet Paşa, söz konusu yapıyı, şeyhi Hacı Aşık Efendi'nin bu mescide imam ve hatip olmasını, ayrıca hankâhda irşâd görevini yürütecek şeyhlik görevini üstlenmesini ve hankâhın Nakşi tarikatı tekkesi olarak faaliyet göstermesini şart koşarak vakfetmiştir. Hacı Aşık Efendi'nin vefatından sonra ehil ise erkek evladı nesli, kuşaktan kuşağa mescide imam ve hatip, hankâhın da şeyhi olacak; postnişinliğe uygun olunmazsa, Tarikat-ı Nakşibendiyye-i Halidiyye şeyhlerinden onların uygun göreceği bir kişi postnişin olacak; erkek evladı nesli kesilecek olursa şer'î mahkeme

aracılığıyla Tarikat-ı Nakşibendiyye-i Halidiyye halifelerinden birisi tayin edilerek tarikat eğitimi ve kurallarını yerine getirecektir.

Dilaver Paşa, Hüdavendigâr Eyaleti Müşiri olduğu sırada, zâviyenin bakım ve tamiri, dervişlerin yiyecek vs. ihtiyaçlarının karşılanması için Çapak Köyü'nde ve Dolapönü isimli yerdeki 397,5 dönümlük çayırını Yoğurt Yemez tımarından 16 Ağustos 1844 tarihinde Divanı-ı Hümâyûn'dan alınan temlik senedi ile Hacı Aşık Efendi'ye tapu ettirerek zâviyeye vakfeder.

Camide imam ve hatiplik, medresede müderrislik görevinde bulunan Aşık Mehmet Efendi'nin (öl.27 Temmuz 1848) Emine, Fitnet, Naile ve Rahime isimlerinde dört kızı olur. Vefatından sonra, Dilaver Paşa'nın vakfiyesinde belirttiği şarta göre, şeyh efendinin damadı ve talebelerinden Bekir Kadızâde Şeyh Mehmet Feyzi Efendi otuz yaşında iken hakim kararı ile hankâhın şeyhi, caminin imamı ve hatibi olmuş, bununla ilgili beratın gönderilmesi hususu da 17 Mayıs 1858 tarihinde arz edilmiştir.

Mustafa oğlu Şeyh Mehmet Feyzi'nin vefatından sonra caminin hitabet görevi, oğlu Mehmet Halid'e, yine caminin imamet ve hankâhın şeyhlik görevi Mehmet Halid ile kardeşi Ahmet Bahaeddin'e intikal etmiştir. Ancak yaşlarının küçük olmasından dolayı, çocuklar rüşt oluncaya kadar bu görevler, 1860 yılında Şeyhülislam ve Evkaf Nâzırı izniyle Afyonkarahisar müftülerinden, dönemin Nakşibendi halifelerinden Ömer oğlu Yunus'a vekaleten verilmiştir. Ancak Mehmet Halid'in vefat etmesiyle yarı hissesi hakkı, 1854 tarihinde kardeşi Ahmet Bahaeddin'e intikal etmiştir.

Turunçzâde Mustafa oğlu Ali Bey, 1854 tarihinde kurduğu vakfın gelirinden karşılanmak üzere, şeyhi Hacı Aşık Efendi'nin

Hankâhı'nda okuyan talebeler için senede otuz beş vukıyye²⁰ haşhaş yağının oda sayısına taksim edilmesini, camide kendisinin aldığı âvize kandilleri için altı vukıyye zeytin yağı verilmesini, âvize ve kandiller kırılacak olursa yenisinin alınmasını, mihrap önünde ve arkasında olan şamdanlar için yıllık on iki vukıyye mum alınmasını şart koşarak vakfetmiştir. Ali Bey'in ayrıca bazı kitaplar da vakfettiği görülmektedir. Buna göre, *Basma 1 cilt Tefsir-i Tibyân, 1 cilt Şerh-i Dîvân-ı Hz. Ali, 1 cilt İsmail Ankaravî'nin Şerh-i Füsûs-ı Hikem'i, 1 cilt Tercüme-i Mevâhib-i Ledünniye, 1 cilt Şemâi'l-i Şerîf* isimli kitapların, Hacı Aşık Efendi'nin vakfı olan kitaplara katılmasını istemiştir. Yakın dönemlerde Turunçzâde Ali Bey Vakfı'ndaki vakıf şartlarından bir kısmının yerine getirilememesi sebebiyle, vakfiyesinde belirtilen Hacı Aşık Mehmet Efendi Tekkesi odalarına senede 35 kıyye²¹ haşhaş yağı, yine Hacı Aşık Mehmet Efendi Camii avizeleri için senede 6 kıyye zeytin yağı, ayrıca caminin mihrabına senede 12 kıyye mum temini şartları, 1942 yılında İdare Meclisi kararınca, 1943 yılında da Muamelât Müdürlüğü tarafından imaretlere tahsis edilmiştir. Harcamaların her yılın rayicine göre düzenleneceği belirtilmekte olup, vakfiyedeki hizmetler 1944 yılında denkleştirilmiştir.

Bir derslane ve dört odadan müteşekkıl olan medrese, müderrisi Müftü Yunus Efendi'nin 1905 yılında vefatıyla kapanmıştır. Medrese daha sonra tekrar açılmış olmalıdır. Çünkü 1914 yılında mevcut olan

²⁰ Vukıyye, 40 dirhem veya 128,280 gr,

²¹ Okka, Arapça bir kelimedir. “Bugge, Kıyye” şeklinde de söylenmektedir. Okka, 400 dirhem veya 1288 gr

medreseleri gösteren bir mahkeme kaydında, bu medresenin ve müderrisi Müftüzade Bekir Efendi'nin ismi de yer almaktadır.

Zamanla medrese ile tekke yıkılmış ve mescid kullanılmaz hale gelmiştir. Eski yapı 1969 yılında yıkılarak, mescit kısmı iki katlı olarak yeniden yapılmıştır.

.....

Genellikle halkın sorunlarını dile getirdiği şiirlerinde “Harab” ve “Harabi” mahlasını kullanan **Ciloğlu Deli Bekir** şair Turabi'nin etkisinde kalmış, koşma, destan ve hicivleri ile ünlenmiştir. Bu şiirlerinin bir kısmı Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa Kütüphane'sinde el yazmaları arasında yer alır. Edebiyatımızda özellikle 19. yüzyılda adı geçen birkaç Harabi mahlaslı şairden birisi olan Afyonlu Harabi, Bektaşî halk şairi olup 1800'de Afyon'da doğdu. Bazı kaynaklarda bu tarih 1817 olarak geçmektedir. Deli Bekir, Ciloğlu ve Ciloğlu Deli Bekir diye tanınan Harabi'nin babası Ciloğlu Ali Sadık Ağa'dır. Evleri Yoncaaltı Camii karşısında idi. Bir müddet sıbyan mektebinde okumuştur. İlköğrenimini Afyon'da tamamlayan Harabi yüksek tahsil yapamaz. Bir yemenici yanında çırak ve kalfa olarak çalışır. Yemenici dükkanı açacak imkanı olmadığı için eskicilik yani ayakkabı tamirciliği yapmıştır. Şuhut ilçesinden bir hanımla evlenmişse de geçinememiştir. 1841 yılından sonra Afyonkarahisar'a gelen İbrahim Tûrâbî adlı Bektaşî dervîşiyle tanışmış; bu birliktelik 1875 yılına, yani Tûrâbî'nin vefatına kadar devam etmiştir. Mutasarrıf Ömer Lütfî Paşa, Müderris Salih Dehşetî, Müderris Müftü Yunus Hoca, Müftü Ahmet Muhtar, Mevlevihâne şeyhi Ahmet Kemalettin Çelebi gibi dönemin ileri gelenleri Ciloğlu Deli Bekir'i koruyup, hâmilik eder, rivayete göre dem parası vererek

yardım ederlermiş. Şiirlerinden günümüze ulaşanları sevenleri tarafından yazılmış olanlarıdır. Edip Ali Bakı tarafından biyografisi ve şiirleri kitap olarak basılmıştır. Destân, koşma ve hicviyelerinden 10-15 parça tespit edilmiştir. Bunlardan Kıyâmet Destânı'nı 1828'de yazmıştır. Şiirlerinde Harâb, Harâbî mahlasını kullanan Bekir'in hayatı mahlasına uygun şekilde derbeder bir vaziyette geçmiştir. Şair, zamanında gördüğü haksızlıkları ve kötü kişileri çekinmeden hicveder. Mert, kamil, halktan biri ve vatanperver olan Harabi, şiirlerinde kendi zevkinden ziyade halkın meselelerini dile getirir. Haksızlıklara göz yummaz ve nemelazımcı değildir. Bir bakıma halkın gören gözü, duyan kulağı, söyleyen dili ve hisseden kalbi olur. Yine kendisi gibi bir Bektaşî şairi olan İbrahim Tûrabi'nin etkisinde kalan Harabi 1879'da vefat eder. Şiirlerinin büyük bir kısmı Afyon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesindeki el yazma cönklerdeki. Bu cönklerdeki deyişlerin çoğu da hicviyedir. Padişaha, vezire, mutasarrıfa, softa, hacı ve hocalara, halkı aldatan Ermeni'ye ve Rum'a hicviyeler yazmıştır. Gördüğü ve yaşadığı bütün olumsuzlukları çekinmeden eleştiren Harabi'nin sözleri ibret verici olduğundan kimse ona kızmamıştır. Harabi bir gün çarşıda gezerken kendisine sataşanlara:

“Dünya nedir sen neden sezersin,

Bir gün olur ettiğinden bezersin,

Haram helâl yiyip içip gezersin,

Bizi yaratana hizmetin nedir?”

Deyiverir.

Kendisine, ‘Sen neden hep hiciv söylersin?’, diye soranlara, “Methedilecek kimse kaldı mı?”, diye cevap verir ve, “İsterseniz rahmetli Sultan Divani’yi methedeyim”, diyerek şu dörtlüğü söyler.

“Arif-i kutb-i cihansın, şahım Sultan Dîvânî
Salik-i bahş-ı ihsansın, şahım Sultan Dîvânî
Eşref-i ehl-i mekansın şahım Sultan Dîvânî
Özünde Hakk’a irfansın şahım Sultan Dîvânî”

Harabi bir gün sarhoş olduğu bahanesiyle Mevlevi Camiindeki bir aine alınmaz. Bunun üzerine şöyle der:

“İşte methettiğin Sultan Dîvânî
Başına toplanmış birçok külhânî”

Her dönemde olduğu gibi şairin yaşadığı dönemde de dindar görüldüğü halde özden uzaklaşmış, sevgiyi, saygıyı yitirmiş kimseler vardır. Hele bunların bir kısmının şeyh olması Bekir’in sabrını taşırır. Şair zamanındaki sahte şeyhleri ve doğruyu seven insanın kalmayışını şöyle hicveder:

“İbâdet diye Hayy u Hûya gitme,
Zamane şeyhleri oldular fitne.
Başına toplanmış bir alay i.e.,
Dergâh-ı pîrlerde bürhân kalmadı
Gayrı temel tutmaz söküldü kazık,
Mü’min-i kâmiller sizlere yazık,
Yalvaralım Hakk’a iş başı bozuk,
Doğruyu sever (bir) insan kalmadı”

Onun zulme, bozuk düzene, haksızlıklara baş eğmeyen, göz yummayan kişiliği sonucu devrin ileri gelenleri hicvedilmiş ve

böylece pek çok aksaklıklar gündeme getirilmiştir. Bu şiirlerden birisinde de şairin yaşadığı dönemdeki aksaklıkları şöyle hicvedilir.

“P..., P... şöhreti buldu,
İşimiz sahib-i zamana kaldı.
Hırsızlık muteber baş sanat oldu
Nâsı ayıplayacak lisân kalmadı.
Söküldü temeller çün tutmaz kazık
Mümin-i kâmiller sizlere yazık
Yalvaralım Hakk’a iş baştan bozuk
Vezîranda ehl-i iman kalmadı.
.....
Cümle eyâletler sancak emiri,
Kârün gibi akçayı yığman zamiri
Dişi kesse yutar taş demiri
Haramdan korkar bir can kalmadı.
Sureti düzgüne sen olma emin,
Görünce mangırını değışir dinin,
Ehl-i ticaretin tespihi yemin,
Îcad olmadık bir yalan kalmadı.
Ben bu feyzi erenlerden dinledim,
Derd-i aşkla hararete dayandım,
Meczip Harâbî bu hicvi beğendim,
Mezhebi bekleyen mürîdân kalmadı.”

Bir koşmasında da dönemin kadılarını hicveder:

“Doğru yol dururken eğriye sapma,
Yol azdıran ehl-i fesat değil mi?
Mazlumun başından sen külah kapma,

Küfrün başlangıcı inat değil mi?
Somurtma hediye gelmiş kaz gibi,
Çekme yüz karası hilebaz gibi,
Ehl-i zulmün kışı geçer yaz gibi,
Son demi topraktan bünyad değil mi?

‘Ermenilerin Destanı’ başlıklı şiiri de onun hicvine tarihi bir örnektir:

“Senede bir kere gitmez hamama,
Gavurun alçağı mundar Ermeni,
Kıçının tersiyle seğirdir cama,
Dırdır papazından korkar Ermeni.

.....
Kel sarraf da olmuş sandık emini,
Kim artırdı bu eşeğin yemini,
Kimini azarlar kovar kimini,
Necaset küpüdür barbar Ermeni.

.....
Bir de Işıloğlu türedi şimdi,
Zadeye yan demek üredi şimdi,
“afyon hırsızlığı” yaradı şimdi,
Hileli terazi tartar Ermeni.

.....
Hüccacın elinden aldılar kârı,
Attıkça çift konar onların zarı,
Köylü ne kaldırsa bölerler yarı
Oldu hep muteber tüccar Ermeni.
Sahibine kızar köpeğin döğer,
Müslümanın atının izine söğer,

Ceddi kıpti imiş bunların meğer,
Birbirine derler ahbar Ermeni.”

Kadılar hakkında söylediği bir koşmasında onları şöyle hicvetmektedir:

Hârâbî, bu cihân bî-karâr olur
Ev yıkanın evi hak-sâr olur
Kadıların çoğu ehl-i nâr olur
Yedikleri hakk-ı ‘ibâd değil mi?

Bekir içkiye müpteladır. O dönemde içkiyi Ermeniler satmaktadır. İşine hile katan bir Ermeni için de şöyle demiştir:

En doğrusu meyhaneci Yamalı
O da yüz yerinden eğri damgalı
Bekçiyân’ın hemen boynunu vurmalı
Demi bozdu bu hilekâr Ermeni.
Beyhûde kendini üzme ey Harâb
Böyle nutk eylemiş pîrimiz Tûrâb
Kafirler olmasa bulunmaz şarap
Dem zamanı lazım nâçâr Ermeni.

Afyonkarahisarlı şairlerden Dehşeti’nin Cihanyandı adındaki bir güzel için yazdığı koşması vardır. Harabi de, işte bu Cihanyandı’nın yaşlanması üzerine bir hicviye yazar. Harabi’nin koşması şöyledir:

“Bir zaman âlemi yakıp kavuran
Felek sillesi mi yedin şaşkın yar
Nice yiğitleri kalbinden vuran
Bunamış, acuze, eski bıçkın yar.

.....
Peteği sallanır balı kalmamış,

O nazik vücudun alı kalmamış,
Kurumuş yanağın gülü kalmamış,
Git bana görünme çağı geçkin yar.

Deli Bekir bir bakarsın çok güzel şiirler söylemektedir, arkasından bakarsın meczup. Sanki o bütün bunları ‘insanların zihni dağılıp parçalanmasın’ kabilinden yapmaktadır. O dönemde Afyonkarahisar kilisesindeki papaz dahi Deli Bekir’den çekinmektedir. Herkes haklı olarak, ‘Deli Bekir’de bir iş var’, düşüncesini taşımaktadır. Haluk Nur Baki’nin²² Afyonkarahisar’ın bu Melami-bektaşî dervîşi hakkında anlatmış olduğu bir menkıbe, halkın da kanaatlerini yansıtmaları bakımından oldukça ilgi çekicidir. Deli Bekir, Turabi’nin müridi olduğu kadar bir mürşiddir de. Yalnız onun irşadına herkes nail olamaz. O adeta seçtiğı kimselere yol gösterir. Ve bu irşad, nasıl olur bilinmez, kendisi ile müridi arasında kalır. İşte onun en cazip öyküsü, dünya sahnesindeki defteri kapatırken yaptığı gösteridir. Bir gün bayram namazında Yunus isimli bir müftü çok zevkli bir şekilde vaaz ederken kapıda Deli Bekir görünür. Müftünün içine doğmuş gibi, ‘şimdi bir iş çıkacak’, diye birden keyfi kaçır. O sırada vaazın konusu Sırât-ı Müstakîm’dir. Deli Bekir söze karışır.

— Müftü Efendi çok güzel anlatıyorsun, ağzına sağlık. Halk da dinledi... Ama bu anlattıklarının uygulaması yok. Uygulaması olmayınca da anlaşılır ki ...

Müftü, “Nasıl yani Deli Bekir”, der.

22 <http://www.nurbaki.com/>

— Meselâ ben.. Sırat-ı Müstakîm’de miyim değil miyim söyle cemaate...

Müftünün içine inme iner. Çünkü Deli Bekir’in öyle halleri vardır ki, o hâlini Sırat-ı Müstakim ile izah etmek mümkün değil. Kendisi anlasa bile insanlara nasıl izah edecek. Deli Bekir’e Sırat-ı Müstakîmdesin dese halk diyecek ki, "Şimdiye kadar ne anlattın? Anlattıkların bu adamın hâliyle taban tabana zıt...". “Sırat-ı Müstakîm’de değilsin”, dese Deli Bekir’in bir oyun çıkaracağını biliyor.

— Gözünü seveyim Bekir. Bayramdan sonra nasılsa ziyaretime geleceksin. Bu meseleyi o zaman konuşuruz, der.

— Olmaz, diye ısrar eder Deli Bekir. Bir müslüman vaizin doğruyu ve gerçeği hiç kimseden çekinmeden söylemesi gerekir. Ya Sırât-ı Müstakîmdeyim, ya da değilim. Söylemek zorundasın, der.

Müftü hemen bir cankurtaran simidi bulur.

— Mürşidinin hakkı için yakamı bırak, der.

— Peki, der Deli Bekir. Kapıları kilitledin ne yapayım. Ve çıkıp gider.

Deli Bekir’in o zaman için Afyonkarahisar’da evi yok barkı yok. Yalnız çamaşırlarını yıkamak, ara sıra bir kaç gün istirahat etmek üzere bir kadının evinde kalırmış. O kadın da Afyonkarahisar’da hayat kadını olarak tanınmış. Bekir geliyor kadının evine.

— Bana biraz kâğıt ver, diyor.

— Ne oldu Deli herif, diyor kadın.

— Ben biraz sonra dünyamı değiştireceğim, müftüye iki satır bir şeyler yazacağım onu götürür verirsin, diyor.

— Aman her işin bitti de, şimdi de keramete mi başladın, diyor kadın.

Bir kese kâğıdının kenarından yırtıyor veriyor. Deli Bekir iki satır bir şeyler yazıyor ve ben dünyamı değiştirdikten sonra bunu müftüye götür ver diyor.

— Ne sen dünyamı değiştirirsin, ne bir şey olur. Sen bana eziyet olsun diye böyle yapıyorsun, diyor.

Kâğıdı bir tarafa atıyor. İki saat sonra çorba yapmış getirmiş, “Bekir Bekir”, diyor. Bekir gitmiş, gerçekten dünyasını değiştirmiş. Kadıncağız, "Eyvahlar olsun kıymetini bilemedim Bekir", diyor. Saçını başını yoluyor. Hemen kâğıdı arayıp buluyor, fırlayıp Müftü Efendiye gidiyor.

Yüz sene evvel mutaassıp bir ilde bir hayat kadınının müftünün evine gitmesi başlı başına bir olay. Ama kadın kimseyi dinlemiyor giriyor müftünün yanına, Müftü de o sırada çok ileri derecedeki eşraf sınıfını ağırlıyor kadın heyecanla.

— Müftü Efendi şu kâğıdı al Bekir gönderdi, diyor.

— Bekir nerede? Deyince

— Bekir dünyasını değiştirdi, diyor kadın. Müftü bunu duyunca bembeyaz oluyor, kâğıdı açıp bakıyor. "Yunus ben Sırat-ı Müstakîm'de idim. Eğer bunu mertçe söyleseydin, Sırat-ı Müstakîm'in gerçeğini halka gösterecektim", diyor.

.....

Bektaşî Melamî halk şairlerinden olan **İbrahim Tûrabi** Afyonkarahisar’a Tuna vilayetlerinden geldi. İyi bir eğitim almış olan Tûrabi burada alim, şair ve aydın kişilerle kısa zamanda kaynaştı, dostluk kurdu. Şair Vehbî, Dehşetî, Şeyh Kemal Çelebî, Alim Hafız Ali Rıza bunlardandı. Ciloğlu Deli Bekir (Harabî) de müridlerindendi. 1875’te vefat eden Tûrabi, kuvvetli bir üsluba ve akıcı bir dile sahipti.

Aşıkane ve dervişane şiirlerden oluşan divanı ölümünden iki sene sonra Matbaa-i Amire’de basıldı. Tûrabi’nin hiciv alanındaki başarısına şu şiiri güzel bir örnektir.

“Selâmet köşesin tutsam bu bir şaşkın gedâ derler,
Kemâl-i rütbe kesbetsem aceb tarz-ı edâ derler,
Otursam ârifâne söylesem mir-i kelâm olsam
Kamu halkı usandırdı yalancı dâimâ derler
Eğer sâkit olup bir kimseye sohbet dimez isem
Tekebbür kendini almış derûnu pür-riyâ derler
Sim ü zer derdine düşsem diyeler ehl-i dünyâdır
Bu derviş olmamış hâlâ işi bâd-ı hevâ derler
Yakında olmasa hizmet çıkıp terk-i diyâr etsem
Kamu halkı dolandırdı kaçan deyne revâ derler
Tûrâbî âleme kendin beğendirmek ne mümkündür
Cehâletten berî ol kim buna âlem fenâ derler”

Onun İstanbul’da sarayda yaşarken II.Mahmud’un tütün ve kahve içenleri astırması üzerine Padişaha küserek Afyonkarahisar’a yerleşmiş, burada bir derviş hayatı sürdürmüş olduğu da anlatılır.

.....

Afyonkarahisar’da dünyaya gelen **Salih Dehşeti** (1813-1875), ilköğrenimini babasından alır. Gündoğan onun, Uşak’ta Buğdaycı Hoca’dan ders aldığını yazar²³.Yüksek öğrenim için Konya’ya gider ve öğreniminin bir bölümünü de Medine’de tamamlar. Afyonkarahisar’a döndükten sonra Göncüzade Müftü Yusuf Hacı Efendi’nin yazıcısı olur. Bu görevde on bir yıl kalır. Emirdağ Pörnek

²³ age

köyünde Şeyh Şabanlı Zaviyesi vakfı kendisine verilerek müderris olur. Bir süre Emirdağ'da müftülük yapan Dehşeti, Afyonkarahisar'da Alaca Hamamın karşısında bir medrese yaptırır ve ölünceye kadar 10 yıl boyunca orada ders verir. Bu medrese Dehşeti Medresesi diye anılırdı. Bir ara Seyyid Abdullah Abdi'den hattatlık dersleri alır. Mehmet Efsah, Mustafa Hami, ve Ahmet Nebil isminde üç oğlu olmuştur. Nebil Hoca'nın İstiklal Harbi sırasında epey hizmetleri olmuştur.

Aynı zamanda coşkun ve kudretli bir şair olan Dehşeti'nin şiirlerinde ince bir mizah ve hiciv bulunmaktadır. Dehşeti Harabi Deli Bekir'e hürmet ve muhabbeti vardı. Bazı aydın geçinen kimseler, 'Hocam bu adama, bu cahile çok fazla değer veriyorsun', derler. Dehşeti de, 'Çağırılım bir imtihan olunuz', diye karşılık verir. Toplanırlar. O günün az çok mürekkep yalamış hocaları hemen ilk soruyu sorarlar.

-Bekir, İslam'ın şartı kaç?

Bekir'den derhal kocaman bir cevap gelir.

-Bir.

Aydın geçinen hocalar Salih Dehşeti'ye ekşi ekşi bakar ve yarı tebessümle, "işte adamının hali", demeye getirirler. Bekir durur mu, keskin ve kıvrak zekasıyla cevabını vermeye devam eder.

-Hac ile zekat zenginlerden, namaz, oruç cahillerden kalktı. Ortada bir kelime-i şahadet dikili kaldı.

Dehşeti'de, 'Gördünüz mü benim Bekir'im', diye başını sallar.

Hacı Nuh Mahallesinden Sıbyan Mektebi Hocası Mehmet Efendi'nin oğlu olup 1813'te Afyonkarahisar'da dünyaya gelen Dehşeti İlköğrenimini babasından alır. Orta ve medrese öğrenimini

yine Afyonkarahisar'da Hasan Ekmel'den yapar. Uşak'ta Buğdaycı Hocadan ders alır. Yüksek tahsil için Konya'ya gider ve Abdullah Efendi'ye intisab eder. Burada sekiz sene feyiz aldıktan sonra Kayseri'ye gider. Buradan da Eskişehir'e geçen Dehşeti, Gül Köylü Hacı Abdullah Efendi'den üç sene ders alır. Afyonkarahisar'a döndükten bir müddet sonra da Hicaz'a giden Salih Dehşeti, Medine'de A'ma Yusuf Gazzi Efendi'den ders ve icazet alır. Afyonkarahisar'a dönüşünde Göncüzade Müftü Yusuf Ağa Efendi'ye yazıcı olur. Bu görevde on bir sene kalır. Bir süre Emirdağ'da müderrislik yapar. Arapça, Farsça, Fıkıh ve Feraizde çok başarılı olan ve kuvvetli bir İslam alimi olarak kabul edilir. Seyit Abdullah Abdi'den 1836'da hattatlık icazeti alan, bir ara Karahisar-ı Sahip Sancağı İdari Kurulu üyeliğinde bulunan Dehşeti 1875'te vefat eder. Mehmet Efsah, Mustafa Hami, Ahmet Nebil isminde üç oğlu vardır. Bunlardan Ahmet Nebil, İstiklal Harbi sırasında Afyon Belediye Meclisi üyeliği yapmış olup Nebil Hoca diye tanınır.

Alim, şair ve hattat olan Dehşeti şiirlerinde Dehşet ve Dehşeti mahlasını, hattında ise Salihü'l Kamili adını kullanır. Dönemin bir çok şairi gibi Dehşeti de şekil, tür, vezin ve konu itibarıyla divan şiiri ve halk şiirini birleştirmiştir. Bununla birlikte o daha ziyade aşık edebiyatı tarzında manzumeler meydana getirmiştir ve kuvvetli bir halk şairi olarak tanınır. Dehşeti'nin şiirleri bir divanda toplanılmamış olup muhtelif cönk ve mecmualarda bulunmaktadır. Coşkun ve kudretli bir söyleyişe sahip olan şair gazelleri, şarkıları, koşmaları, divanları, satrançları ve Konyalı Şem'inin elfiyesine nazire olarak yazdığı elfiyesi ile tanınmıştır. Torunu Enver Yurter de Afyonlu şairlerdendir. Salih Dehşeti'nin şiirlerinde de ince bir mizah ve hiciv

vardır. Bunlardan birisi mizahi bir manidir ki, Tevfık Fikret’in Han-ı Yağma’sına benzer:

“Elâ yâ eyyühe’l üzüm,
Börektedir iki gözüm.
Baklavaya yoktur sözüm,
Atıştır ha atıştır ha!
Elâ yâ eyyühe’l mollâ,
Gözünü yum başın salla.
Geçerse eline helva,
Tıkıştır ha tıkıştır ha!”

Dehşeti’nin *Cihanyandı* isimli güzel için söylediği Koşma da meşhurdur:

“Behey dilber temennâ-yı visâlinle cihân yandı
Nedir böyle aceb şevk-i cemâlinle cihân yandı
Döner bu çerh-i gerdun aşkın ile rûz ü şeb durmaz
Gören sabredemez cânâ hayalinle cihân yandı
Derûn-ı âleme âteş bıraktın şevk-i hüsnünle
Söyündür rahm edip âb-ı zülâlinle cihân yandı
Senin her kûşede vasfın ider âşıkların cânâ
Yeter gel rahme sen çün kîl ü kâlinle cihân yandı
Niçe ‘ararların kaddi büküldü derd-i aşkından
Bihifş-i hüsnün içre sev ü dâlinle cihân yandı
Kırlarlar andelibler âh ü zâri hüsnüne karşı
Dehân-ı hokka tûtî-i mekâlinle cihân yandı”

Dehşeti’nin bir divanı da zamanından şikayetin dile getirildiği sosyal içerikli bir hicivdi:

“Ey Felek düşdü cihân nâdâna şimdi büsbütün
Ehl-i dil kâmil olan dâna bu gün ihfâdadır
Bir alay nâ-ehl elinde oldu âlem ser-nigûn
Âlemin arslanları hâlâ bugün ihfâdadır.
şimdi doldu âleme fitne çoğaldı âşikâr
Günde bir dürlü o gül olur nice nice hezâr
Zerre kadar akli olan eylemez buna nazar
Meclis-i alçak durur bâlâ bugün ihfâdadır.
Zulm ile zâlimler etti(ler) harâb bu âlemi
Kırdılar nâ-hak yere bunca yüz bin âdemi
Uçtu dil mürğü aradı bulmadı şahzâdemi
Anın için Dehşetî şeydâ bu gün ihfâdadır.”

Bir başka şiirinde de şair meyden, aşktan ve sevgiden anlamayan ve yasak koyan zavallıları ince bir şekilde hicveder.

Zâhit ne acep mey ile mahbûba yasağın
Âşıklara ta’n eylemeden yok mu ferâğın
Ur kendi serine yine kendi çomağın
Ol topu felek tokunup oyarsa kapağın
Aşk urulmadı senin sinede dağın
Ey sûfi-i har gey semerin salla kulağın

.....

Bu Dehşetin sevdiğı kim yârini bilmen
Erbâb-ı dilin sen dahi settârını bilmen
Çün aşka dilin yanmadı nârını bilmen
Bîçârelerin nâle ile zârını bilmen
Bülbüller ile sözümü olar sen gibi zağın
Ey sûfi-i har gey semerin salla kulağın.”

Salih Dehşeti tarafından Nurcu Mahallesi'ne, Alaca Hamam karşısına 1865 yılında açılmış olan medresenin vâkıfı da Dehşetî Efendi'dir. Medresede Fıkıh, Feraiz, Cebir gibi dersler okutulmuştur. 15 odalı ve 2 dersshaneli olan medresenin Mustafa, Nebil ve Ömer Efendilerle birlikte son hocası, Dehşetî Efsah Efendi'dir. Medrese 1924'te kapatılır. 1934'te binası yıkılarak yerine Tekel Müdürlüğü binası yapılır.

Kayadibi Mahallesi'nden Mûsâ oğlu Nalband Hacı İbrahim Ağa, vefatından iki yıl önce, yani Nisan 1863 yılında vasiyet ederek ölümünden sonra mallarından 30 bin kuruşun ayrılarak vakfedilmesini istemiş ve damadı Ahmet Efendi oğlu Seyyid Mehmet Efendi'yi vasi tayin etmiştir. 30 bin kuruşdan 5 bin kuruşu da, Paşa Camii civarında bulunan Müsevvid Sâlih Dehşeti Efendi'nin yeniden yaptırdığı medresesinin bakım ve onarımı için vasiyet etmiştir. İbrahim Ağa vefat edince, mahkeme tarafından 15 Mart 1865 tarihinde vasiyetin yerine getirilmesi hükme bağlanmıştır.

20. asır

Mermer kitabesi ile mezar taşı dibinde mermerden kocaman kavuklu bir mezar taşı baş kısmı olan Kesikbaş Sultan'a ait mezarın sandukası yerden bir metre yükseklikte idi ve Kadın Ana Mezarlığı Vakıflar Müdürlüğünün gayretleriyle kaldırılarak bulunduğu alana Cumhuriyetin ilk on beş yılı içersinde Postane, Çocuk Esirgeme

Kurumu, Kadın Ana İlkokulu, Belediye Santral Binası, Ziraat Bankası gibi yapılar inşa edilir.

Ak Osmanzade Hacı Hüseyin Efendi'nin Nurcu Mahallesinde inşa ettirmiş olduğu Ayaktekke Camii ile Nur Mehmet Efendi Mescidi ve Hacı Yahya Mahallesinde inşa edilen ve Siyah Sultan lakabıyla da anılan Süt Dede Mescidi, asrın başında inşa edilen dini yapılar arasında yer alır.

Latif Daşdemir'in çalışmasından²⁴ öğrendiğimize göre, Mütareke döneminde stratejik bir öneme sahip olan Afyonkarahisâr, İngilizler tarafından beş subayın sorumluluğunda bir miktar Senegalli askerle 9 Nisan 1919 tarihinde işgal edilir. İtilâf Devletleri'nin temsilcilikleri kurulmaya başlanır ve ilk kurulan temsilcilik İngiliz temsilciliği olup, karargah olarak da Afyon Lisesi ve etrafındaki binalar seçilir. 16 Nisan 1919 tarihinde Fransızlar 200 kişilik bir kuvvetle Afyonkarahisâr İstasyon çevresine yerleşerek yeni bir temsilcilik oluştururlar. İtalyanlar ise 21 Mayıs 1919 tarihinde 2 subay 252 erden oluşan bir kuvvetle müttefiklerini bu yarışta yalnız bırakmazlar. Bu işgaller esnasında yerli işbirlikçi azınlıklar ile birlik olarak giriştikleri eylemler halk üzerinde derin etkiler meydana getirmeğe başlar. Afyonkarahisarlı 19 Mart 1920 tarihinde son işgal birliklerinin çekilmesiyle birlikte bu acılardan kısa süreli de olsa kurtulur. 27 Mart 1921 tarihinde ilk defa Yunanlılar tarafından işgal edilmişse de bu durum uzun sürmez. I. ve II. İnönü Zaferi'nin ardından 7 Nisan 1921 tarihinde şehrin boşaltılması ile son bulur.

²⁴ Anadolu'nun Kilidi Afyon, 'Cumhuriyet Döneminde Afyonkarahisar', T.C. Afyon Valiliği

Ancak bu işgale kucak açarak her fırsatta memnuniyetlerini dile getiren şehirdeki Ermeniler, Kale eteklerindeki evlerinin camlarına Yunan bayrakları asmış ve bugün kalıntısı bulunan Kiliselerinde içkili ziyafet ve piyes düzenlemişlerdir. Bu ziyafet ve gösteriye Yunanlı komutan Trikopis, Yukarı Pazar Mahallesi'nden Kilise kapısına kadar halılar döşenerek karşılanmış, Ermeni kızları da süslenerek hizmet yarışına girmişlerdir. 13 Temmuz günü ikinci kez Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan şehir halkı için 27 Ağustos 1922 tarihine kadar 14 ay sürecek olan karanlık günler başlar. Kesin olmamakla beraber bu işgal süresinde Afyonkarahisâr ve köylerinde 386 kişi şehit edilirken, 68 kişi esir alınmış ve 221 kadın da tecavüze uğramıştır. Ayrıca bölge insanından 5021 hayvan, 11620 kile iâşe gasp edilmiş olup 511 kişi de angaryada çalıştırılmıştır. Sandıklı, Sincanlı, Bolvadin, Emirdağ kaza ve nahiyeler ile bunlara bağlı köylerde 572 kişi şehit edilirken 119 kişi esir alınmış olup 438 kadın da tecavüze uğramıştır. Gasbedilen 36594 hayvanın yanı sıra 70720 kile iâşeye el konulmuş ve 2696 kişi de angaryada çalıştırılmıştır. Yunanlılar Karahisar'ı terk ederken İmaret Camisi'ne müslümanlardan 600 kişiyi hapsederek bunları diri diri yakmak isterler. Fakat Türk Ordusunun yetiştiğini haber alan Afyonkarahisarlı kadınlar camiye gelerek kilitleri kırar ve erkekleri muhakkak olan bir ölümden kurtarırlar.

XIX. yüzyıl başlarında ard arda gelen *kuraklık yılları* ile yüzyıl sonlarına doğru yaşanan *çekirge afeti* ve XX. yüzyıl başlarında meydana gelen *Balkan, Trablusgarp ve I. Dünya* harpleri sonucu ekonomik bakımdan önemli ölçüde çökmüş bir vaziyette idi. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da, halk oldukça fakir düşmüş ve şehirde açlık hüküm sürmeye başlamıştı. Ancak yaşanan bu olumsuz

şartlardan etkilenmeyen hatta durumdan istifade ederek zenginliğine zenginlik katan bir kesim de yok değildi. Bu kesim ticaretle uğraşan ve çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu azınlıklardı. Halkının büyük bir çoğunluğu sefalet içinde yaşayan Afyonkarahisâr, I. Dünya Savaşı döneminde idarî bakımdan müstakil bir sancak olmuş olmasına rağmen, Mütareke yıllarında küçük bir ilçe görünümündeydi. Yerleşim alanı Hıdırlık etekleri ile kale çevresinden meydana gelen, çok dar bir alanı kapsamaktaydı. Bu dar yerleşim alanında Türklerin oturdukları mahalleler genellikle toprak damlı, basit kerpiç yapılardan oluşmaktaydı. Olumsuz şartlardan etkilenen Türkler, iktisadî bakımdan üstünlüklerini azınlıklara kaptırmış olduğu için, eskiden yapılmış olan yapıların dışında yeni binalar meydana getirememekteydi. Hatta çıkan yangınlar sonucu kül olan görkemli evlerini dahi yenileyememekte idiler. Bütün bu olumsuzluklara rağmen XX. Yüzyıl başlarında Hükûmet Konağı, Belediye Dairesi, İmaret Cami, Ulu Cami ile birkaç konak Türk mahallelerindeki güzel ve görkemli yapılardan birkaçı idi. Azınlıkların oturdukları yerler ise, temiz sokakları bulunan, Arnavut kaldırım taşları ile döşeli, gösterişli ve havuzlu evlerden meydana gelen mahallelerdi.

Afyonkarahisar şehir merkezindeki mezarlıklar, yeni imar hareketleri sırasında (1925-1935) kademeli olarak kaldırılır. Mezarlıkların nakli sırasında çıkan gazlar, çeşitli hastalıklara ve ölümlere yol açmıştır. Öyle ki mezarlık kenarında veya içerisinde oynayan çocuklarda 1925-1927 yıllarında toplu ölümler meydana gelir. Mezarlıklar kaldırılırken, mezar taşlarının pek çoğu toprak altında kalmış, bir kısmı yapılaşmada kullanılmış, diğer bir kısmı da harap olmuştur. Karacaahmet Sultan Türbesindeki kitabeli ve

kitabesiz kırka yakın mezar taşı, 1932 yıllarında söktürölüp kaldırılır. Halk arasında Paşa Camii olarak bilinen camiye, 1920-23 yıllarında kışla olarak kullanılmasından dolayı, Kışla Camii de denilmektedir. 1933 yılında istimlak edilerek yıkılmış, yerine Zafer Abidesi ve park yapılmıştır. PTT caddesi yakınında bulunan Kesikbaş Camii Yunan işgalinde (1922) yanmış, arsası daha sonra yola katılmıştır. Arsasına meyhaneci dükkanları yapılmış olan Kadı Abdullah Mescidi, daha sonra bu dükkanlar da yanmış; buraya sırasıyla Yukarı Park Kahvesi, ve ardından Tarım İl Müdürlüğü binası yapılır.

.....

Said Nursi 1944'te Denizli hapsinden tahliye olduktan sonra Emirdağ'da ikamete memur edilir. 1947 sonlarına kadar burada talebelerine yazmış olduğu mektuplar Emirdağ Lahikası I adıyla bilinir. 1948 ve 1949 yılları içersinde Afyonkarahisar Cezaevinde yirmi ay tutuklu kalır ve tekrar tahliye edilir. Emirdağ'a dönerek bir müddet daha orada ikamet eden Said Nursi 1951 yılında Eskişehir'e geçer. Lahika'nın II. Kısım bu döneme ait talebelerine yazmış olduğu mektuplardan oluşur. Bunlar Şualar'da ve Tarihçe-i Hayat'ta neşredilmişlerdir.

Said Nursi'nin çalışmaları ilerledikçe rejimin kanunsuz uygulamaları da şiddetini artırır. Öyle ki, bu durumu, "Denizli hapishanesindeki bir aylık sıkıntıyı, Emirdağ ikametinde bir günde çekiyordum...", diyerek ifade edecektir. Zira, bir süre sonra Emirdağ Kaymakamlığı, camiye çıkmasını men eder. Onun insanlarla görüşmesi ihtiyaçlar ölçüsünde olmaktadır. 1948'in başında elli dört talebesi ile Afyon'da tutuklandığı zaman yetmiş beş yaşındadır. Medrese-i Yusufiyye'de şiddetli kış şartları içinde defalarca

zehirlenerek ölüne terk edilir. O ağır hasta halinde, “..kabar kapısını beklerken” dahi, kendisini ziyarete gelen talebelerine intikam almayı yasaklar. Bu dönemde Afyonkarahisar valiliği görevlerinde bulunan Şefik Bicioğlu (1941-1946)²⁵, Ziya Tekeli²⁶ (1948-1950) ve Zeynel Abidin Özmen²⁷ dir.

Dr. Tahir Barçın (1906-1978)²⁸ın hatıralarında Emirdağ kaymakamı Abdulkadir Uraz’ın İçişleri Bakanlığı tarafından 1945’te Üstadı imha etmekle görevlendirilmiş olduğu kaydedilir.

.....

Dr. Haluk Nur Baki’nin (1924-1997) Afyonkarahisar’da görev yapmış olduğu yıllarda bizzat karşılaşmış olduğu iki olaydan söz etmek yerinde olacaktır.

²⁵ 1892 Edirne doğumlu İ.Şefik Bicioğlu, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi. 1936-1936 Bingöl Valiliği, 1937-1939 arasında Elaziz Valiliği, 1939’da dört ay Gaziantep, 1941-1946 tarihleri arasında Afyonkarahisar Valiliği ve 1947-1949 Mersin Valiliği’nde bulundu.

²⁶ Osman Nuri Tekeli (d.1893,Isparta).

Pavli Mülkiye Müdürlüğü, Tefenni, Nazilli, Keşan Kaymakamlıkları, Çorum, Kocaeli, Niğde, Erzincan, Denizli, Bilecik, Afyonkarahisar, Diyarbakır ve Kahramanmaraş Valilikleri ile İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı yapmıştır.

²⁷ Zeynel Abidin Özmen

1890 Niğde doğumlu. 1948-1950 tarihleri arasında Afyonkarahisar Valiliği görevini yürüttü. Zeynel Abidin Özmen (d. 1890, Niğde, Türkiye), Türk siyasetçi. Mülkiye’yi bitirdi. Afyon, Bitlis, Muş, Antalya ve Bursa Valilikleri, Bursa Emniyet Müdürlüğü, IV.(Ara Seçim), V.Dönem Aydın Milletvekilliği (İstifa : 14 Haziran 1935) ile Milli Eğitim Bakanlığı yaptı.

²⁸ Dr. Tahir Barçın 1906’da Ermenek’te doğdu. 1935 senesinde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. Viranşehir ve Emirdağ’da uzun seneler hükûmet tabibliği yaptı. 1978’de İstanbul’da vefat etti.

— Efendim. ‘**Helva Yiyen**’!..Aslında helva yediği için bu isim konmamış. Afyon'da Hüseyn isminde tam mânâsıyla bir meczup. Allah rahmet eylesin. Sabahtan akşama kadar sokaklarda dolaşır. Kimse ne konuştuğunu anlamaz. Yalnız halk, Helva Yiyen'in bir mânâ tarafının olduğunu bilir. Onun saçma gibi gelen cümlelerinin dahi üzerinde dururlardı. Helva Yiyen gecelerini Afyon'daki nöbetçi eczanelerde geçirirdi. Afyon çok soğuk olurdu, geceleri de yegâne sıcak yer eczanelerdi. Bizim de tanışmamız, dostluğumuz eczane sohbetleriyle başladı. Ben gece ilâç almaya gidince, bakıyorum Hüseyn orada. Dostluğumuz biraz derinden gitti, pek gönülden sevdik birbirimizi. Öyle olmuştur ki, ben hastaya giderken, "Telaş etme hastan nasıl olsa kurtulur", derdi. Bazen de, "Boşuna gidiyorsun doktor, kendini hazırla", derdi. Bu söylediklerinin hiçbir tanesi de sekmemiştir. Bunları dostluğumuz itibarı ile beni yabancı saymadığı için söylerdi. Başka birisi bir şey sorduğu zaman, mümkün değil söylemezdi.

Bir gün çok emek verdiğim bir çocuk hastama gidiyordum. Öleceğini de hiç ummuyordum. Babası ateşi çıkar çıkmaz koşup gelmişti bana. O zaman da penisilin yeni çıkmıştı. Ben telaşla eczaneden penisilin alıp giderken, "Telaşın boşuna doktor, çocuk gitti", dedi. Eve faytonla yaklaştığım zaman feryad ü figan duyunca çocuğun gittiğini anladım. Çok da üzülmüştüm.

Bu Helva Yiyen'in hususiyeti, gündüzleri çocuklar bunu kovalar, taşlarlardı. Kızdırmak için de "Helva Yiyen" diye bağırırlardı. Helva Yiyen ismi oradan kalmıştır. Helva Yiyen kızdıkça döner söver, çocuklar da büsbütün üzerine varır, taşlarlardı.

Dostluğumuzun derinleşmesine sığınarak bir gün dedim ki, "Hüseyin.. bu dervişlikten hiç başka iş yok mu? Sabahtan akşama kadar kendini taşılatıyorsun". "Eh bunu da artık sen çöz. Bu yaptığım, yapılabilecek şeylerin en güzeli, çok güzel bir şey" dedi. Emîn olun çözemedim. Daha sonra, zaman içersinde, Helva Yiyen dünyasını değiştirdikten çok sonra, anladım. Helva Yiyen Tâif'te çocukların Efendimizi taşlamasının sünnetini yapıyor. Çocukların attığı taşları kendi vücudunda hissederek Sünnet-i Muhammedî'yi yerine getiriyor. Böyle müthiş bir mânâ ehliydi Helva Yiyen. Efendimize karşı olan sevgisi, Efendimize karşı olan aşkı, "Madem o taşlanmıştır, ben de taşlanacağım", diye böyle maceralı bir dervişliği seçmişti.

Diğeri ise Nurbaki'nin Sinanpaşa'da görev yapmış olduğu yıllara aittir.

— Ben Afyon'un Sincanlı ilçesinde hükümet tabibi iken **Bülbül Hoca'yı** tanıdım. Dervişler kendilerine anlayışsız adamların bağlanarak, mânâ bilgisini anlamadan, hazmetmeden zora girmemeleri için onların hayrına hırpâni ve acayip kıyâfetlerle gezerler. Bu dervişlerin genel vasfıdır.

Bülbül Hoca da böyle bir kılıkla gelmişti o ilçeye. Bir gün baktım çarşıda ufak tefek yaşlıca bir adam eliyle koluyla trafik memurluğu yapıyor. Kırk sene evvel Sincanlı'ya gün aşırı bir otobüs gelir, gün aşırı bir otobüs kalkar. Yani günde bir defa otobüs olurdu trafikte. Trafik memuruna ihtiyaç ta yoktu tabîi...

Ama o zât bir at arabasının geçişini dahi kendi planları içersinde yürütür ve bundan büyük bir zevk alırdı. Bu durumu bir kaç gün müşahade ettim. Bir gün muayenehaneme bir mektup geldi. Mektup benim muayenehanemin nizamıyla ilgili bir tenkitnâme.

Raflarda toz var. İlaçlar iyi dizilmemiş, bu ne intizamsızlık gibi şeyler. O zamanlar eczane olmadığı için ilaçları biz verirdik hastalara ve ilaçlar muayenehanemizde dururdu. Mektubun altındaki imzaya baktım Bülbül Hoca.

‘Bülbül Hoca kim?’ diye araştırdığım zaman, “trafiği idare eden o meczuptur”, dediler. Tabî beni bir merak sardı. Bülbül Hocayla yavaş yavaş ahab oldum. Ama Bülbül Hoca ser veriyor sır vermiyor...

Anadolu kasabasının o insancıl havası içerisinde yerli halkın onu doyurduğundan emindim. Bülbül Hocanın öyle herkesten para isteme durumu olmazdı. O zamanki sadaka raici üç beş kuruştı. Bülbül Hoca ara sıra birini çevirir, "Bana bir lira versene", derdi. Yani raicten çok yüksek bir rakam isterdi veren verir, vermeyen vermezdi.

Bir gün posta müdürü ile postahane oturunca Bülbül Hoca geldi. Bana yazdığı gibi bütün devlet dairesindeki şahıslara mektup yazar tenkit ederdi. Hem de iadeli taahhütlü yazardı, bu da pahalı olurdu. Ben o zaman dedim ki:

— Bülbül hoca sen bunları niye iadeli taahhütlü gönderiyorsun. Burası bir avuç yer. Posta müdürü atıldı.

— Hoca sen istediğin yere mektup yaz posta dağıtıcısı arkadaş bunu yerine ulaştırmaktan zevk alır, pula ne gerek var? dedi. Bülbül Hoca bu teklife:

— Olmaz.. siz devletin hakkını yemek istiyorsunuz. İşte param!. pulunu yapıştır, götürsün gideceği yere. Dedi.

Bu böyle bir müddet daha devam etti. Bülbül Hoca kasabada meşhur oldu. Ben bunda bir hikmet olduğunu düşünüyordum, ama bir türlü izah edemiyordum. Bir gün Bülbül Hocayı deşeyim dedim. Biraz

sohbet edeyim istedim. Ama bütün ısrarlarıma rağmen hiçbir şey konuşmadı benimle.

Bir gece geç bir vakitte (gece üç civarında) bir hastadan geliyordum. Evim kasabanın kenarında bir yerde idi. Uzaktan bir Kur'an sesinin geldiğini işittim. Müthiş bir şeydi... öyle bir hâfızın okuyacağı bir şey değildi... Hemen o tarafa doğru hızla yaklaştım. Bir de baktım Bülbül Hoca oturmuş, Kur'an okuyor. Ona görünmemeye gayret ederek bir taşın dibine çöktüm ve Kur'an'ı bitirmesini bekledim. Beni görünce:

— Sırrımı öğrendin kimseye söyleme, dedi. Eğer söylersen kesinlikle konuşmam seninle. Ben Marmara civarında bir kasabada cami hocasıydım. Bir gün bir cezbe geldi her şeyi bırakıp geldik buralara. Bir anlık bir şeydi.

Bu olaydan sonra Bülbül Hocaya karşı daha sevgi ve saygı duymaya başladım. Nihâyet onu bütün kasabanın tanıyacağı bir olay oldu. Bir gün Bülbül Hoca şehir kulübüne geldi. Oradaki çok üst makamdaki bir memura:

— Bana yüzelli kuruş ver, dedi.

— Ben sana para vermem. Parayı alıp nafaka yapsan veririm. Ama sen bunu alıp pula veriyorsun onun için vermem, dedi.

Bülbül Hocanın rengi birdenbire bembeyaz oldu ve:

— Yani senin paranla ekmek alıp yiyecek miyim?, dedi.

--- Evet, normal budur, dedi adam.

— Hayır, normal bu değildir, dedi Bülbül Hoca. Sen haramzâdesin! Rüşvet alıyorsun. Ben senin paranla ekmek yiyemem. Senin paranı ancak pul yapıştırmak için alırım, dedi.

Herkes donmuş bir vaziyette dinliyordu.

— Bunu ne için yapıyorsun, dedi. Bülbül Hoca:

— Çoluğun çocuğunun kazadan beladan korunması için yapıyorum bunu, dedi ve kapıyı çekip çıkıp gitti.

Herkes buz gibi oldu. Kimse bir şey söylemedi. Bir kaç gün sonra bir kasabayı ciddî olarak sarsacak ve günlerce konuşulacak bir olay oldu. Onun tenkit ettiği o memurun eşi bir başka memurla basıldı. Büyük bir aile faciası meydana geldi.

O zaman Bülbül Hocanın insanları nasıl sevdiğini onları kurtarmak için nasıl bir çabaya giriştiğini, ama meczup olmak demek Kur'an emirlerine uymamak demek olmadığı için o haramı da yemediğini herkes anladı. Bu hâdiseden sonra herkes Bülbül Hocayı aradı. Arasınlar da bulsunlar. Bülbül Hoca ortalarda yoktu.

Aradan bir on beş gün geçti. Bir köy muhtarı bana telefon etti.

— Bülbül Hoca bizim köyde çok ağır hasta, on gündür yatıyor. Bana da doktora haber vermeyin, diye tembih etti, dedi.

Ben hemen jipime atladım gittim. Afyon çok soğuk olur. Soğuğun akıbeti zatürree olmuş yatıyor. Beni görünce muhtara ağır bir şekilde kızdı:

— Ben sana tembih ettim; doktora haber verme, rahatsız etme diye. Ama sen çok cahil olduğun için bazı şeyleri bilmiyorsun doktor benim mâna dostum. Şimdi buraya kadar geldiğine göre benim onun hizmetine karşılık iyi olmam lâzım. Hâlbuki artık biz bu dünya perdesini kapatmıştık. Doktor bu gün gelmeseydi tamamdı bizim defterimiz, dedi.

Ben bir iğne yaptım biraz ilâç verdim.

— Ben artık Sincanlı'ya dönmeyeyim. Senin hatırın için üç beş gün daha idare edelim bu hayat çizgisini, dedi.

Hakikaten üç beş gün sonra kapattı dünya perdesini. Bizler mânâda yaşayan bir insanın günlük hayata karıştığı zaman insanların genelini rahatsız etmeden neler yaptığının farkında değiliz. Kimbilir böyle nice meczuplar İstanbul sokaklarında dolaşıyor. İnanan, inanmayan birçok insanlara rahmet kapısı açmak için para istiyor. Veyahut kendisine hizmet ettiriyor. Bu onların lütuflarıdır. İnanınız onların paraya falan ihtiyaçları yok. Bülbül Hoca o kasabada o kadar çok sevilirdi ki, hangi kapıyı çalsa oturur akşam yemeğini yedi. Ama o sırf insanlara hizmet olsun diye Fahr-i Kâinat Efendimizin "Sadaka belayı defeder, ömrü uzatır", emirlerini ayakta ve canlı tutmak için bu hizmeti yapardı. Allah rahmet eylesin!

.....

1881 yılında dünyaya gelen **Cemal Efendi**, Açıkgozzade Cemalettin Efendi'den dersler alarak fıkıh ilminde yüksek mektebelere erişmiş, daha sonra da kendisi bir çok kişiye konusunda fahrî olarak hocalık yapmıştır. Bilgilerini vaazları yanında, daha çok sohbet ortamlarında çevresindekilere aktarmış, bu yönüyle de Afyonkarahisar'da "Kur'an gezekleri"nin piri sayılmıştır. Onun ilmi seviyesi halk arasında, "Tarladan ayırık otu temizler gibi meseleleri birbirinden ayırır ve sonuca ulaşır.", cümlesiyle anlatılmıştır.

"1001 Hadis" adıyla yazmış olduğu usûl kitabı, daha sonraki yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "1500 Hadis-i Şerif" adıyla yayınlanmıştır. İki kız iki oğul evladı olan Cemal Efendi fahri olarak vaaz ve hizmetlerde bulunur. Cemal Efendi, 1967 yılında vefat edince,

arkasından “Afyon’un manevi direği çöktü.” denmiştir. Kabri, Asri Mezarlık’tadır. Babası âlim ve şâir Osman Şevki Efendi’dir. Bakkaliye ticareti ile de uğraşmış olan Cemal Eğretli pek çok eser yazmıştır. Eserlerini oğlu daha sonraları bastırdı. **Eserleri:** 1.1001 Hadis; 2. 500 Hadis; 3. Küçük İlmihal; 4. Küfür Sözler; 5. Hac Merasimi;6. İkazü’n-nisâ Ve’r-Ricâl; 7. Büyük İlmihal; 8. 1500 Hadis.

Ve Diğerleri

Başmakçı Evliyalari

Başmakçı ahalisinin bölgeye gelişı 1100-1200 yıllarına dayanıyor. Bu iddiayı destekleyen kanıtın ise Başmakçı’nın manevi koruyucusu olan Abdülkadir Geylani Hazretleri’nin (1077-1166) talebesi **Abdurrahman Sultan**’ın 1100-1200 yılları arasında yaşamış olması gösteriliyor.

Kadiri tarikatının kurucusunun sohbetleriyle kemâle gelen Abdurrahman, Anadolu’nun fethiyle birlikte Afyonkarahisar’ın Başmakçı kazâsına yerleşir. Horasan Erenlerinden olan Abdurrahman ve eşı Sultan Hatun bugün aynı türbede yatmaktadırlar. Kabri bir ziyâret mahallidir. Türbenin kenarından bağ ve bahçelere giden bir yol geçmektedir. Abdurrahmân Sultan vefât ettikten sonra bu yoldan geçen bir çok kimse, onu abdest alırken ve namaz kılarken görmüşlerdir.

Hangi asırda yaşadığı bilinmediği gibi hayatıyla ilgili pek bir bilgi bulunmayan Başmakçı evliyalarından bir diğeri **Ahmet Dede**’dir. Onun da Selçuklular devrinde yaşadığı kabul edilir. Hakkında anlatılan menkıbelerden biri şöyledir. Ahmed Dede, sağlığında cuma günleri, cuma

namazını Kâbe-i şerifte kılardı. Bir sohbet esnasında Başmakçı'nın ileri gelenleri, Ahmed Dede'ye;

"Efendi, seni cuma namazında göremiyoruz. Cumaya gelmiyorsun. Müslüman cuma namazına gelmez mi?", diye suçlamada bulunurlar. Ahmed Dede; "Biz hiç bir namazımızı geçirmeyiz. Cumayı da mübarek yerlerde kılıyoruz.", diyerek durumunu anlatmaya çalışır ise de, oradakilerden kimse anlamaz. Suçlamaları o derece ileri gider ki, işi kaba sözlerle mübarek zatı itham etme derecesine vardırırılar. Bu duruma çok üzülen Ahmet Dede, yüreğinin derinliklerinden gelen bir "Allah", nidası ile mübârek rûhunu teslim eder.

Türbesinde kitabe yoktur. Onun vefatından asırlar sonra Başmakçı'nın Hilâl mahallesindeki harman yerinde bütün çiftçiler ekinlerini samanını ayırmak üzere savrulmak için hazırlanmış yığınlar haline getirmişlerdir. Küçük bir ateş kıvılcımından çıkan yangında tınazlar yanmaya başlar. Hafif bir rüzgârın tesiriyle de yangın yayılır. Bu sırada Ahmet Dede'nin türbesinden doğru bir kuş sürüsü yangın bölgesine gelip, alevlerin etrafında dönmeye başlar. O sırada, esen rüzgar kesilir. Gökyüzüne yükselen alevler yavaş yavaş azalmaya ve sönmeye başlar. Yangın sönünce kuşlar da yangın bölgesini terk eder.

Başmakçı merkezde ayrıca **Arap İbrahim Dede** adıyla anılan bir evliyadan söz edilmektedir.

Yaka beldesinde "**Ayşe Abdurrahman**" isimleriyle anılan türbe Höyük'ün güney batısında yer almaktadır. Rivayetlere göre, **Ayşe Ana** iyi biri olduğu halde Yakalıları onu bir türlü kabullenemez. Ayşe Ana'ya etmedikleri kötülük kalmaz. Taşa tutar, dışlar, onu "Kahpe Ayşe", diye çağırırlar. Sonunda Ayşe Ana yapılan kötülöklere dayanamaz ve bir gün olur ki, "Yazın koyacak yer bulmayın, kışın da yiyecek bir şey

bulamayın", diye bedduada bulunur. Yakalılar zaman zaman, bu sözün günümüzde de geçerli olduğuna inanırlar.

Ayşe Ana her yıl hacda görülürmüş. **Abdurrahman Dede** de Çal tarafından imiş. Haccda Ayşe Ana'yı görür, orada konuşurlar. Abdurrahman Dede bir gün Yaka'ya gelerek Hacı Ayşe'yi sorar. Yakalılar "Hacı Ayşe" diye birinin olmadığını, fakat köyün dışında kendi halinde deli ve kahpe bir Ayşe'nin olduğunu söylerler.

Halbuki bu şekilde tanıtılan Ayşe Ana gerçekten Abdurrahman Dede'nin hacda gördüğü Ayşe'dir. Gerçek böylece ortaya çıkar. Şimdi türbede biri uzun, diğeri kısa iki mezar bulunmaktadır. Uzun mezarın Abdurrahman Dede'ye, kısa mezarın Ayşe Ana'ya ait olduğu söylenir. Fakat ne zaman yaşadıkları hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Türbenin çevresinde bulunan ardıc ve benzeri ağaçlar bu türbenin hatırına kesilmemiş ve günümüze kadar kalmıştır. 1980'lere kadar adağı olanlar çocukları toplayarak türbeye götürürler, orada etli yemek yedirirlerdi. Günümüzde artık bu geleneğin uygulanmadığı anlatılır.

Berber Zeki Akçan tarafından höyüğün yanında bulunan bu türbenin üç kere yıkıldığı ve sonra tekrar yapıldığı anlatılır.

Bayat Evliyaları

Karazeybek'in çalışmasından²⁹ öğrendiğimize göre, Barçınlı, Nevâhî-i Barçınlı ve Karamık kazaları birbirlerine coğrafi olarak yakın

²⁹ age

olan kazalardır. Bu kazalarda bulunan seyyidler üzerine tayin olunan Nakîbüleşraf kaymakamı bu üç kazada bulunanlardan sorumlu idi. Özellikle avarız, imdad-ı hazariyye/seferiyye vergileri ile deve ve katır tevezileri ile alakalı belgelerden anlaşıldığına göre, bu dönemde Barçınlı Kazası'nın tahminen yarıya yakın kısmını Türkmenler meydana getiriyordu. Bu belgelerde kazanın hissesine düşen verginin yarısına yakını bu Türkmenler ödemekte idi. Hanbarçınlı ve Nevâhî-i Barçınlı 1737 tarihli bir belgeye göre Hüsrev Paşa Hanı Menzili'nin ihtiyaçlarını görmek şartı ile menzilkeş olarak belirlenir. Bu sebeple buralardan imdâd-ı hazariyye ve seferiyye vergilerinin affedildiği görülür.

Şehir merkezi bulunmayan ve sadece köylerin birleşmesinden meydana gelen bir idari birim olan Barçınlı nahiyesi dahilinde 16 zaviye mevcuttur. Barçınlı köylerinden Şaban Köyünde Abdaloğlu, Hacı Viran köyünde Ahi Koçu, Çeşme köyünde Ahi Kuran, Avdan köyünde Ahi Mahmud, Piri Köyünde Ahi Yakub, İnlüce köyünde Basri Seydi, Daydalı köyünde Daydalı, Kuduz Viran köyünde Gök Nebi, Aligel köyünde Saru Lala, Kuyucak köyünde Sultan Şuca Baba, Pınarbaşı köyünde Şeyhzade, ve Pirlice Köyünde ismi belli olmayan bir zaviye vardır. Ayrıca İncügez mezrasında Alembüken zaviyesi, bir derbend ağzı olan Karabörklü isimli yerde Bahşayış Baba Zaviyesi ve köy olmamasına rağmen etrafında 85 kişinin yerleştiği Uryan Baba Zaviyesi ile zaviye iken çevresinde 63 kişinin yerleşmesiyle köy haline gelen Melik Gazi Sultan Zaviyesi bulunmaktadır. Barçınlı kazasında XVI. yüzyılda 16 ve XIX. yüzyılda 15 zaviye vardır. Ancak burada XVI. yüzyıldan sonra bazı yerlerin Barçınlı kazasından ayrıldığını da ilave etmek gerekir. Ayrıca her iki yüzyıl zaviyeleri karşılaştırıldığında sadece iki zaviyenin isimlerinin birbirini tuttuğu görülmektedir. Bunlar da Seydiler (Şeyhler, İnlüce) Köyündeki Hasan Basri ve Tizlü veya Şaban köylerinden birinde olması gereken Ahi

Yakub zaviyesidir. Bunlardan başka İncügez Köyündeki Ebu'l Müslim zaviyesinin de XVI. yüzyıldaki Alembüken Zaviyesi olduğu tahmin edilebilir. Diğer zaviyelerin XVI. yüzyıllardaki zaviyelerle herhangi bir irtibatı tespit edilememiştir. Bu zaviyeler şunlardır. Bayat yakınında Ahiler'de bulunan Ahi Yusuf, Ali Beyce (Beyce) Köyünde Beyce Sultan (Belcem Sultan), Balcam Köyünde Hamza Fakih, İnandı Köyünde Haydar Çelebi, Bademli Köyünde Koca-yatak (Samur Dede), Boynu Yoğunlu aşiretinde Mezraa-i Sarı Kavak, Arslanlı Köyünde Sarı Lala (Arslanlı ve Sarı Lala), Pürnek Köyünde Şeyh Şabanlu (Mustafa Efendi) ve Veysel Köyünde Veysel Karani zaviyeleri vardır. Ayrıca yerleri tespit edilemeyen Göğertaş Sultan, Hacı Ramazan ve Akpınar (Uzun Dede, Pınarcık, Arap Viran) zaviyeleri ile ilgili kayıtlar da mevcuttur.

İlçe Kaymakamlığının web sitesinden öğrendiğimize göre³⁰, Bayat'ın eğitim ve kültür tarihinde kuruluşundan 19. yy.'a gelinceye kadar hiç bir eğitim etkinliği görülmez. 19. yüzyılın başında her yıl padişah adına Kabe'yi ziyaret eden Sürre Alayı, hac dönüşü Bayat'ta konaklar. Sürre Alayı'nın başıamamı Müderris Hacı Osman Efendi, burada etkili bir vaaz verir. Bayat'ın bütün ileri gelenleri ve halkı, Hoca'nın kendilerine bırakılması için alay komutanına ricacı giderler. Komutan, Hoca'yı bırakmak istemese de kadın erkek herkes, Alay'ın önüne geçerek, sonunda isteklerini gerçekleştirirler. Böylece Müderris Hacı Osman Efendi, Bayat'ta kalır ve bir medrese açar. Burada yüzlerce öğrenci yetiştirir. Sonradan medreseyi, oğlu Rüşdiye Hocası

³⁰ <http://www.bayat.gov.tr/>

Hacı Hasan Efendi'ye, o da kendi oğlu Hafız Mehmet Efendi'ye bırakır.

Bu arada 19. yy'ın ikinci yarısında Bayat'ta iki ünlü hoca daha kendini gösterir. Birisi Hafız Ali Efendi, öteki Konya Bozkır'dan adı bir olaya karıştığı için Bayat'a gelmiş olan Hacı Ahmet Efendi'dir. Bu durumda iki ayrı medrese daha açılarak, Bayat'ın kültür ve eğitim yaşamı oldukça gelişir. Ancak, Hacı Hasan Efendi ile Hacı Ali Efendi, Hacı Ahmet Efendi'nin kendi evini öğrencilerine yaptırmasına karşı çıkarlar. Bu yüzden Hacı Hasan Efendi, medreseyi oğlu Hafız Mehmet Efendi'ye bırakıp Bolvadin, Eskişehir, Karacabey ve Ezine'de Rüşdiye öğretmenliği yapmak üzere Bayat' tan ayrılır.

Öte yandan, Hacı Osman Efendi'nin girişimleriyle 1834 yılında Mescit Camii, Hacı Arap oğullarından Hacı Hüseyin Ağa'nın yardımlarıyla 1876'da tahta minareli Hacı Arap Camii ve halkın ortak çabalarıyla da 1888'de Mezar Yakası Camii yaptırılır. Ayrıca, Ulu Cami (Çarşı Camii) 1878 ve 1940 tarihlerinde iki defa, öteki camiler de 1953 yılında yöre halkının girişimleriyle ayrı ayrı olmak üzere köklü birer onarım görmüştür.

Nahiyelik teşkilatı, 1906'da ilkin Han Köyü'ne verilmişken, çevre köylerinin üst makamlara başvuruları üzerine 1907 yılında Bayat'a aktarılır. İlk nahiye müdürü de Ali Efendi adında bir devlet görevlisidir. 1909 yılında belediye örgütü kurulmuş, başkanlığa da Seferoğlu Hüseyin Ağa seçilmiştir. Belediyenin bir yazman, bir de belediye çavuşu olmak üzere iki memurunun bulunduğu, ilk kasa mevcudunun da yedi lira bir kuruş on para olarak tespit edildiği eldeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Bayat'a ilçelik emri geldiği

halde, bazı ağaların karşı çıkmalarından, ilçe teşkilatı Emirdağı'na taşınır. 1987 yılında tekrar ilçelik unvanını almıştır.

İlçe, Orta Asya kuzey kervan yolu üzerinde ve Aral gölünün kuzeybatısında kurulmuş olan Barçın (ipek) kentinden birtakım anılar taşımaktadır. Bayat'ın bir başka adı da Han Barçın'dır. Han Barçın, içinde büyük bir han (kervansaray) bulunan Barçın, oymak beyi olan Han Barçın, Han soyundan gelen Barçın anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Orta Asya'daki Pencikent duvar resimleriyle Uygur resimlerinin izlerini taşıyan resim ve süslemeler, eski Bayat evlerinin duvarlarında bulunuyordu.

Bayatlıların evleri taş yapı olup geçit alanı Azerbaycan ve kaynağı Orta Asya'dır. Bununla birlikte Orta Yayla sanat etkinliklerini de taşımaktadır. Atmaca ve Kartal totemine bağlılık her alanda kendini hissettirir. Mezar taşları tamamen Köktürk (Göktürk) kitabelerinin taşlarını andırır. Yapılarda tuğla yoktur. Eski hamamın kubbesi bile taş örtü idi. Buradaki ahşap hatıllı taş konut mimarisi geleneği Dağıstan, Azerbaycan ve Orta Asya'ya uzanır.

İlçenin kuruluşunda Türkistan kökenli kent kuruluşuna uygun fiziksel düzensizlik vardır. İşlevsel nitelikleri daha baskın olan yapıların teknik kompozisyonlarında büyük bir benzerlik görülür. Son cemaat yerleri bulunan dört caminin de dış avluları ve eyvanları dar tutulmuştur. Camilerin iç avlularında kavak, söğüt, vişne ve iğde gibi ağaçlar yetiştirilmiştir. Kimi mezar taşlarında gül ve kavak resimlerine yer verilmiştir. Kabristanların kıyıları duvarlarla çevrilidir.

Bayat'ta taş oymacılığı üstün bir düzeye ulaşmıştır. Mermer, karataş ve kefeke taşı, duvar ve örtü dışında da bol bol kullanılmıştır. Değirmentası, merdiven basamakları, dibekler, yuvak taşları, çeşme

yalakları, gömüt taşları, eşik taşları, kapı ve pencere alınlıkları, köpek yallıkları, musalla taşları, hatıllar, oluklar, köşe taşları, kuyu bilezikleri (ağızları), yel değirmenleri, haşhaş sürtme taşları, ocak ve baca taşları, suluk (musluk) taşları, kayraklar, bileği taşları, ang (sınır) taşları, kav taşları, yazlık çadır taşları, kağrı, yalkı (iki tekerlekli araba), sabanlar için denge ve süs taşları bu türden yapısal ürünlerdir.

Germiyan Beyliği zamanında yapıldığı sanılan gerizlerin (su kemerleri) başlı başına bir inceleme konusu olacak nitelikte değerleri vardır. Ne var ki, belediye tarafından bir husumet yüzünden Bayat hanının yıktırılarak, taşlarının okul inşaatında kullanılması, bağışlanmaz bir tarihi hata olmuştur.

Bayat'ın mahalleleri bir oymağa veya bir şeyhe bağlılığı gösterir. Tepecik mahallesi sakinlerini, Baba İshak (1240) ayaklanmasından kaçıp kurtulabilenler oluşturur. Büyük mahallede oturanlar Musul ve Kerkük Bayatları'ndan olup ataları Aral'ın kuzeyinde kurulmuş Barçın kentine kadar uzanır. Aşağı mahallede oturanlar Şam Bayatları ve Dulkadir Oğulları kolundandır. Nitekim Soyadı Kanunundan önce Aşağı Mahallede oturan ailelerin çoğu hep 'Dulkadir Oğullarından' olarak anılırdı.

Ayrıca, eski Uygur dönemlerini hatırlatan izlere de rastlanır. 'Tutuk' sözcüğü, Uygurlar'da 'vali' anlamına gelmekteydi. Bayat'taki Tutuk Oğulları soyunun eski Uygurlar'a kadar uzanan bir mazisi olduğu düşünülür. Çorum'un Bayat ilçesinden gelip Ankara'nın eski adı zülfazl olan Çubuk ilçesine bağlı Solfasol köyüne yerleşen bir bakkalın, Badaklar soyundan olduğu tespit edilmiştir. Bayat ilçesindeki Badaklar, Sökmen Oğulları ve Savran Oğulları ailelerinin

bu yönden öteki Bayat kollarıyla yakın bağlantılarının olduğu belgelerle kayıt altındadır.

Haçlılar tarafından yok edilip bugün yalnızca Selçuklu dönemi köy öreni olarak kalmış Ahalar Köyü, ahilerce kurulmuş bir yerleşim yeridir.

Hacı Arap Mahallesi, adını Hacı Arap Camii'nde yatan **Şeyh Hatun**'dan almıştır. Bayat halkı bugünkü bölgeye Anadolu Selçukluları tarafından Uç Türkleri olarak yerleştirilmişlerdir. Nitekim çevrede birer yatır olarak korunan mekanların sahipleri düşmanla çarpışırken şehit olmuş savaşı derviş kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bayat belediye sınırları içerisindeki dervişler tamamen savaşı dervişlerdir ve çoğunun başuçlarındaki ağaçlar kesilmemiştir. **Çalca** (Bu isim aynı zamanda Kütahya ve Hocalar'ın birer köyünün adıdır), yolu oldukça sarp olan ve başındaki yüzlerce yıllık kalın gövdeli ardıc ağacı ile **Demirli, Eyerli, Beydağı, Hendi Baba, Kümbet, Çultacık, Çoraklık, Abdurrahman Gazi, Sarmıç, Alanlar**'la **Mekecik, Ahi Yusuf** ve **Kavak** yatırları bu tip dervişlere aittir.

Bolvadin Evliyalari

Bolvadin Kazası'na bağlı Hüsrev Paşa Karyesi adından anlaşılacağı üzere Hüsrev Paşa tarafından kurulmuş olup köyde Hüsrev Paşa tarafından bir evkâf tesis edildiği biliniyor. Bu evkafa bağlı olarak bir cami ve bir han vardır. Burası Anadolu'nun orta kolu üzerinde bulunan önemli bir menzildir. Dağlık ve kuytu bir yer

olduğundan eşkıyanın gizlenmesi ve buralarda faaliyette bulunmaları için uygun bir konum oluşturmaktadır. Nitekim bu sebeple burasının güvenliğinin sağlanması için han, cami vs yapılmış ve buranın imar ve iskanı sağlanmıştır. Bütün bunlara rağmen yine de eşkıyanın kötü emellerini gerçekleştirmekten geri durmadıkları anlaşılmaktadır. Bir belgede bununla ilgili çok önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre Sayda Valisi Yakup Paşa ile Trablus-ı Şam Valisi Mustafa Paşa'nın çukadarları Hacı Abdullah ve Osman ile Mısır Valisi Yahya Paşa'nın tatarları Ali ve Yusuf isimli kişiler İstanbul'a gelirler iken Bolvadin'den atlarına binip Hüsrev Paşa arasında Yaka isimli mahalde beyne's-salateyn (öğle ve ikindi arası olmalı) 13 nefer eşkıya önlerine çıkıp kendilerini yaralayıp emvâl ve eşyaların gasb u gâret ettiklerini bu kişiler Barçınlı mahkemesine gelip haber vermişlerdir. Bunun üzerine Barçınlı kazası ahalileri 70-80 kadar piyade ve süvari ile eşkıyayı takip etmişlerse de bunlar Turgud kazasında Toklucak isimli mevkide Musacalı Cemaatinden Tanburacılar mahallesine girdikleri ve adı geçen cemaate bu sebeple mukavemetin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Neticede Karahisâr-ı Sâhib naibi, mütesellimi ve Derbend zâbitlerine gönderilen fermanla bu işi yapanların yakalanması için Evail-i Şaban 1155 tarihinde ferman sadır olmuş ve bu ferman 17 Ramazan'da Karahisâr-ı Sâhib siciline kaydolunmuştur. Bu işi yapan kişiler az önce de belirtildiği gibi Musacalı Cemaatine mensup kişilerdir. Bu fiili işleyen elebaşların isimleri de Ceridoğlu İbrahim, Usta Halil, Ağzığri İsa ve Gökoğulları ve bunlara yardım eden 9 arkadaşdır. Gönderilen ikinci bir fermanla bu kişilerin cemaatin söz sahipleri tarafından görevlilere teslim edilmeleri, aksi

halde bütün cemaatin Rakka'ya sürülüp iskan edilecekleri belirtilmektedir.

Bolvadin, bulunduğu coğrafi mekan itibariyle ana yol güzergahındadır. Bu itibarla Osmanlı tarihi boyunca önemli bir menzilhane olmuştur. Bundan dolayı da Bolvadin Kazası ve karyeleri ahalisi buradaki menzilin ihtiyaçlarını karşılamak ve işletmekle görevlendirilmişlerdir. Buna bağlı olarak da zaman zaman imdad-ı hazariyye ve seferiyye ve diğer vergileri ya tenzil edilmiş ya da tamamen kaldırılmıştır.

Vergi hususları, yol üzerinde olması vb. özellikleri sebebiyle de merkezle en çok muhabere içinde olan kazalardan birisidir. Bilindiği üzere, Bolvadin menzili sık sık iktisadi darlıklara maruz kalmakta idi. Bunlardan birisi de 1721 tarihinde vuku bulmuştur. Bu tarihte Karaman Valisi ile Bolvadin Naibine gönderilen bir hükümde Bolvadin Naibi Osman'ın Divan-ı Hümayun'a arz göndererek Bolvadin Menzilcisi Mehmed'in menzil işlerinde zaafa düştüğü, gelip geçen ulakları bekletmemek için ahaliden borç para almak isteyip ahali de bu parayı vermeyi kabul etmiş iken Bolvadin ahalisinden Molla Hüseyinoğlu, Hacı en-Nuh, Tumred (?) oğlu Mustafa ve el-Hac Osman isimli kişiler birlik olup "siz niçün menzilciye borç verirsiniz?", diyerek mani olup menzil işlerinin bozulmasına sebep olduklarını bildirmiştir. Bunun üzerine adı geçenlerin bu fesatlarının men'i için hüküm gönderilmiştir.

Bu haberleşme ve yazışmalara bakıldığında, göze çarpan husus, Bolvadin ahalisinin üzerlerinde olan menzil umuru sebebiyle durumlarının maddi yönden ağırlaştığını ifade ederek İmdad-ı Hazariyye ve Seferiyye vergilerinin indirilmesini ya da kendilerine bu

menzil işinde nakdi olarak yardım yapılmasını istemeleridir. 1723 senesi Nisan ayının sonlarına gelen bir ferman kaydından alınan bilgiye göre, Bolvadin Kazası'nın hacıların nüzûlgahı olduğu, üç menzil karyesi olup son iki üç senede meydana gelen kıtlık sebebiyle ahalisinin iktisaden zayıf düşüp birçoğunun yerlerini terk ettikleri, kalanların ise menzil işlerini yürütmeye güçlerinin yetmediği, bu sebeple adı geçen kazanın avarızından ayrılan 652.5 kuruşun da menzil umuruna kifayet etmediğinden kendilerinin 500 kuruş para, 600 kile şair ve 200 araba saman ekleyerek Mayıs 1722'den 1723 Nisanı sonuna kadar tuttıkları menzilecinin de ahvalinin çok kötü olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple gelecek sene için ya kendilerine yeni bir menzilci verilmesini veya menzillerine bir miktar daha yardım edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine sadır olan fermanla ise Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'ndaki kazalara toptan eyâlet valisi için 1441 kuruş ve Sancak Mutasarrıfı için de 5000 kuruş İmdad-ı Hazariyye tayin olunduğu Divan-ı Hümayunca haber verilmesiyle, Kütahya Valisi için verilen 113 kuruş ve Karahisâr-ı Sâhib Sancağı Mutasarrıfı için 243 kuruş -ki bunların toplamı 356 kuruş eder- kapu harcı olduğu, Bolvadin kazası ve karyeleri ahalisi menzilkeş olduklarından ve menzil umuru da devletin ehemmiyetli bir işi olduğundan dolayı bunların hisselerine isabet eden 356 kuruşluk İmdad-ı Hazariyyenin avf ve ref olunduğu bildirilmiştir. Ancak kaza ahalisi de zikredilen menzilin bütün işlerini eksiksiz olarak tedarik edip menzil umurunun geri kalmamasını sağlayacaklardır. Bu tenzilat ve af da yaklaşık 15 sene sürecektir.

Bolvadin'le ilgili bir diğer husus da Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın merkez ve diğer bazı kazalarında olduğu gibi burada da

Seyyidlerden bazı kişilerin yaşamakta olduklarıdır. İşte bu çerçevede Karahisâr-ı Sâhib, Şuhud, Çola ve Bolvadin'de bulunan seyyitler üzerine Nakip atamaları yapılmakta idi. Bu cümleden olmak üzere 14 Mayıs 1733 tarihinde Seyyid Osman Çelebi'ye Karahisâr-ı Sâhib, Şuhud, Çola ve Bolvadin Kazalarını ihtiva etmek üzere nakiplik mektubunun geldiği görülmektedir. 10 Eylül 1733 tarihli bir belgede ise yukarıda zikredilen dört kazadan Şuhud kazası zikredilmeden diğer üç kazaya nakip olarak Seyyid Hasan Çelebi'nin Nakibü'l-eşraf Kaymakamı Seyyid Mahmud tarafından tayin edildiğini anlamaktayız.

Yol üzerinde olması hasebiyle burada bulunan dere üzerindeki Bolvadin Köprüsü'nün zaman zaman tamiri gerekmektedir. İşte böyle bir durum 16 Temmuz 1729'da gerçekleşir ve bu köprü'nün tamiri işi Dergah-ı Mualla gediklisi Abdülbaki'nin uhdesine verilir. Fakat bu iş hayli malzemeye ihtiyaç duyduğundan kendisine yardımcı olmaları için Karahisâr-ı Sâhib, Çay ve Bolvadin kadıları ile ayan-ı vilayete ve iş erlerine de ferman gönderilir. Bu Cısr-i Kebîr (Büyük Köprü) Bolvadin ile İshaklı arasında bulunmaktadır. Ama bulunduğu yer yerleşim bölgelerine de uzaktır. Bu sebeple soygun, adam öldürme vs. gibi suçları işleyenler için uygun bir konum oluşturmaktadır. Bir keresinde Dergah-ı Mualla Çavuşlarından Hasan Çavuş İstanbul'a gitmek için Akşehir'den yola çıkmıştır. Yanında da menzil beygiri sürücüsü bulunmaktadır. Bu köprü'nün önlerinde geldiklerinde karşılarına 6 adet eşkıya çıkıp muharebeye başlarlar. Eşkıyalar bu esnada menzil beygiri sürücüsünün terkisinde bulunan heybeyi ele geçirirler. Heybede ise emr-i şerif sureti, 18 adet ilam ve 6 adet beyaz boğası ve Hasan Çavuş'un sair eşyası bulunmaktadır. Kendileri bir yolunu bulup eşkıyanın ellerinden kurtulup hemen Bolvadin'e gelerek

Mahkemeye durumu haber vermişler ve akabinde de Bolvadin Kethüdayeri ile Voyvodası askerleriyle derhal olay mahalline varıp tahkikat yapmışlarsa da eşkiyaya dair bir ize rastlamayıp bir işaret de elde edememişlerdir. Bu olayın voyvoda tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine de suçluların hemen yakalanıp gerekli cezalarının verilmesi hususunda 28 Ağustos-7 Eylül 1726 tarihinde ferman gönderilir.

Mustafa Karazeybek'in çalışmasından³¹ öğrendiğimize göre, Bolvadin'de üçü şehir merkezinde ve dördü köylerde olmak üzere yedi zaviye bulunmaktadır. Şehir merkezinde Ali Dede, Mevlana ve Ahi Mehmed zaviyeleri ile Kupluca Köyünde Hacı Cevher Baba, Bozok Köyü'nde İlyas Bey, Çay Köyünde Kadı Süleyman ve Cevher Baba isimli bir azizin yeri üzerinde yapıldığı belirtilen Hüseyin Abdal zaviyeleri vardır. Bolvadin Nahiyesinde XVI. yüzyılda yedi zaviye varken XIX. yüzyılda bu sayının on üçe çıktığı görülmektedir. Bunlardan ancak üçünün isimleri her iki yüzyılda da mevcuttur. Bunlar Bolvadin şehir merkezindeki Ahi Mehmed ve Şeyh Ali zaviyeleri ile Dişli (Nurda) Köyündeki İlyas Bey zaviyesidir. XIX. yüzyılda var olan diğer zaviyeler ise şehir merkezinde Cemaleddin, Dişli Köyünde Ahi Selçuk, Ahiler Köyünde Ahi Yusuf, Oyumağaç Köyünde Ahmet Paşa (Ahmet Dede), Çay Köyü civarında Obrucuk, Arslanlı Köyünde Sarı Lala (Arslanlı ve Sarı Lala), Çay Köyünde Sultan Alaeddin, Tazlı Köyünde Şeyh Yunus, Veysel Köyünde Veysel Karani ve yeri tespit edilemeyen Baba Yusuf zaviyeleri bulunmaktadır. Şahsiyeleri abideleşmiş on dört türbe bulunmaktadır.

³¹ Afyonkarahisar'da Zaviyeler

Abdülkadir Geylani, Abdülvahap Gazi, Rufai Ahmet Efendi, Samsun Dede, Seyyid Ahmet Halil Dede, Ali Sıtkı Dede, Siğil Dede, Sultan Carullah Zemaşeri bunlardan bazılarıdır. Türbelerde tek mezar olanların yanı sıra çok sayılı mezarlar da vardır. Bu türbelerden Abdülkadir Geylani'nin türbesi Bolvadin Ağılönü (Şıhlar) Mahallesi'ndedir. XX. Yüzyıl başlarında inşa edilen yapı kare planlı, içten kubbeli, dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Türbe içersinde Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylani'nin onikinci kuşaktan torunu Abdülkadir Geylani, hanımı Ayşe Dudu, çocukları şeyh Salih, Şeyh Mehmet, Abdüllatif II., ve on torununa ait sandukalı mezarlar bulunmaktadır. Geylani 1652 yılından önce Ağılönü'ndeki türbesine gömülmüştür.

Muharrem Bayar Bolvadin'deki dini yapıları ele aldığı yazısında³², Vakıf Tahrir Defterlerine dayanarak ilçe ve çevresinde her tarikata ait tekke ve zaviyenin bulunduğundan söz eder. Bütün bu yapılara ait vakıflar bulunmaktadır. 1528'de Bolvadin Merkezinde, Medrese, Hıdırlık, Kümbet, Hanaylı Mescid, Bey Mescid, Şeyh Bey Mescid, Hoca Emere Mescid, Kestemet, Alaca Mescid, Hacı Halife, Şazi, Kutlu Mescid, Hisar, Hisarcık isimleriye 13 mahalle bulunmakta ve hemen hemen her mahallede bir mescid veya cami, tekke veya zaviye, ya da bir medreseye rastlanmaktadır.

Muhtemelen Çarşı Camii'nin arkasında Bolvadin Mevlevihanesi, İmaret Camii civarında Şazeli Tekkesi, Ağılönü Şıhlar Mahallesinde Şeyh Seyyid Abdülkadir'in kurduğu Kadiri Tekkesi, Ali Efendi Mahallesinde Şeyh Yunus'un kurduğu Nakşibendi Tekkesi,

³² Bolvadin Tekke ve Zaviyeleri

Kümbet Mahallesinde Şeyh Ali Sıtkı Dede'nin kurduğu Nakşibendi Tekkesi bulunmaktadır. Bunlardan başka Rufai Tekkesine de rastlanır. Bolvadin Müzesi ve Sultan Carullah Mezarlığındaki 12 dilimli destarlar bu tarikate ait işaretlerdir. Bu tekkeler içinde müridleri en fazla olanı hiç şüphesiz Nakşibendi tarikatına ait olan tekkelerdir. Şeyh Hacı Ali Efendi, Şeyh Hacı Ahmet ve kardeşi Şeyh Bayram, Postalzade Şeyh Hacı İbrahim Efendi, Şeyh Silleli Hacı Mehmet Efendi Nakşibendi Tekkesi kurucularıdır. Yörükzade Şeyh Ahmet Fevzi Efendi'nin kurduğu Nakşibendi Tekkesi ile Yörükzade Şeyh Hacı Ali Efendi'nin kurduğu Kadiri Tekkesi Cumhuriyet Döneminde Tekke ve Zaviyelerin ilgasına kadar varlığını sürdürür. Karşısında Şeyh Osman Efendi Medresesi ile yanındaki Şöhret Kadın Medresesi tarafından çevrelenen Şeyh Yunus Zaviyesi adına onaltıncı asra ait kayıtlarda rastlanır. 1868 tarihli zaviyedarlık belgesi bu tekkenin XIX. asırdaki varlığını işaret eder.

Kırkoğlu Hacı Mehmet'in Yenice Mahallesi'nde inşa ettirdiği Kırkoğlu Mescidi, 1930'lardan sonra metruk kalır ve amacı dışında depo olarak kullanılır. Aynı mahalle halkından Neslizade Ali Osman Köksoy 1954 yılında vakıf kurarak yapıyı esaslı bir tamirden geçirir. Böylece mescid hizmete girer, bu arada mescidin ismi değiştirilir, bugün Yenice Camii olarak bilinen yapı “Yenice Mescidi” adını alır.

Bir zamanlar **Ali Sıtkı Dede** Türbesi'nin etrafı, mezarlık olup çok sonra yapılan “Kırkoğlu Mescidi” haziyesidir. Yenice Mescidi, dedenin çocukları olan Hızır Bey ve Veli Bey'in vakıfları'nın hayratıdır. Mescidin Dibekbaşı Sokağı'nı içine alan külliyesi varsa da bugün, külliye geride sadece mescit ve bir evin avlusunda Ali Sıtkı Dede'nin türbesi kalmıştır. Türbede şahide yoktur.

Ali Sıtkı Dede, Hüdavendigâr Salnamesi’ndeki bilgilere göre bir Nakşibendî halifesidir. Ailesi varlıklı bir aile olup Yenice, Bekir Ağa ve Hızır Bey (Yakup Şevki Paşa) Camileri bu aile tarafından inşa ettirilmiş ve camilerin bakımı yine bu aile tarafından yapılmıştır. Büyük bir vakıf olan “Erkmen Camii ve Külliyesi”ni yaptıran Hızır Bey ile İhsaniye Camii’ni yaptıran Veli Bey bu zatın torunlarındanr.

Ali Sıtkı Dede dışında 18. asra ait ilamlarda adı geçen Postalzade Şeyh İbrahim Efendi, Sultan Carullah Mezarlığı’nda yatan Şeyh Ahmet Efendi, kardeşi Şeyh Bayram Efendi ve Şeyh Veli Efendi Bolvadin’deki Nakşibendi tarikatının şeyhleri olarak ileri sürölür. Postalzade’nin mezarı, Kaymaz Mahallesi ve Ömeroğlu Mahallesi’ndedir. Diğerlerinin mezarları, Sultan Carullah mezarlığındadır.

Ali Efendi Mahallesi’nde Şeyh Yunus Tekkesi, Kümbet Mahallesi’nde Şeyh Ali Sıtkı Dede Tekkesi, Kaymaz Mahallesi’nde Şatır Mehmet Paşa Külliyesi içinde Seyyid Ahmet Halil Dede Tekkesi olmak üzere üç Nakşî tekkesinin varlığı ileri sürölür. Şeyh Yunus Tekkesi’ne, 16.yüzyıl kayıtlarında rastlanmakta olup ayrıca bu tekkeye ait 1868 tarihli bir zaviyedarlık belgesi bulunmaktadır.

Bolvadin Nakşibendi tarikatının ikinci önemli ismi, **Yörükzade Ahmet Fevzi** Efendi’dir. Babası Adana’nın Kayhan yörüklerindendir. 1874–1957 yılları arasında yaşamış olan Ahmet Fevzi Efendi, ilk tahsilini Bolvadin’de yapar. Daha sonra Konya’ya giderek burada Hadimli Mehmet Vehbi Efendi’den ders görür. Yüksek tahsil için İstanbul’a gider. Fatih Medresesi’nde Şeyhülislam Hasan Hilmi ve İsmail Necati Efendilerden ders alır. Musa Kazım Efendi’den aldığı icazetle 25 yaşında medreseyi bitirerek Bolvadin’e taşra müderrisi

olarak atanır. Görevi “tedris-i ulum ve vaz u nasihat”tır. Alaca Cami’inde imamlık ve vaizlik yapmış, cami yanındaki Hilmiye Kütüphanesini kurmuştur. Daha sonra merkez kaza müderrisi, ilmiye müderrisi ve vaiz olarak görevine devam eder. Son görevi “Bolvadin vaizliği”dir.

Ahmet Fevzi Efendi, Millî Mücadele yıllarında Bolvadin’de Hasip Hoca Medresesi’nin başındadır. Anlatılanlara göre, “dersiam” unvanıyla bu görevi kendisine Abdülhamid Han vermiştir. Hocası Mehmet Vehbi, Yörükzade’yi ziyarete gelir ve akabinde Yörükzade, ilçede “Kuva-yı Millîye”nin kurulmasını sağlar. Muharrem Bayar ise “milis teşkilatı” kuran müderrisin, Yörük Hacı Ali Efendi olduğunu ileri sürmektedir. 1920’de Bolvadin’de Asteğmen Halil Nuri Yurdakul’la ilgilenen isimler arasında olduğunu ve Çarşı Camii’nde vaaz veren İsmail Şükrü Çelikalay’ın yanında yer aldığını söylemektedir ve onu “Kuva-yı Millîyecilerin liderleri” arasında gösterir.

Kütüphane vakfiyesindeki, “Bolvadin Kasabası’nın Hacı Halife Mahallesi’nde sakin tarikat-ı âliyye-i Nakşibendîyye-i Hâlidîyye-i Ziyaiyye halifesinden..” ifadesinden anlaşıldığına göre, Ahmet Fevzi Efendi, Bolvadin Hacı Halife Mahallesi’nde ikamet eder ve uzun süre Nakşibendîlik şeyhliği yapar. Yörükzade, tasavvuf alanındaki bilgi ve eğitimini İstanbul’da Hasan Hilmi Efendi’den almıştır. Bu kaydı, yerine postnişin olan Kâtip Mustafa Fevzi, şeyhi Hasan Hilmi Efendi’nin “Defter-i mahsus”unda Afyonlu üç halife isimleri arasında “Bolvadinli Ahmet” şeklinde görür. Diğerleri ise Karahisarlı Ali Rıza ve Karahisarlı Mehmet’tir.

Millî Mücadele'nin son şahitlerinden olan merhum Hacı Ahmet Özaydın Yörükzade'nin derslerinden “Fazilet Dersleri” olarak bahsetmektedir. Özaydın'a göre Yörükzade'nin dersleri emsile'den başlar, fıkıha kadar giderdi. Kendisi altı ay ders görmüş, bu derslerde Yörükzade'den “konuşma adabı, kelimelerin kullanımı” gibi konular yanında ahlak, ve itikatla ilgili bilgiler almıştır.

Soyadı kanunuyla birlikte “Özdemir” soyadını alan Yörükzade Ahmet Fevzi Efendi'nin herhangi bir eseri, okuduğu veya okuttuğu eserlerden aldığı notları olup olmadığı bilinmemektedir. Ondan geriye; kalan yetiştirdiği öğrencileri, zihinlerdeki hatıraları ve bugün faal olmayan kurduğu kütüphane vakfıdır.

Yörükzade Ahmed Efendi hakkında anlatılan bir anekdot şöyledir.

“..Ve ‘Bolvadin’de Nakşi şeyhi Yörükzade Ahmed efendi vardı, mübarek bir zattı. Ben onun doktoruydum. Bu zat talebelerine, diğer ziyaretçilerine ve hocalara; ‘Biz icazetleri bıraktık, bizden icazet vermek selahiyeti kalktı. Bediüzzaman buraya geldikten sonra, bizden o vazifeyi aldı! Biz onun emrindeyiz...’, diyordu. Bu zat Gümüşhaneli Ziyaeddin Efendi merhumun halifelerindendi. Hem hoca, hem dersiamdı.. Fatih dersiamlarındandı. Vefat ettiği zaman Üstad (Said Nursi) talebelerini cenazeye gönderdi, sonra da kendisi ziyarete gidip, taziye etti.”

Hülya Parsana'nın çalışmasındaki³³, Şıhlar Cami'nin üç satırlık sülüs kitabesinde geçen “Kad bena haze'l cami-i şerif eş Şeyh Abdülkadir

³³ PARSANA Hülya, ‘Bolvadin’deki Türk Devri Yapıları’, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. 1991

el Geylani” ibaresinden yapının banisinin, bitişikteki türbede medfun bulunan Kadiri şeyhi **Abdülkadir Geylani** es Sani olduğunu öğreniyoruz. Bugün türbe olarak kullanılan tekkenin hangi tarihte inşa edilmiş olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte 1642’de inşa edilmiş olan cami ile yakın tarihlerde olmalıdır. Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylani’nin on ikinci nesilden torunu olan şeyhin medfun bulunduğu türbede on yedi sanduka yer almaktadır. 1989 senesindeki onarımla birlikte mermerle kaplanmış olan sandukalardan mihrabın sağ tarafında yer alan büyük lahdin Abdülkadir Geylani’ye diğerlerinin de eşi Ayşe Dudu, Şeyh Seyyid I. Abdüllatif, Şeyh Salih, Şeyh II. Abdüllatif ile aile fertleri, Şeyh Hüseyin ve kızları ve torunlarına ait olduğu bilinmektedir.

IV. Murat, gönderdiği 1640 tarihli fermanla, yöneticilerin Kadiri şeyhine hürmet etmelerini, onu vergiden muaf tutmalarını emreder. IV. Mehmet’in gönderdiği 1649 tarihli fermanla ise vergi muafiyeti tekrarlanır. Abdülkadir Geylani, 1651 senesinde vefat eder. Geylânî hakkında, misafirine yemek olarak ikram etmiş olduğu horozun tekrar canlanması ve savaş yıllarında arkadaşlarıyla beraber savaşlara katılmış olması’ halk arasında anlatılan menkıbelerdendir.

Yerine sırasıyla oğlu Seyyid Abdüllatif Efendi, Seyyid Hüseyin (ö.1760), Şeyh Seyyid Salih (ö.1803), Şeyh Seyyid Abdüllatif II, Şeyh Seyyid Mehmet İzzet (1834-1899), Şeyh Seyyid Mehmet Efendi şeyhlik yaparlar. Tekkenin son postnişini Şeyh Mehmet Efendi ise 1930’da ölür.

Şeyh Seyyid Abdülkadir Geylânî Tekkesi, evladiyelik bir tekkedir. Tekke şeyhi, kurucu şeyh Geylani’nin evlatları arasından seçilir. Erkek evlatları tekkenişinlik yaparlar. Zaviyede kurulan imaretle, gelenlerin, gidenlerin, geceleyenlerin ihtiyaçları karşılanır.

Ayrıca günde 20 fakire yemek verilir. Bu Kadirî geleneğinin dışı yansıyan birinci yönüdür. İkincisi “Su Vakfı” kurmaları, çeşmeler yaptırarak toplumun su ihtiyacını karşılamaya çalışmalarıdır.

Bolvadin’de Kadiri tarikatının ikinci temsilcisi olarak **Yörük Hacı Ali Efendi** görülmektedir. Mahalle halkının desteğiyle Ömer Efendi başkanlığında bir dernek kurulur ve Kaymakızade Hacı Mustafa Efendi’nin bağışladığı arsa üzerine bir medrese inşa edilir. Büyük bir bahçe içinde havuzu, çeşmesi, haziresi ile düz, toprak damlı kerpiç binalardan meydana gelen medresenin bir derslik ve on talebe hücresi vardır. Bu medresenin başına da Konya’daki Parlak Hacı Medresesinden mezun olan ve kuruluşunda önemli katkıları olan Ali Efendi getirilir. Sene 1895’tir.

Müderriş Yörük Ali Efendi, Osman Efendi’nin oğludur ve 1864’te Emirdağ ilçesinin Dere köyünde doğar. İlk eğitimini babasından alan Ali Efendi 10 yaşında Bolvadin’e gelir. Burada Sıbyan Mektebi’nde okur. Daha sonra İmaret Camii yanındaki Müftüzade Hacı Mehmet Efendi Medresesi’ne devam eder. Akrabası Müderriş Yörük Hacı İbrahim Efendi (ö.1887)’nin görev yaptığı Bülbülzade Müftü Müderriş Hacı Mehmet Efendi Medresesi’ne kaydolar. Burada Hadimli Mehmet Vehbi’den tefsir, Kadınhanlı Hüseyin Efendi’den hadis okur. Daha sonra Kadirîye Tarikatı’na intisap eder. Hocasının ölümü üzerine Konya’ya giderek Parlak Hacı Medresesi’nden icazet alır. Bolvadin’e döndüğü zaman, intisap etmiş olduğu tarikatın ismi ile anılan “Kadriye Medresesi”ne müderriş olur. 1924’te medreselerin kaldırılmasına kadar burada müderrişlik yapar.

Kadriye Camii, 1909 yılında ibadete açılır. Yörük Hacı Ali Efendi, diğer taraftan 240 kuruş maaşla camiye imam-hatip olarak

atanır. Atanma, Bolvadin Mahkemesi'nden aldığı ilam üzerine Evkaf Nezareti'nce gerçekleştirilir. 1920 yılında Kuva-yı Millîye Teşkilatı'nı kurar ve reisliğini yapar. 1920-1939 yıllarını Bolvadin'de Müftülük görev yılları olarak geçirir. Aynı zamanda Bolvadin Maarif Encümeni Reisliği'ne seçilir. Reisliği beş yıl sürer. 1939 yılı vefat tarihidir.

Eşrefoğlu Mehmed bey'in 1320'de inşa ettirmiş olduğu külliyyede Mevlevihane de yer alır. Çarşı Camii'nin doğusunda üç binadan oluşan Mevlevihanenin yanında 1912 yılında dönemin kaymakamı Ahmet Maruf Tuzcuğil tarafından kaldırılan bir de hazire bulunmaktadır. Bugünkü yapının batı cephesindeki portal üzerinde yer alan kitabe Eşrefoğullarına ait olup sonradan bina duvarına yerleştirilmiştir. 1900'lerde sağlamlığına güvenilmeyen ahşap caminin yıkılarak yerine inşa edilen Çarşı Camii 1904'te ibadete açılır. İlk genişletme çalışmaları 1911'de son cemaat yerinin ilavesi ile olur. 1924'te tekrar genişletildiği bilinen yapı 1981'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilir.

Cami, tekke, misafırhane, çeşme, hamam ve hazireden meydana gelen külliyyeden Mevlevihanenin bilinen ilk şeyhi **Ahi Mehmed Dede**'dir. “Bolvadin kazasında bundan akdem cennetmekan Firdevs aşîyan merhum ve mağfurun ileyh Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin vakıf ve ihya buyurdıkları Ahi Mehmet Zaviyesine kazayı mezburede mürur u ubur eden fukaraya it'am-ı taam etmek şartıyla vakf-ı sahih-i şer'i ile vakf buyurdıkları zaviye merkum tekke mutasarrıfı Velîyüddin fevt evladı zükuruna...” ifadeleri yer alan Hüdavendigar Salnamesindeki kayda dayanarak Fatih devrinde kurulan ve ihya edilen vakfın tekrar kayıt altına alındığı söylenebilir. Ahi Mehmet Zaviyesinin vakıf şartı ‘fakirlere yemek yedirmek’tir. Muharrem Bayar çalışmalarında Bolvadin’in köklü

ailelerinden Ağdacıların (tekkeşişinler) atalarını Ahi Mehmet'e dayandırır.

I. Murad ve Fatih zamanında yaşamış olan Ahi Mehmed Dede esnaf şeyhidir. Çarşı Camii'nin güney cephesinde Ahi teşkilatının lonca binaları vardır. Ve buradan şehre giren ve çıkan malları kontrol eder. Ahi Mehmed Dede'nin torunu Pendari Kari Ahmed Dede'nin zaman içersinde Mevlevi büyükleri arasında yer aldığı görülecektir.

Ahi Mehmed Dede'nin kabri Sultan Carullah Mezarlığındadır ve türbesinin üstü açıktır. Bir kaç defa üstü örtülse de, türbenin damı bilinmeyen bir güç tarafından yıkılır. Bu yüzden halk arasında 'Üstü Açık Türbesi' diye adlandırılan kabir, Hüdavendigar Salnamesinde Ahi Evran Türbesi olarak geçer.

Bayar'a³⁴ göre Çarşı Camii'nin kuzeydoğusunda yer alan semahane, çilehane, ve derviş hücreleri 1900'lerin başında Rıfai dervişleri tarafından kullanılır.

Yeşil Melek Türbesi etrafında oluşan hale ise bizi Şazeli tarikatının Bolvadin'deki temsilcisi Şeyh Meliğe götürür. Hüdavendigar Salnamesinde adı geçen **Şeyh Melik** Türbesinden Şazeli Zaviyesine, zaviyeden Şazi Mahallesine yayılan mistik hava tarihin bilinmezlerine karışır.

Bunların dışında, 732 yılında Emevi komutanı Mesleme'nin büyük bir ordu ile Afyonkarahisar kalesini kuşattığı, bu kuşatmada Seyyid Battal Gazi ve Peygamberimizin sahabesi Abdül Vahap Gazi'nin yaralandığı,

³⁴ Bolvadin Mevlevihanesi ve Pendari Kaari Ahmet Dede, II. Milletler Arası Osmanlı Devletinde Mevlevihaneler Kongresi, 1993. Muharrem Bayar'ın çalışmalarına İrfan Görkaş'ın eleştirileri yoğundur. Ona göre, ileri sürülen açıklamaların delilleri zayıftır, sonuçlar adeta zorlamadır ve Bolvadin'de Bektaşiliğin derin izleri adeta hesaba katılmamaktadır.

Seyit Battal Gazi'nin Seyit Gazi'de, **Abdül Vahap Gazi**'nin de Bolvadin'de öldüğü kabul edilir. Bu olayların hatırası olan Sahabe Abdül Vahap Gazi'nin türbesi Eber Gölü yolunun üzerindedir. Üzeri açık olan türbenin ortasında mermerden yapılmış uzun bir sandukası vardır. 2002 yılında yeniden restore edilerek, sanduka üzerindeki mermerlere Abdülvahap Gazi ile ilgili bilgiler yazılmıştır. Abdülvahap Gazi Türbesi en çok, çocuğu olup da yaşamayanlar, hasta çocuklar, geçimsiz, parasız ve içki içen kimselerin anneleri ve eşleri tarafından ziyaret edilmektedir.

.....

Kaymaz Mahallesi'nde, Satır Mehmet Paşa Camii'nin kuzeyindeki türbenin ortasında **Seyyit Ahmet Halil Paşa**'nın sandukası vardır. Ahmet Halil Paşa, Bolvadin'in yetiştirdiği ünlü valilerden Satır Mehmet Paşa'nın tek oğludur. İyi tahsil görmüş, genç yaşta Anadolu'ya Sancak Beyi olarak atanmış, daha sonra Afyonkarahisar Valisi olmuştur. 1710 yılında 31 yaşında vefat eden Halil Paşa, babası tarafından yaptırılan mescidin kuzeyindeki türbeye gömülür. Bir yıl sonra ölen babası da yanına defnedilir. Türbedeki iki sandukadan birisi kaybolmuştur.

.....

Emirdağ Caddesi üzerinde, Sultan Carullah mezarlığının güneyinde bulunmaktadır. **Sultan Carullah**'ın Ünlü Türk âlimi Zemahseri'nin torunu olduğu kabul edilmektedir. Bolvadin'e ne zaman geldiği bilinmemektedir. Zaviyesinden günümüze yalnızca türbe ve mescidi gelebilmiştir. Türbenin içi yol seviyesinden 1 m. aşağıda olduğu için, içeriye merdivenle inilir. İçinde üç tane sanduka vardır.

Sultan Carullah Türbesi'ne çok önceleri, Hıdırellez kutlamaları için gidildiği söylenmektedir. Hatta Sultan Carullah'ın da eğlenmeden, neşeden, oynamadan, gülmeden zevk aldığına inanılmakta ve bu durum tekerlemelerle ifade edilmektedir: “Sultan Carullah Dedemiz sever şenlik/

Büyü de yavrum şenliğe gidelik.”, Sultan Carullah def çalar/ Bolvadin oynar.”

1970 yılında park haline dönüştürülen Sultan Carullah Mezarlığından geriye sadece Sultan Carullah Türbesi ile Üstü Açık (**Ahi Evran**) Türbesi kalır. 1980 yılında ise bahçenin ortasına, Şehitlik Abidesi ilave edilir.

Karamanlılar, 1444 tarihinde Bolvadin’i basıp, bin kişiyi öldürürler. Buna üzülen Sultan Murat, Karaman seferinden dönüşte Bolvadin’e taziye için uğrar ve Ahi Evran Mehmet Efendi’yi ziyaret eder. Üç höyükler mevkiini de onun vakfına hediye eder. Daha sonraları, Karaman Seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet’in de Bolvadin’e gelerek bu zatın elini öptüğü ve duasını aldığı anlatılır.

Eskiden Yenice Mescidi ve civarı mezarlık olup **Ali Sıtkı Efendi Türbesi** de mezarlığın içinde idi. Zamanla mezarlık bozulmuş, sadece türbe kalmıştır. 2002 yılında, bir hayırsever tarafından, Ali Sıtkı Efendi ve 100 m. batısındaki eşi Sıdika Hanım’ın mezarları yaptırılır. Etrafı duvarlarla çevrili olan türbe daha çok çocuğu olmayan kimseler tarafından ziyaret edilmektedir.

Ömeroğlu mahallesindeki zamanla aile mezarlığı olarak da kullanılmış olan türbenin içinde, Nakşibendî Tarikatına mensup **Postalzade Şeyh Hacı İbrahim Efendi**’ye ait olan sanduka dışında başka sanduka yoktur. Halk tarafından ayaküstü ziyaret edilerek, dua yapılan bir türbedir.

Hacı Halife mahallesindeki **Cafer Dede Türbesi**, evlerin arasında kalmıştır. Ön kısmı ise bahçe duvarı ve kapı ile tamamlanmıştır. Hemen önünde sonradan yapılmış bir çeşme bulunmaktadır. Mevlevi olduğu rivayet edilen bu zatın türbe ziyaretine özellikle çocuğu olmayan kadınlar gelmektedir.

.....

Emirdağ Caddesi üzerinde, evlerin arasında kalmış ve yoldan yüksekliği 1 m. olan bir mezarlıktır. Muharrem Bayar tarafından kabrin **Sarı Baltalı Seyyid Osman Dede**'ye ait olduğu tespit edilmiş ve mezarlık yeniden düzenlenmiştir. Halk arasında burası “Siğil Tekkesi” olarak bilinir.

.....

Anlatılanlara göre, 1107 tarihinde Bolvadin Kalesi fethedilirken bu Türkmen anası gazilere su ve ayran dağıtmıştır. Bu kutlu ana o savaşta şehit düşmüş, daha sonra onun ayran dağıttığı yere türbesi yapılmıştır. 1107 tarihinden bugüne kadar, o türbeden geriye sadece tek mermer sütun kalmıştır. **Müslüman Ana**'nın, mezar taşları ile çevrilmiş mezarı, Müslümanlı Mahallesindedir.

.....

Bolvadin'in Kemer kaya Kasabası'nda mağaraya benzeyen bir yerde, çevresinde bir mezar olmamasına rağmen, bölge halkı burada bir yatırı olduğuna inanır ve ziyaretlerde bulunur. Bu yatıra “**Damlalı Dede**” denmektedir.

.....

Bolvadin ve çevresinde, çocuğu olmayan kimseler, Heybeli Kaplıcasında makamının nerede olduğu bilinmeyen **Heybeli Dede**'yi ziyaret ederler.

Çay Evliyalari

Karazeybek'in çalışmasından³⁵ Çay ilçe merkezinde Sultan Alaeddin Zaviyesinin bulunduğunu öğreniyoruz. Mustafa Karayaka'nın

³⁵ *age*

çalışmasından³⁶ öğrendiğimize göre ise, ilçede 1840'ta 20 molla, 6 imam, 2 muhtar, 2 müderris, 1 muallim-i sıbyan, 3 asker, 2 demirci, 2 değirmenci, 2 eskici, 2 kahveci, 6 berber, 2 kapıcı, 4 çocuk, 6 çoban, 1 mülâzım, 1 kasap, 2 hizmetkâr, 2 yetim, 1 yüzbaşı, 1 süvari, 3 oduncu, 1 gavas, 1 kazancı, 1 kazakçı, 1 çerçi, 1 pehlivan 1 koyuncu, 1 bezci, 1 keçeci, 1 şeyh, 3 derviş, 2 hafız, 1 ilim talebesi, 1 seyyid bulunmaktadır. O yıla ait Temettuat defterinden, orta boylu ak sakallı Şeyh Hüseyin'in malvarlığı dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadığı anlaşıyor.

İlçenin Vakıf Mahallesi Eski Afyon Caddesi üzerinde yer alan **Ese (İsa) Dede** türbesinin etrafı tamamen çevrili olup Cuma günleri halka açıktır. Bu zatın Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinde Sultanın sancaktarlığını yapmış olduğu anlatılır.

Afyonkarahisar'dan gelen şosenin ikiye ayrıldığı yerde Aralık Sokak içinde ahşap ve toprak damlı bir oda içerisinde halkın "**Ali Baba**" adıyla bildiği türbenin mimarî değeri yoktur. Odanın ortasındaki merkad üzerinde Selçuklu tarzı mermer bir sandukada üzerindeki iki satırlık Arapça kitabeden anlaşıldığına göre, 1275 yılı Mart ayı başında Yusuf oğlu Tur Ali bu türbeye gömülmüştür. Yusuf Bey'in ve babası Yakup bey'in Çay Kadılığı zaimi ve alaybeyi derecesinde bir subaşı olduğu anlaşılmaktadır. Mücahidlerin babası anlamında Ebu'l Mücahid lakabıyla anılan babasının yaptırmış olduğu külliye'nin bir parçası olan medresenin kuzey köşesindeki türbenin de kendisi için 1278 yılında inşa ettirildiği bilinmektedir.

³⁶ KARAYAKA Mustafa, '7629 Sayılı Temettuat Defterine Göre 1840 Yılında Afyon'un Çay İlçesinin Sosyal, Kültürel ve İktisadi Durumu', Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üni. 2005

İlçe merkezinde Afyon yolu üzerinde sol tarafta bahçeler içinde yer alan **Bambul Dede** türbesi, tahıl zararlılarından bambul böceğinin tarlaya vereceği zararlardan kurtulmak üzere çiftçiler tarafından ziyaret edilir. Elbiz Deresi ağzında bulunan ve Bambul Tekkesi diye anılan ahşap yapı içersinde iki kabir bulunmaktadır. Bu zatın kerameti mahsullere (arpa, buğday vb.) bambul (arıya benzer böcek) saldırdığında tekkenin yanından biraz toprak alarak bunun tarlaya saçılmasıyla ilgilidir. Mahsuller üzerine bu topraktan saçıldığında banbul böceklerinin araziyi terk ettiğine inanılır.

Seyyid Mehmet Sinan türbesi ilçe merkezinde Çağlayan Parkı üstünde yer alır. Mansur Gazi'nin torunu ve Alparslan'ın kumandanlarından olduğu kabul edilen Seyyid Mehmed Sinan'ın 1154'te Çay'a giren ilk kumandan olduğu söylenir. Ona ait olduğu ileri sürülen bir sancak, dört kulplu bir kazan ve bir metrelik bir kepçe bulunmaktadır. Sancağın üzerinde kelime-i tevhid ile birlikte adı yazılı olup her yıl aşure günü aşure ve çorba kaynatılarak fakirlere dağıtılır.

Çay Belediyesi web sitesinden öğrendiğimize göre, Tekke Mahallesinde Kazanlı Tekke diye anılan yapı, **İsa Seyit Ahmet Baba** türbesidir. 800 yılı aşan bir süreden beri Geleneksel Aşure Günlerinin yapıldığı tekke, bu tekkedir. Burada 14 çeşit yiyecekten oluşan aşure pişirip dağıtılmış. İsa Seyit Ahmet Baba'nın aşure pişirirken karıştırdığı kepçenin sapında Çay'ın hudutlarının Osmanlıca yazılı olarak bulunduğu ileri sürülür.

Çay ilçesi Tekke Mahallesindeki Yusuf Sinan Zaviyesinde aşure kepçesinin sapında, cebelü asker yetiştirdikleri ve her sefer-i

hümayunda 28 cebelü asker gönderildiği yazılıdır. Bu zaviyenin 1530 yılındaki geliri 12358 akçadır .

Arap Tekkesi diye anılan yerde medfun bulunan zatın ismi **Abdülkadir** olup Arabistanlı olmasından dolayı bu ismin verilmiş olduğu anlatılır.

İlçenin Demirağaç Mahallesiindeki su deposunun batısında bulunan yapı **Ali Baba Tekkesi** adıyla bilinir. Su deposunun üstünde ormanın içerisinde büyük bir kayanın yanında ise **Hanife Ana Tekkesi** bulunmaktadır.

Çay'da **Melekana, Sultanana ve Gelincikana** isimleriyle anılan üç kız kardeşin hayatları tamamen efsanelere konu olmuştur. Bu üç kız kardeşin türbeleri ilçenin üç ayrı bölgesinde bulunmaktadır. Bu kardeşlerden en büyüğü Melekana'dır. Türbesi ilçenin *Kanlı Harman* ismiyle anılan mevkiindedir ve hiç bir mimari özelliği yoktur. Sultan Dağı'nın tepesinde bir düzlükteki mezarda medfun bulunan Sultanana'nın çok sayıda davar ve devesi olduğundan kendisine mekan olarak bu dağın tepesini seçmiş olduğu anlatılır.

Gelincik Ana'nın türbesi Sultanana'nın mezarının doğusunda kapısı Yarıkkaya'ya bakan bir mağaradır. Bu mağara üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Gelincikana'nın kabrinin bulunduğu bölümdür. İkinci bölüm ise erzak depolarının bulunduğu bölmelerden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise kaynak suyun başladığı bölümdür. Gelincikana, isminden de anlaşıldığı gibi, telli duvaklı olarak damatla birlikte gelin giderken tam bu mağaranın önünde saldırıya uğrarlar ve damat vurulur. Eşinin vurulduğunu gören gelin mağaraya saklanır. Ve bir daha da görünmez olur. Bu efsaneden dolayı bu mağara Gelincikana türbesi adını alır.

Üç kardeş efsanesinin farklı bir şekli de şöyledir. Bir zamanlar Afyonkarahisar ile Akşehir arasında üç kız kardeş yaşamış. Melek, Sultan ve Gelincik adlarındaki bu hanımların en büyüğü olan Melek, büyüüp gelinlik çağına gelince Eber adı verilen delikanlı ile evlenmiş. Çocukları, çocuklarının çocukları olmuş, umur görerek hayattan göçüp gitmişler.

Melek Hanım'ın diğer iki küçük kız kardeşi, daha küçücük birer çocukken bile ablalarına yardım ederlermiş. Büyümüşler fakat ablalarına yardıma devam etmişler. Ablaları Melek Hanım, onların hakkını yememiş, iki kardeşini kismetleri çıkınca atalık edip evlendirmiş.

Sultan Hanımla, Gelincik Hanım'ın düğün alayları daha hedeflerine varmadan, zamanın haramilerinin saldırısına uğramış. Kanlı göz yaşları ile ikisi de öldürülmüş ve oldukları yerlere defnedilmişler.

Hikaye bu kadarı ile de kalmamış. Sultan ve Gelincik Hanımların ruhları, ablaları Melek Hanım'a yardıma devam etmişler.

Çay'ın manevi dünyasına zenginlik katan Melek, Sultan, Gelincik ve Eber'in türbelerinin bulundukları yerler efsaneyi daha anlamlı hale getirmektedir. Melek Ana Türbesi, Çay'ın en verimli topraklarının ortasındadır. Eber Dede Türbesi ise, adı ile anılan gölün kenarındadır. Sultan ve Gelincik Ana Türbeleri Çay ovasının güney kısmını baştan başa çeviren Sultan Dağlarının en yüksek iki zirvesindedir. Bu iki zirvede toplanan yağışlar, Çay Deresi'nde yol bularak ovaya akar. Sultan ve Gelincik Hanımlar eteklerinde topladıkları suları hâlâ ovadaki Melek Ana'ya göndermekle, sanki ona sonsuza kadar yardım edeceklerini göstermektedirler.

Osmanlı döneminde ismi Akharım olarak Bolvadin Kadılığına bağlı Muhtarlıkla idare edilmiş bir köy olan yerleşim yeri Cumhuriyet döneminde de Bolvadin İlçesine bağlılığını sürdürür. 1957 yılında Çay İlçesinin kuruluşuyla köyün idari bağımlılığı Çay ilçesine geçer. 1977 yılında da belediye teşkilatı kurularak Çay İlçesine bağlı bir belde şeklinde varlığını sürdürür. Selçuklular Döneminde uçbeyliklere bağlı bir gözetim yaylası olarak kurulmuş ve '*Akhürrem*' yaylası olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Devleti zamanında yerleşim yerinin adı Akharım'a dönüşür. Ancak 1977 yılına kadar bu isimle anılan köyün adı burada belediye kurulmasına karar verildiğinde, Sandıklı İlçesi Akharım Kasabasıyla adının karışmaması için *Akkonak Kasabası* adını alır.

Yaşar Kalafat'a göre³⁷, Çay ilçesinin Akkonak kasabasında medfun bulunan **Akhürrem**'in veli bir hatun olduğuna inanılmaktadır. Kasabaya asırlarca anılan ismini bu veli hatun vermiştir.

Akkonak kasabasının kabristanında kendisine özel bir yer tahsis edilmiş olup mezar taşındaki yazıdan 1980 yılında vefat etmiş olduğu görülen **Baltacı Derviş**'in kabri, yöre insanının ziyaret etmekte olduğu mukaddes mekanlardan birini teşkil eder.

Mustafa Karazeybek'in çalışmasından³⁸ zaman zaman kaza haline gelen İshaklı'ya bağlı köylerden (bugün belde olan) *Deresinek* Köyünde Ahi Sultan ve Oğuz (Yakasinek) Köyünde Himmet Dede zaviyeleri olduğunu öğreniyoruz.

³⁷ KALAFAT Yaşar, Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları

³⁸ age

Hüseyin Rahmi Ünal 1980'lerde yapmış olduğu incelemede³⁹, Eber Kasabası'nda, kare biçimli taş duvar üstüne 8 köşeli kümbet tipli bir anıt mezar olan yapının bölge insanı tarafından Esirüddin **Ebheri** Türbesi diye bilindiğini aktararak, eserin Anadolu'daki benzerleriyle karşılaştırılması neticesinde, 13. Yüzyılın sonlarına tarihlenebileceğini ileri sürer. Abdülkuddüs Bingöl ise İslam Ansiklopedisi'ne yazmış olduğu makalede, Ebheri'nin hayatı hakkında yeterli bilgi olmadığından bahisle, onun aslen Semerkant'lı bir aileye mensup olduğundan söz eder. Ve Mehmet Sadettin Aygen'in çalışmasını kaynak göstererek, "Ebheri'nin Afyon ilinin Çay ilçesi yakınında Eber gölü civarındaki Eber köyünden (şimdiki Doğanlı) olduğunu ve türbesinin de orada bulunduğunu iddia ediyorsa da şimdilik bu iddia "ebher" ile "eber" kelimeleri arasındaki ses benzerliğinin ötesinde bir anlam taşımamaktadır.", der.

İlk tahsilini Musul'da yapan Ebherî daha sonra Horasan ve Bağdat'a giderek öğrenimini tamamlar. 0 dönemin en ünlü bilginlerinden olan Kemaleddin İbn Yunus'un talebesi, İbn Hallikan'ın da hocası olur. Bir süre Musul sarayında himaye görür. 1228'de Musul'dan Erbil'e geçerek oraya yerleşir. Ebheri ayrıca Anadolu'ya da seyahatlerde bulunmuş, buradaki Türk beylerinin saraylarında ağırlanmış, ilim ve kültürün gelişmesine ve ilim adamlarına büyük değer veren beylerin teşvik ve destekleriyle felsefe ve müsbet ilimler alanında dersler vermiştir. 1265'te vefat etmiştir.

Halbuki menkıbe onu güçlü bir asker, öncü bir alperen, ciddi bir istihbaratçı, becerikli bir marangoz ve veteriner olarak anlatır. Anadolu

³⁹ ÜNAL Rahmi Hüseyin, Eber Kümbeti ve Sarı Lala Türbesi

Selçuklu Devleti henüz kurulmadan evvel Alpaslan'ın emirleri doğrultusunda bölgeye gelmiş, daha sonraları Akşehir ve Bolvadin Medreselerinde öğretmenlik yapmıştır. Taş Medrese Müderrislerinden olup, yazmış olduğu İsağoci adlı eseri medreselerin kapatılmasına kadar bir ders kitabı olarak okutulmuş ünlü bir Türk Astrologu ve filozofudur.

İnli kasabası, Çay ilçe oluncaya kadar Bolvadin'e bağlı idi. 1967 yılında belediyeleşen oluncaya kadar Karacaören Köyü olarak bilinen kasabaya, Afyon ilinin ilçeleri olan Şuhut, Bolvadin, Çay ve Sandıklı'da Karacaören köyleri mevcut olduğundan bunları birbirinden ayırt etmek için, "Sütçe Karacaören" denir. Bunun sebebi de, "Sütçe" hastalığını tedavi eden "**Sütçe Babası**" adlı kişinin mezarının kasabada bulunmasıdır. Bugün de bu hastalıktan kurtulmak için ziyaretçiler babadan oğula geçen "Sütçe Ocağı" na gelirler. Fakat kasaba, daha çok yerleşim olarak Karamık Bataklığı'na yakınlığından dolayı "Karamık Karacaören" olarak bilinir.

Çobanlar Evliyalari

İlçeye onbeş km mesafede yer alan Göynük'te **Yargeldi Sultan** zaviyesi vakfının bir ahi vakfı olduğunu Sadi Bayram'ın makalesinden⁴⁰ öğreniriz. Karaca Ahmed, Seydi Hasan Basri, ve Hayran Balı Sultan ile birlikte Hacı Bektaş Dergahında eğitim almış olan ve XIX. yüzyıl kayıtlarında ismi geçen kendi adıyla anılan zaviyenin kurucusu Yargeldi

⁴⁰ BAYRAM Sadi, AHİLİK, AHİ EVRAN-I VELİ VAKFIYESİ VE AHİ VAKIFLARI, <http://www.sadibayram.com/>

Sultan, rivayete göre Afyonkarahisar'ın fethine katılmış ve daha sonra Göynük Köyüne yerleşerek tekkesini kurmuştur. Karaca Ahmed'le arkadaşlığı sebebiyle bu durumda on dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış olduğu düşünülebilir. Onun da bir halk hekimi olarak bir takım rahatsızlıkları tedavi ettiği kabul edilir.

Dazkırı Evliyalari

Talat Dinar makalesinde⁴¹, Dazkırı ilçe merkezinin bugünkü sakinlerinin, Anadolu Selçukluları zamanında, "Tataroğulları" adıyla bilinen Kızılırmak boylarından gelenlerin ve daha sonraları Adana havalisinden gelerek yerleşen "Farsa" aşiretinin mensupları olduğunu yazar. Dazkırı'nın ismi o zamanlar 'Apa' olarak adlandırılmıştır. Sonradan, "Dazkırı" olarak değiştirilir. Dazkırı ilçesine bu iki aşiret dışında Bulgaristan'dan göç etmiş Türk nüfusu da iskan edilmiştir. Akarca, İdris, Yayla, Hisaralan, Hasandede, Bozan köyleri Bulgar göçmeni Türklerin oluşturdukları köylerdir. İlçe kaymakamlığının web sitesinden öğrendiğimize göre⁴², Tat(ar)oğlu aşireti Dazkırı'yı merkez yurt olarak kurmuş ve bu gün değişik isimler almış olan, Yukarıyenice, Demirciköy, Çiftlik, Aşağıyenice, Darıcılar, Gençali, Yüreğil Köylerini değişik hizmetler için yerleşim sahası haline getirmişlerdir.

⁴¹ Talat Dinar, Başmakçı ve Dazkırı ilçeleri Ağzı

⁴² <http://www.dazkiri.gov.tr/>

Çiftlik ve Demirciköy sahaları o devirlerde alayın yayılım ve geçim sahaları olarak kullanılmıştır. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu döneminde Gönüllü Sipahi Alayı olarak görev ve imtiyaz almış olan Tat(ar)oğlu Hacı Osman Ağa, atların yayılışını Yüreğil ve Gençali otlaklarında otlatıp barındırmış. Bu atların toplu halde yayılım yapıp bırakılmasına "öğrek" denmekteymiş. Bu alayın toplanıp orduya katılma hazırlıklarının yapılması için bir de kışlası mevcuttu. Bu kışlanın kalıntıları halen kışla mevkiinde mevcuttur. Dazkırı Ovasında yayılım yapan atların sulanması da bugün dahi hizmette olan Kadıncık çeşmesinden yapılmaktaymış. Bu çeşme Hacı Osman Ağa' nın eşi tarafından yaptırılmıştır. Farsa aşiretiyle de kaynaşıp akrabalıklar kurulurken Tat(ar)oğlu Aşireti'nin bir kolu Başmakçı' ya yerleşmiştir. Bir kısmı da Yukarıyenice'ye yerleşerek orada iskan oluşturmuşlardır. Yukarıyenice eskiden yazlık mesire yeri olarak kullanılırken bugün büyük bir köy olmuştur. Yüreğil ve Aşağıyenice köyleri o zamanlarında atların yayılım ve tuz ihtiyaçlarını temin edermiş. Alayın sorumlusu Tat(ar)oğlu Reisi, Ağa lakabı ile bugün dahi kalıntıları mevcut olan avlu denen yerde, etrafı kalın duvarlarla çevrili mermer büyük kapıdan nöbetçiler eşliğinde girilip çıkılan , kaleye benzeyen yerde oturmuş. Yukarıyenice Köyünde oturmaya başlayan kol da aynı şekilde bir avlu yaptırmıştır. Avlunun muazzam taş kapısı bugün dahi ayaktaadır. Dazkırı'daki avluda zamanında yapılmış çeşme ayaktaadır ve bu avluda yıkıntılar vardır ve yeni evler yapılmıştır. Aşiretlerin yerleşmeleriyle Dazkırı' nın ismini o zaman Apa koymuşlardır. Yukarıyenice'ye Yukarı Apa, Aşağıyenice' ye Aşağı Apa isimlerini vermişlerdir. Atların bol olması sebebiyle uzun süre Bolatlı adını taşıyan Dazkırı Cumhuriyet devrinde Ankara'nın Polatlı ilçesiyle karıştırıldığı gerekçesiyle Bolatlı adı Tazkırı ve daha sonra Dazkırı olarak değiştirilmiştir. Dazkırı adı mülki idarede Dazkırı olarak geçerken Devlet Demir Yollarında Tazkırı olarak

kullanılmış Dazkırı istasyon levhası 1963 yılına kadar Tazkırı olarak asılmıştır. Dazkırı adı Konya'nın Bozkır ilçesiyle karıştığı gerekçesinden dolayı zamanın İl Genel Meclis Üyelerinin teklifiyle Dazkırı'da mevcut Kocaoluk çeşmesinin adı verilmiştir. Dinar Ağır Ceza Mahkemesinde mübaşirin Dazkırılı olan şahit bir kadını Koca oluklu Fatma olarak çağırmış olması gülüşmelere sebep olduğundan tekrar Dazkırı adını almıştır. 1964'de Asırlık Çınarlarına izafeten Çınarlı olarak değiştirilmesine Belediye Meclisi karar vermişse de anlaşılması güç bir tefsirle ve 'Dazkırı adının 600 senelik mazisi vardır', diye İl Genel Meclisi kabul etmemiştir.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Dazkırı ve Başmakçı çevresi Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında Sandıklı Kazası'na bağlı Dazkırı Nahiyesi olarak yer almakta idi. Bu bölgede, diğer yerlerde pek rastlanılmayan özelliklere sahip camiler bulunmaktadır. Özellikle kök boyalı işleme ve süslemeleriyle dikkati çeken ve tarihi özelliği olan bu resimli camiler, ekseriyetle XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında inşa edilmişlerdir. Söz konusu eserler; Başmakçı'da, Recep Bey Camii ve Cuma Camii ile Çobanlar Köyü Camii; Dazkırı'da ise Kızılören, Çiftlik ve İdris köylerinde bulunan camilerdir.

Çiftlik Köyü'ndeki caminin yapım tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak caminin kible duvarında boyama tarihi olarak 1889 tarihi bulunmaktadır. Yine, minberin önündeki direkte "*Bu câmi'-i şerifin nakşı sene bin üç yüz beşde nakşolunmuşdur*", şeklinde bir yazı bulunmaktadır. Dolayısıyla caminin süslemeleri 1889 tarihinde yapılmıştır. Muhtemelen caminin yapılışı da bundan kısa bir süre öncedir. Caminin sağ duvarında minberin yanında 1900'dan başlayarak 1908 tarihine kadar devam eden

masraf çizelgesi yapılmıştır. Bu masraflar, caminin sözkonusu yıllarda esaslı bir bakım ve onarımdan geçtiğini göstermektedir. Caminin içerisindeki sol direkte 1943'de taban tahtalarının değiştirildiği, kible duvarında da 1957 yılında tekrar tamir gördüğü yazılıdır. Minberin, mihrabın hemen sağında iken daha sonra duvarın dibine alındığı duvardaki izlerden anlaşılmaktadır. Duvarlarda, kök boya ile yapılmış ilginç çeşitli geometrik şekiller ve hayat ağacı süslemeleri ile cennet ve cehennem figürleri bulunmaktadır. Yine kök boya ile yazılmış çeşitli arapça yazılar vardır.

İdris Köyü'ndeki caminin giriş kapısının sol tarafında duvarda 1902 yılında yapıldığı yazılmıştır. Caminin duvarları hiç boşluk kalmayacak şekilde kök boya ile yapılmış süsleme ve yazılarla doldurulmuştur. Süslemelerde, Edirne'de bulunan Sultan Selim Camii, Mekke-i Mükerrreme'de bulunan harem-i şerif gibi cami tasvirleri, geometrik şekiller, hayat ağaçları ve çeşitli bitki ve ağaç figürleri kullanılmıştır.

Dazkırı bölgesinde içerisinde süslemeleri ile göz dolduran en dikkat çekici cami ise, Kızılören Köyü Camii'dir. Orijinal kitabesinin caminin tamiri sırasında duvar yapımında kullanıldığı köylüler tarafından belirtilmektedir. Dolayısıyla yapım tarihini doğrudan tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, yapım tarihi olarak iki tarih bulunmaktadır. Bunlardan biri, caminin giriş kapısının üzerinde ve mihrabın sol üst köşesinde bulunan 1894 tarihidir. Bu yazıların caminin yapılış zamanına ait olmayıp nispeten yakın bir zamanda yazıldığı bariz bir şekilde görülmektedir. İkinci tarih ise, 1987 yılında minarenin yapımı ve son cemaat mahallinin camiye ilavesi sırasında duvara yazılmış olan 1208 tarihidir. Bu tarihin, yapım tarihi olarak orijinal kitabeye dayanarak yazıldığı, köylüler tarafından ifade edilmektedir. Ancak caminin

özellikleri, çevredeki benzer özellikleri taşıyan camilerle karşılaştırıldığında bu tarihin yanlış olduğunu düşündürmektedir. Çünkü benzer camiler XIX. yüzyılın sonu veya XX. Yüzyılın başlarında inşa edilmişlerdir. Muhtemelen osmanlıca kitabe okunurken 1308 olan tarih 1208 şeklinde okunmuştur. Dolayısıyla cami büyük ihtimalle 1893 yılında yapılmış olmalıdır. Caminin tavanı, Başmakçı merkezinde bulunan Recep Bey Camii'nde olduğu gibi, çıkma tekniğiyle oluşturulmuş altı kollu yıldız örnekleri ile süslenmiştir. Caminin içerisindeki süslemelerin en belirgin özelliklerinden biri, oldukça itina ile yapılmış güzel görünümlü cami tasvirleridir. Bundan başka mihrap süslemeleri dikkat çekmektedir ki bunların renkleri, sanki bugün yapılmışçasına canlı ve parlaktır. Diğer taraftan, duvarlar güzel geometrik şekiller, ağaç ve çiçek resimleriyle süslenmiştir.

Karazeybek⁴³, zaman zaman kaza statüsünü kazanan Dazkırı'da beş zaviye olduğunu bunların da Kızılca-viran Köyü'nde *Harâbî-kozca* ve Avcılar Köyü'nde *Kara-kuyu* zaviyeleri ile yerleri tespit edilemeyen *Bâyezid*, *Lengerli* ve *Muhyiddîn* zaviyeleri olduklarını bildirir.

İlgar çalışmasında⁴⁴, Dazkırı'da **Dede yatırı**, **Kara Dede**, **Ahmet Türbesi** bulunduğunu belirtir.

⁴³ age

⁴⁴ İLGAR Yusuf, Afyonkarahisar'da Mezarlıklar ve türbeler

Dinar Evliyaları

Osmanlılar zamanında ilçenin ismi Geyikler'dir. Bu isim Oğuz Türkmenlerince konulmuş bir 'ongun' adıdır. Baba Bey Camii ve Çarşı Camii olarak da anılan Dinar'ın en eski ve en büyük camisi Ulu Cami'dir. Cami kebir Mahallesindeki yapının 1776 yılında Harputlu Baba beyzade tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Taştan minaresi ve şadırvanı bulunan cami, 1953 yılında VGM tarafından restore edilmiştir. Ayhan Kalkan Caminin 1776 yılında Harputlu Bababeyzade tarafından yaptırıldığını yazmaktadır. Bababey ismi de buradan gelmiş olabilir. Cami minaresinin yapımı ve onarımı ile ilgili olarak iki adet kitabede şunlar yazılıdır. :

" Hamdillah Maşallah sahibül hayrat etti bu minareyi esin Ruzi mahşerde bula ecrin olan naili cezil

Lütfi hak ile bu minareyi yaptırdı ihya eyledi Ya ilahi kıl atalar kılma mahrum hacil Sahibül hayrat Ayşe Hatun Kitişzade Derviş. Hicri 1195 (1779 Miladi)"

" Sahib-ül hayrat vel hasenat bani El Haccac Dede zade Hacı Mustafa Rafe Alahın el hac lehuma Hüseyin Veli valide kime cemial Es senetül muharemül haram. 1340 - 1342 (Miladi 1924 - 1926)"

Ayrıca mihrabın iki tarafındaki sütunlar, bugüne kadar bozulmamış kök boyalarla duvarlardaki değişik şekillerde yazılmış hat örnekleri, cami tasviri ve süslemelerde kullanılan çeşitli motiflerle dikkati çeken Bademli

Köyü Camii, ahşap bir yapı olup caminin dış duvarlarına yine kök boyası ile Osmanlı arması işlenmiştir. Bu armanın köşesinde, ‘Dinar kazasında Bademli Karyesinde İbrahim Bin Hasan 6 Eylül 1333’, yazısı göze çarpar.

İlgar⁴⁵, Dinar’da **Üç Kardeşler, Seydili, İbirli, Aydınlık** yatırlarının bulunduğunu bildirir.

İlçe merkezine 45km uzaklıkta bulunan İbirli⁴⁶, Dinar ilçesine bağlı Kınk kasabasında bulunan bir mesire yeridir. Kasabanın ilk yerleşim yeridir ve burada, dört tane dedenin yattığına inanılır. Bu dedelerin yattıkları alan kasabalılar tarafından ev haline getirilmiş olup içerisinde bir türbe bir mescit bir de açık mutfak yer alır.

.....

Sandıklı’nın Ece Mahallesi eşrafından Müminzadeler’den Mehmet’in şiirlerinde “Fikri” mahlasını kullandığı için **Sandıklılı Fikri**⁴⁷ ismiyle ün yapmış olduğunu görürüz. 1844 yılında Sandıklı’da doğan Mehmet, Divan’ında yer alan şiirlerinden anlaşıldığına göre on iki yıl Sultan Abdülaziz, dört yıl da Sultan II. Abdülhamit döneminde olmak üzere on altı yıl subay olarak askerlik yapar. 1876-77 yılında yedek subay olarak katıldığı Plevne Savaşı bozgunundan sonra kaçarak İstanbul’a gelir ve bir süre “Acem Han”da kalır. Savaşın sonra memleketi Sandıklı’ya dönen Mehmet 1880’lerin başında Nakşibendi tarikatına intisap eder.

⁴⁵ age

⁴⁶ <http://www.dinarliyiz.biz/>

⁴⁷ A. Ferit Taktak (Sandıklılı Fikri Divanı ve Hayatı) ve Necmiye Afyonkale tarafından (Sandıklılı Fikri hayatı, edebi kişiliği, şiirleri) hakkında yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Şeyhi muhtemelen Hasan Efendi'dir. Onun aradığı huzuru bulmuş olduğunu şu mısralarından anlıyoruz.

Hamdulillah ben tarikata çün dehalet ideli

Bildim ol dem kulluk içre şöretimi şanıımı

Fakat yine de memleketi Sandıklı'da aradığı ortamı bulamayan Mehmet daha sonra Dinar'a gider ve orada öğretmenlik yapar. Divan'ını 1886-87 yıllarında tamamladığına göre Dinar'a gelişi bu yıllardan öncedir. Ömrünün sonuna kadar burada ikamet eden 'Sandıklılı Fikri' öğretmenlik görevini de ölümüne kadar sürdürmüştür. 1904 yılında Dinar'da vefat eder. Evlenmemiş, çoluk çocuk sahibi olmamıştır. Yalnız bir hayat sürmüş olduğu anlaşılan şairin bir beyti şöyledir.

“Rızkımız toplamak üzere gelüb alem aşına

Acaba kim yaza tarihini kabrin taşına”

Sandıklılı Fikri'nin şiirlerini Yunus'tan aldığı ilhamla yazmış olduğu kabul edilir. Bugün şairin sülalesine mensup olanlar İnan soyadını taşımaktadır.

Emirdağ Evliyaları

Hüsrev Paşa Camii XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyılın başlarında Aziziye Kazasına bağlı bir nahiye olan Han Barçının merkezi niteliğindeki Han Köyündedir. IV. Murad tarafından 1628'de Bağdat

üzerine gönderilen ordunun başında serdar tayin edilen Sadrazam Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Han Köyünün bulunduğu yer, ordunun doğu seferlerine çıktığında izlediği sefer güzergahında konakladığı menzillerden biridir. Bu menzil aynı zamanda surre alaylarının da güzergahı üzerinde idi. Hüsrev Paşa, sefere giderken han ve hamamla birlikte caminin yapım emrini vermiş ve 1630 Nisan'ından önce de inşası tamamlanmıştır. Söz konusu eserlerin yapım masrafları için Hüsrev Paşa, on iki bin riyal kuruş nakit para vermiştir. Bunun yanı sıra bakım ve tamirat giderlerinin karşılanması için de bir vakıf kurmuştur. Bu vakfa, 1000 akçe geliri olan Ulukilise Köyü, 404 akçe geliri olan Ulukilise Mezraası ve 3500 akçe geliri olan Emin ekini ve Korkud Han köylerinin yarı hissesini tahsis etmiştir. Vakfiyesi, 27 Nisan 1631 tarihlidir.

Emirdağı'nda on altı türbe ve mezar tespit edilmiştir. **Yorgun Dede** (merkez Adçal eteklerinde), **Garip Dede** (İncili Mahallesinde bir evin avlusunda yer alır), **Emir Baba** (Sultan), Balçam Sultan, bunlardan bir kısmıdır. Belirttiğimiz şahsiyetlerden Emir Sultan, rivayete göre, Battal Gazi'nin silah arkadaşıdır.

Davulga beldesinde hasta hayvanların tedavisinde himmet etmekte olduğuna inanılan **Kara Ahmet** ile **Kötü Hasan** ve **Hacılar Tekkesi** evliyalari bilinir.

Gömü beldesinde **Hurşit Dede**'nin türbesi bulunur.

İlçeye on km. mesafede bulunan *Balcam* köyünde medfun bulunan **Balcam Sultan** ve kardeşi Hamza Fakı'nın kabirleri, çevresindeki mukaddes kabul edilen ağaçlarla köy camii yakınında yer alır. Özellikle çocuğu olmayan veya sakatların ziyarete geldikleri türbede beyaz bir sancak da bulunuyor. Vaktiyle köyde Hamza Fakih adına bir zaviye

bulunduğunu Karazeybek'in çalışmasından öğreniyoruz. Gündoğan kitabında, 1995'teki ziyaretinde türbe yolu üzerinde Bediüzzaman'ın Emirdağ talebelerinden ikisine ait kabirlerden de söz eder. Besmeleyle açılan kapıdan içeri girdikten sonra üzerinde bir hilal ve yıldızın bulunduğu sancağın altından geçildiğini anlatır. Afyonkarahisar'dan gelen halkın ziyaretlerinin 1980'lere doğru kesilmesiyle birlikte köy halkının senede bir gün burada bir araya geldiğini ilave eder.

.....

Başkonak köyünde yaşamış ve hiç evlenmemiş olan **Keziban Bacı'nın**, hayatta iken bazı kerametler göstermiş olduğu anlatılır. Bu türbeyi daha ziyade çocuğu olmayanlar ve çocuğu yaşamayanlar ziyaret ederler. Çocuk erkek olunca ismini Tufan, kız olunca Keziban koyarlar. Bu uygulamanın derinliklerinde türbedeki zatın koruyucu gücünün bulunduğu inancı bulunduğu ileri sürülür. Bir çok ulu zata henüz dünyaya gelmemiş olan çocuklar satılır (adanı) ve böyle çocuklara kız olunca Satı, erkek olunca da Satılmış ismini koyarlar.

Köyde ayrıca Hacı Mustafa Mahallesinin batısında Sakartepe üzerinde ulu bir ağacın altında **Sakar Dede** adıyla anılan zat medfun bulunmaktadır. Arızlı Mahallesinde **Yüksel Dede, Tufan Dede** isimleriyle anılan evliya kabirleri bulunur.

Hodul Dede ve **Üç Derviş** kabirleri Güveççi ile Bademli beldesi arasında yer almaktadır.

Gündoğan⁴⁸, **Hacı Hamza'nın** Malazgirt sonrası Selçuklularından bir alperen olduğundan söz eder. Hacı Hamza Tekkesi'nin doğu dış

⁴⁸ age

duvarında yeşil mermer üzerinde çift başlı bir kartal kabartması bulunduğunu ilave eder.

İlçe merkezine on km. mesafede yer alan Karacalar köyünün 18. asrın ilk çeyreğinde kurulmuş olduğu anlatılır. Çoğunluğu Sünni olan köy halkı geçimini tarım ve hayvancılıkla karşılar. İrfan Görkaş'ın kaleme aldığı 'Ehli Beyt Sevdalısı Hak Halili (1823-1907)' başlıklı yazıdan anlaşıldığına göre, 1827 yılında Afyonkarahisar vilâyetinin Aziziye kazasının Dereköy'ünde doğan **Hak Halili** (Müderriş Şeyh Hacı Halil Efendi) 13 yaşında Bolvadin'de öğrenime başlar, üç yıl burada, yedi yıl Konya'da, on üç yıl İstanbul'da okuduktan sonra Mısır'a El-Ezher Üniversitesi'ne gider. Orada beş yıl talebelik yaptıktan sonra üç yıl da müderrişlik ve başmüderrişlik yapar. Daha sonra da Mekke'de Şeyh Halil Paşa Hazretlerine yedi yıl hizmet eder. Bu zaman zarfında on iki tarikatın icazetini alır. Şam'da Muhammed Hane Dergahında Nakşi Tarikatının Şeyhliğini, Afyon'da Mevlevî Tarikatının Şeyhliğini yaptıktan sonra, Karacalar Köyüne gelerek yerleşir. Abdullah Şengül de 'Anadolu'da Nevruz Kutlamaları ve Emirdağ ve Karacalar Örneği' isimli çalışmasında, Hak Halilî'nin, hayatının son dönemini bu köyde geçirmiş ve o yıllarda Karacalar'ın bir eğitim merkezi haline gelmiş olduğundan söz eder. Açılan medresede 600-700 öğrenciye Batınî ve Zahirî ilimler öğretilmiştir. Afyonkarahisar Mevlevî Şeyhlerinden Celalettin ve Ferruh Çelebi'nin de dostu olan Hak Halilî'den sonra, kızı Bacı Sultan (Zehra Bacı) ve torunu Kadir Ağa (Kadir Şahbaz) Hak Halilî'nin öğretisine devam etmişlerdir. Bu köyde özellikle Alevî kültüründe özel anlamı olan Muharrem ayı ve aşure geleneği, Nevruz, Hıdırellez ve Kandiller (Mevlid, Regaip, Berat, Mirac ve Kadir Gecesi) Hak Halilî öğretisinde olduğu şekilde özel törenlerle kutlanır. Burada Kadirî Tarikatının Hüseyinî Kolunun Postnişinliğini yapar. Ehli Beyt sevgisini yüreklere eker. Kendisi

gibi bir çok Ehli Beyt sevdalısı yetiştirir. Vefatından dört yıl sonra kabrinin açılması, cesedi çürümemişe türbe yapılmasını vasiyet eder. Dört yıl sonra ise artık kendisi için yapılan türbede medfundur.

Vefatından sonra Kadiri silsilesi şöyle devam eder.

Şeyh Hacı Halil (Hak Halili) (ksa) /Afyon-Emirdağ-Karacalar Köyü/1823-1907

Şeyh Bacı Sultan (Zehra Şahbaz) (ksa) /Afyon-Emirdağ-Karacalar Köyü/1881-1965

Pir Abdülkadir Şahbaz (Ağa; Ağalar Ağası) (ksa) /Afyon-Emirdağ-Karacalar Köyü/1922-1997.

*Suvermez köyünde **Hasan Efendi** isimli zatın türbesi vardır.*

Tez Köyü Emirdağ İlçesine 7 km uzaklıkta 3 mahalle ve merkez köyden oluşan Emirdağ'ın en eski köylerindendir. İsmi köyde anlatılan bir efsaneye göre Güzle istikametinden gelen Türk ordularının komutanının, sarp yamaç üzerinde bulunan Alınca Mevkiine doğru ilerlerken "Burayı alınca burdan sonrası tez gelir", sözünden almış olduğu anlatılır. İlçe merkezine on km. mesafede yer alan köyün ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayandığı görülür. Mübarek zatlar bakımından zengin olan köyde **Ahi Yakup Dede**'nin Horasan Erenlerinden olduğu kabul edilir. Türbesinde yeşil ışık yandığı ve Allah zikrinin duyulduğu anlatılır. **Alınca Baba**'nın Battal Gazinin komutanlarından olduğu ve burada şehit düşmüş olduğu anlatılır. Zaman zaman türbesinde yeşil ışık yandığı ve orta boylu siyah sakallı, beyaz cübbeli yeşil fesiyle görüldüğü söylenir. Çevresindeki ardıç ve meşe ağaçları da kutsal kabul edilir.

Pancar Baba’nın da Battal Gazi döneminde yaşadığı anlatılır. Burada ardıç ağaçlarının altından geçenlerin boğmaca ve öksürükten şifa bulduğuna inanılır. Kurtuluş Savaşı esnasında Yunan askerlerinin bu köyde iri beyaz sarklı askerlerin bulunduğu için uğramadan geçtikleri söylenir. Köyde ayrıca Gündoğan’ın kitabında Pancar Baba’nın yanında yattığını anlattığı **Yüzbaşı, Sızı Dede, Emir Baba** (Emir dağlarında) yatırları bulunur.

Köyle ilgili olarak Said Nursi’nin vasiyetine binaen şu anlatılır. “Yakınlarından Osman efendinin zihni karışıktır. ‘Üstad’ a emr’ i hak vaki olursa ne yaparız?’, diye dertlenmektedir. Birkaç gün sonra ziyaretinde, Üstad kendisine şöyle diyor: ‘Kardeşim Osman, emri hak vaki olduğunda Karacalar köyüne veya Tezköy’e defnedersiniz. Fakat Barla ve Isparta’yı çok severim. Barla ve Isparta’ dan gelen olursa hiç itirazsız cenazemi teslim edersiniz.”

Köyün adının Veysel Karani tekkesinden geldiği söylenir. "Bizim köyün ismi Veysel'dir. Burada **Veysel Karanî** Hazretlerinin türbesi vardır. Bir gün Üstad Hazretleri ve talebeleri; Zübeyir Ağabey, Emirdağ'dan Karaalili Halim Ağa, Mustafa Ezener, Mustafa Acet ile birlikte oraya gittik. Üstad Hazretlerinin türbeye girişi ve dua edişi hakikaten görmeye değerdı. Sanki Veysel Karani Hazretleri orada tecelli etmiş, zevat-ı kiram orayı istila etmişti. Öyle bir haşyet kaplamıştı. Hatta ziyaretten sonra Karaalili Halim Ağa (Yüksel) Üstada, “Efendim, Veysel Karanî Hazretleri Yemenlidir. Sıffin Savaşına katıldığı da söylenmektedir. Nasıl oluyor da onun türbesi burada oluyor?”, diye sordu. Üstad Hazretleri de, “Biz onun makamını ziyarete geldik. Ruhu nerede olursa olsun alâ küllihal bizden haberdardır”, diye cevap verdi

Yenikapı (eski adı Pörnek) Köyünün iki km. güney doğusunda Ese (İsa) Dede türbesi bulunur.

İhsaniye Evliyaları

Ali Ceylan Demir'in yazısından⁴⁹ öğrendiğimize göre, Altıntaş yöresi ve çevresinde faaliyet gösteren Seyyid Cemal Sultan, Hacı Bektaş Veli düşüncesinin önemli temsilcisidir. Velayetname'de **Seyyid Cemal Sultan** ile ilgili şu bilgiler yer alır. “Hacı Bektaş Hünkar Ahmet Yesevi'nin emriyle Rum ülkesine gelip Sulucakarahöyük'te yerleştikten sonra ünü her yana yayıldı. Her taraftan ziyaretine gelenler çoğaldı. Kimi gelir nasibini alır giderdi, kimi gelir kalır hizmet ederdi. Kimisini de Hünkar bir yere yollar, kendisine halifelik verirdi. Halife olan gittiği yerde mürid, muhib edinir, halkı uyarır idi.

Hacı Bektaş Hünkar otuz altı bin چراغ uyarmış, otuz altı bin halife dikmişti. Bunların üç yüz altmışı gece gündüz Hünkarın huzurunda hizmette bulunurdu. Hünkar ahrete göçünce (Hakka yürüyünce) onların her biri Hünkarın gönderdiği yere gitti.

Hünkar Seyyid Cemal Sultanı halifelerinin hepsinden fazla severdi, onu pek ağırlardı. Bu yüzden diğer Halifeler de onu büyük bilir sayardı. Zaten Hünkar da bunu buyurmuştu. Nice defalar eliyle sırtını sıvazlayarak

⁴⁹ Seyyid Cemal Sultan, 'Horasandan Anadolu'ya Alevilik-Bektaşilik'

“Cemal’imdir, Cemal’imdir, Cemal’imdir”, demişti. Seyyid Cemal Sultan bütün Halifelerin üst yanına otururdu.

Seyyid Cemal bir gün Hünkarın kapısında oturmaktadır. “Acaba Hünkar bize de bir yurt gösterir mi ki orda dem yom oynatalım”, fikrine düşer. Bu durum Hünkara malûm olur. Cemalim der, “bizi varlık yurduna gönder, sonra bir merkep al yola düş. Merkebini nerde kurt yerse, orasını sana yurt verdik, oraya varır, orda demini yomunu oynatırsın. Senden bir oğlumuz gelecek, Akdeniz’e yol edecek.”

Hünkar varlık yurduna göçünce, Habib Emirci’yi seccadeye geçirdiler. Seyyid Cemal Sultan erenlerin sözüne uyup bir merkep alır ve yola revan olur. Vara vara nihayetinde Altıntaş’a varır. Görür ki, otlı, sulu, çayırılık, çimenlik öylesine güzel bir yer ki, dille tarif etmenin imkanı yok. Burası pek hoşuna gider. Merkebini çayıra salar, kendisi de yatar uyur. Bir müddet sonra uyanınca görür ki, merkebini kurt yemiştir. O vakit Erenlerin sözünü hatırlar, ve oraya yerleşir.

Seyyid Cemal’in bir çok kerametleri görülür. Ve gün gelir, evlenir bir oğlu olur. Adını Asildoğan koyar. Asildoğan bir aralık Rumeli yakasına geçer. Gelibolu boğazına varır, karşıya geçmek ister. Gemiciler, kayıkçılar ona yardımcı olmaz. Bunun üzerine denize doğru yürümeye başlar, yürüdüğü yerden su çekilir, kara olur. Kayıkçılar bunu görünce amana gelir, yalvarıp yakarırlar. Kayık getirip, zorla razı ederek kayığa bindirirler.

Seyyid Cemal Sultan Altıntaş havalisinden Tökelcik’e (Tökelcik günümüzde Afyonkarahisar, İhsaniye ilçesine bağlı Döğer Beldesinin sınırları içersinde bulunan Çakırlar mevkiidir) yerleşir ve orada da Hakka yürür. Türbesi oradadır.

Seyyid Cemal Sultanın Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir yöresinde asıl adının önüne geçmiş ismi Kemal Sultan'dır. Seyyid Cemal Sultan Anadolu Alevileri tarafından adıyla anılan Alevi-İnanç-Dede ocağının kurucusu olarak kabul edilir (Derviş Cemal Ocağı). Bugün Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir illerindeki onlarca Alevi köyünde Seyyid Cemal Sultan Ocağına mensup gruplar yaşamaktadır. Bu yörelerde Seyyid Cemal Sultan Ocağı ocak aidiyeti bakımından en büyük ocaklardır. Seyyid Cemal Sultan Ocağının talipleri arasında Kayı boyuna mensup Karakeçili yürükleri nüfus çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Seyyid Cemal Sultan Ocağı Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir yöreleri Aleviliğinin temel dinamiklerindendir. Ocak bünyesinde geleneksel Alevilik yapılanışına uygun olarak 'Dede-Talip diyalogu' ve 'Cem ayini' uygulamaları bütün canlılığı ile sürdürülmektedir.

Günümüzde Çakırlar Tekkesi diye de bilinen Seyyid Cemal Türbesi, çevredeki Alevi-Bektaşî topluluklarının sıklıkla ziyaret ettiği, adak adadığı, kurban kestiği kutsal bir mekan olma özelliğine sahiptir. Yapı avlu çevresindeki temellerden anlaşıldığına göre bir zaviye olmalıdır. Oğulbeyli Köyünün 3500 m. kuzeydoğusu, Fincanburnu Köyünün 1600 m. güneybatısında yer almaktadır. Döğer'in kuzey batısında yaklaşık 5 km. uzaklıkta bir tepe eteğinde, art arda iki kubbeli kesme taş kaplamalı dikdörtgen bir yapı olup, çevresi avlu duvarıyla çevrilidir. Dağ yönündeki kuzey duvarın üst kesimi moloz taşla yapılmış, üçgen biçiminde yükseltilmiştir. Daha uzun olan batı duvarının orta kesiminde ise iki ayrı yapının bitişme yeri belirgindir. Kubbeler sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Biri doğu yönde biri kuzey yönde olan iki ayrı kapı ile iki ayrı bölüme girilir. Doğu kapısı dikdörtgen açıklıkta demir kapılı olup üst kesiminde tuğladan yalancı sivri kemer vardır.

Kemer gözü doludur. Kemer üzerinde ve güney duvarda birer küçük pencere açılmıştır. Ayrıca güney duvara içte bir niş konulmuştur. Batı orta duvardaki bir pencere ile de ikinci bölümle bağlantılıdır. İçerde doğu-batı doğrultusunda herhangi bir özelliği olmayan iki mezar vardır. Ahmet ve Mehmet adlarında iki kişiye ait olduğu söylenir. Kuzey yandaki ikinci kapı ise biraz aşağıda olup yandan basamakla inilerek içeri girilir. Bizans dönemine ait mermer devşirme taş kapı üstüne konulmuştur. İçerde doğu batı doğrultusunda bir merkad bulunmakta olup bunun Seyit Kemal Sultana ait olduğu kabul edilir. Kuzey yöndeki avluda yine doğu batı doğrultusunda yan yana ve arka arkaya 8 mezar daha vardır. Bunlardan duvar dibinde olanın, Seyit Kemal Sultanın yakınlarından gözcü Bal'a ait olduğu belirtilmektedir. Bu odaların zaviye olarak kullanıldığı anlatılır. Avlunun kuzey doğu köşesinde temel kalıntıları ve ayrıca Bizans mimari parçaları vardır. Tekke içinde ve dışında toplam 11 mezar bulunmaktadır.

Afyonkarahisar Valiliği'nin web sitesinden öğrendiğimize göre⁵⁰, Döğer Beldesinin 5500 m. güneydoğusu, Aslankaya Anıtının 1400 m. doğusu, Emre Gölünün 150 m. güneydoğusunda yer alan **Emre Tekkesi** baraj gölünün güneydoğu ucunda bir tepe üzerinde kesme taş kaplamalı güney kuzey doğrultulu dikdörtgen prizmal bir yapıdır. Güney yönde avlusu vardır. Batı eteğinde temel kalıntıları görülmekte olup XVII-XVIII. yy. yerleşim yerinin Emre köyü olduğu sanılmaktadır. Kapısı güneye bakmaktadır. Kapı çevresinde ahşap ve mermer hatıllar vardır. Kapı üstünde ise “Mülk Allah'ındır.” yazısının bulunduğu büyük bir taş blok yeri görülmekte olup taş yerinden aşağı düşürülmüştür. İçten tonoz

⁵⁰ <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/>

dıştan üçgen çatı biçimindedir ve taş kaplamalıdır. Her iki uzun duvarlarda ikişer küçük penceresi vardır. Uzun duvarların ortasında mermer sütunçeler ve üzerine konan başlıkları çıkıntı halinde durmaktadır. Başlık üzerinden çıkıntı kemer dolanmaktadır. İç duvarlar sıvalı ve badanalıdır. Sıvı üzerinde baskı ile yapılmış duvar süslemesi görülmektedir. Süslemelerin büyük çoğunlukla tahrip olmasına rağmen korunan kısımdan motiflerin güzelliği gözlenebilmektedir. Yapıda kullanılan taşlardan bazıları devşirme olup Bizans dönemine ait sütunçe ve başlıklardır. Ayrıca üzerinde hayvan kabartmaları bulunan arşitrav parçası avluda kırık olarak durmaktadır.

1781 yılında Karahisar Mutasarrıfı Kanyeyici Bekir Paşa, Emre köyü halkını (bazı suçlara dayanarak) Tekkeye kapatıp yakmıştır. Tepenin eteğindeki temel kalıntılar bu köye ait olmalıdır. Tekkenin daha sonra onartıldığı sanılmaktadır.

Emine Parlak'ın çalışmasından daha detaylı olarak öğrendiğimize göre⁵¹, Emre Sultan Zaviyesi ve Köyü halkı 1781 senesinde anayol güzergahında hırsızlık ve gizli seremoniler yapmakla itham edilir. Bu sebeple mülkleri hükümet tarafından ellerinden alınır. Türbe ve zaviye ateşe verilir ve on bir kişi öldürülür. Emre Sultan Köyü ve zaviyesi bu olayın sonucu olarak ortadan kalkmakta ve zaviyenin mevcut kısımlarının kontrolü, vakıf şartlarına aykırı olarak Seyyid Abdullah isminde Bektaşî tarikatından olmayan birine verilmektedir. Bu kişinin zaviyeyi zarara

⁵¹ PARLAK Sevgi, The Village and Zawiya of Emre Sultan. “...According to the Afyonkarahisar Şerhiyye Sicilleri, the zawiya and tomb were burned in 1781 and there were serious problems between the local goverment with the zawiya settlement and villager of Emre Sultan..”

uğrattığı anlaşıyor. Fakat bu durum 1783'te değişir. Bu tarihten itibaren zaviye, merkezi hükümet tarafından yapılan açıklama sonucunda tekrar Bektaşî tarikatından olan Seyyid Mehmet Ali Dede'ye verilir. Bu dönemde türbenin tamir edildiği görülüyor. İç duvarlarda yer alan lale dekorasyonu, muhtemelen 1783'ten sonra yapılmıştır.

Netice olarak zaviye ve türbe kuvvetli ihtimalle XIV. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Arşiv dokümanlarına göre Fatih döneminde Bektaşî tarikatı ile ilgili olup başından beri heterodoks bir yapıya sahip bulunmakta idi.

İhsaniye ilçesi Gazlıvıran Köyü'nde bulunan **Saya Baba** Türbesi'nin XIII.yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır. Bu konudaki kitabesi günümüze ulaşamamıştır. Sanat tarihinde eyvan türbeler grubuna giren bu türbe iki katlı olup, ölünün gömülü bulunduğu mumyalık kısmı toprak içerisinde. İki yandan üçgen payandalarla desteklenen türbe, kesme taştan yapılmış, dikdörtgen planlıdır. Üzeri beşik tonozla örtülüdür. Yer yer yıkılmış olan türbenin cephe süslemesi fazla bir bilgi vermemekle beraber, geometrik bezemelerle girişinin süslü olduğu anlaşılmaktadır.

.....

Karacaahmet beldesindeki cami, imar planı içinde, mezarlığın 260 m. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yapı, camii ve tekke olmak üzere iki kısımdan oluşur. Cami güney, tekke kuzey yönündedir. Dış duvarları kesme taş kaplı, duvar köşelerindeki taşlar dış biçiminde dizilmiştir. Her iki tarafta da iç mekanı tek kubbe ile örtülüdür. Tekkeye giriş kuzeyden, camiye giriş batıdadır. Minaresi güney batıdadır. Tekke içinde 31 adet yatır vardır.

Caminin üç merdivenli, dört devşirme sütundan oluşan üç kubbeli revaklı bir girişi vardır. Giriş kapısı batıda yassı kemerli, ahşap iki kanatlıdır. Kapı üzerindeki dört satırlık eski ve yeni yazı ile yazılmış olan kitabe şöyledir.

Karacaahmet Sultan aleyhi rahmeturrahman efendi hazretlerinin.

- 1- Türbe-i zevil garyeleri ve ittisaline iş bu camii şerif baiş.
- 2- Güfranı cenabı hak celle ve alâin inayeti ve ol sahibi kerametın ruhaniyeti ve mahzi.
- 3- Eshab-ı hayrun ianet ve ced ve gayret ile tevsian ve müceddiden inşaası hüsnü hitam bulmuştur. 1324 (1908M.)

İç mekanı tek kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş köşelerdeki tromplarla olur. Tromp aralarında sağır kemerler vardır. Mihrabın üst kısmı üçgen alınlıklı, kademeli sivri kemerli, iki yanı dönen sütuncelidir. Minberi güneybatıda küfeki taşından yapılmıştır. Yağlı boya ile (gri üzerine siyah kırmızı çizgilerle boyanmış) boyanarak taş şekli verilmiştir. İç mekanın kuzey duvarında merdivenle çıkılan, balkon şeklinde iki yanı konsollara dayalı müezzin mahfili vardır. Kubbe, ortada iç içe yıldız ve kollarından oluşan üçgenler içinde gri, siyah,kırmızı renkler kalem işi çiçek motifleri ile süslüdür.

Köşelerde trompların oluşturduğu dört küçük kubbeler, son zemin üzerine kırmızı, yeşil, sarı renklerden oluşan yıldız motiflidir. İç mekan doğuda 3, batıda 2, güneyde 1 olmak üzere 6 adet yuvarlak kemerli, dikdörtgen pencere ile aydınlanır. Ayrıca sağır kemerlerin bulunduğu kısımlarda her duvarda bir adet olmak üzere dört adet küçük ve yuvarlak pencere bulunur. İç duvarlar taş şekli verilmiş yağlı boya ile boyanmıştır.

Trop kemerleri değişik renklerde boyanmıştır. Minaresi güney batıdadır. Dikdörtgen prizma kürsü üzerine, düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Şerefe altı profil, sivri külâhı çinko kaplamadır. Camiinin kuzey batısında etrafı parmaklıkla çevrili, yerden yarım metre yükseklikte **“Kaymak Dede”** adıyla anılan bir gömüt bulunur. Tekke ile ilgili inanışlar nedeniyle inanç turizmi bakımından önemlidir. Tekkenin ilk kuruluşu çok harap ve eskidir. Camii kapısı üzerindeki kitabeden 1908 yılında onarım gördüğü anlaşıyor. Son olarak 1966 yılında yeniden tamir görmüştür. Cami ile tekke'nin birleşik olması nedeniyle cami tekkeyi ziyarete gelenlerce ziyaret edilmektedir.

Tekkenin dış duvarları kesme taş kaplı, duvar köşelerindeki taşlar dış biçiminde dizilmiştir. Her iki tarafta da iç mekânı tek kubbe ile örtülüdür. Tekkeye giriş kuzeyden, camiye giriş batıdandır. Minaresi güney batıdadır. Tekke içinde 31 adet yatır vardır. İç mekânı tek kubbe ile örtülüdür. Kubbe köşelerde yer alan dört trompa dayanır. Trompa aralarında dört duvarda dört sağır kemer bulunur. Giriş kapısı, kuzeyde olup basık taş kemerlidir. Kapı üzerindeki dört satırdan oluşan kitabe şöyledir:

- 1- 726 tarihinde Sultan Orhan Gazi zamanı saltanatında.
- 2- calisi post nesim-i irşat tarikat-ı Aliyye ve sahib-ül havarikül adad ve zakir.
- 3- Keramet semiye bulunan Karacaahmet Sultan guddise surzetül gufran hazretlerinin türbe-i atır nakina fatiha.
- 4- Sene-i hicriye 1324, sene-i rumiye 1322 (ortada) mebdei tecdidi türbe.

Kapı girişinin solunda, camiin kuzey batısında hastaların tedavi edildiği yer olan tahta perde ile çevrilmiş, araları tahta perde ile dört hücreye ayrılmış kısım bulunur. Hücrelerde tomruk adı verilen yan kenarları delikli ahşap hatıllar vardır. (Buradaki tedavi yöntemi, hastanın ayak bileği tomruğa geçirilerek bağlanmakta, karşı koyan hastaların ayaklarına dayak atılmaktadır). Tekkenin güneyinde, camii ile müşterek duvarlı kısımda basit bir mihrap yer alır. Mihrabın batısında merdivenle çıkılan ahşap küçük bir mahfil kısmı vardır. Tekke her duvarda iki, camiye bakan duvarda bir olmak üzere 7 pencere ile aydınlanır. Tekkenin iç mekanının yarısından fazlasını yatırların bulunduğu kısım kaplar. Etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiş olan bu kısım tekke zemininden 25-30 cm. yüksekliğinde olup, üzerinde Karacaahmet'in oğlu **Şeyh Eşref** ve oğullarının olduğu söylenen 31 adet yatır vardır. Adına köy ve tekke kurulan Karacaahmet Sultan, Horasan erenlerindendir. Hacı Bektaş dergahından fütüvvetname almıştır. Karacaahmet kurduğu ocakta akıl hastalarını tedavi etmiş, daha sonra kurduğu ocak başına oğlu Şeyh Eşref'i geçirerek, kendisi Batı Anadolu'nun fethine katılmıştır. Manisa Akhisar taraflarında da bir ocak kurmuştur. Akhisar Gökçe Ağaç köyü arazisi kendisine vakfedilmiş, Akhisar Karaca köyünde 1397 yılından önce ölmüş ve orada gömülüdür. Akıl hastalarının tedavi edildiği yer olarak kabul edilmekte olup bu sebeple ziyaret edilmektedir.

Latif Daşdemir'in çalışmasında⁵² Karacaahmet'in annesi ile ilgili şu menkıbe anlatılır. Anadolu Selçuklu Devletinin son zamanlarında Seydi Sultan, Işık Sultan ve Hendi Baba adlı üç ermiş kişi, Afyonkarahisar'ın bugünkü İhsaniye ilçesine bağlı Karacaahmet Köyünde oturan, akıl

⁵² DAŞDEMİR Latif, Afyonkarahisar Efsaneleri

hastalıkları hekimi Karacaahmet Sultan'ı ziyarete gelirler. Karacaahmet ve bacıyan-ı rumdan olan annesi tarafından konuklar köyde gereğince ağırlandırlar. Mevsim yaz olduğu için havalar çok sıcak geçmektedir. Dervişler hep birlikte akşam yemeğini yedikten sonra namazlarını kılıp minderlerine çekilerek sohbet ederler. Sohbet sırasında içlerinden birisi, “kimin daha keramet sahibi olduğunu göstermesi” konusunda bir öneri ortaya atar. Bu teklif herkes tarafından kabul görülür. Seydi Sultan, gerekli duaları yaparak sıcak havada büsbütün ılımış suyu buzlu su haline getirir. Hendi Baba, her zaman yanında taşıdığı kamçısını, okuyup orta yerde bırakarak yılan durumuna sokar. Karacaahmet Sultan, altındaki seccadeyi kocaman bir halı yaparak, konuklarının altına serer. Işık Sultan, bir üfleyle odanın bütün mumlarını söndürüp her yeri zifiri karanlığa boğar. O sırada Karacaahmet'in annesi, avucunda tuttuğu kıpkırmızı bir kor ateşle odaya çıkagelir. Arkadan da alnında parlayan bir nurla dört yanını kamaştıran parlak bir ışığa boğar. Bunun üzerine konuklar, hakkı teslim edip, en üstün kerametini Karacaahmet'in annesine ait olduğunu kabul ederler. Sonra da Karacaahmet'e dönüp hepsi bir ağızdan,

-Anan bizden de, senden de daha doluymuş.

Derler. Anlatıldığına göre bu toprakların ‘Anadolu’ adını alması da ‘Anandolu’ sözünden gelmektedir.

.....

Mustafa Karazeybek'in çalışmasından⁵³ anlaşıldığına göre, Kırhisar Nahiyesinde Kayırviran köyünde Hayran Baba Zaviyesi bulunmaktadır. Bu köyde 43 kişi kayıtlı olup bunların yanındaki bir kayıtta, ‘karye-i

⁵³ age

mezburede sakin olan kimesneler Hayran Baba neslinde zaviyedar ve zaviyedar oğullarıdır.’, şeklinde ifade bulunmaktadır. Bu ifadeler söz konusu köyün zaviyedarlar tarafından oluşturulduğunu göstermektedir.

Hayran Veli türbesi, *Kayıhan* beldesinde camiyle bitişik bir türbedir. İçinde Hayranveli ile müridlerine ait mezar yerleri bulunmaktadır. Onun Horasan erenlerinden bir halk tabibi olduğu ve kurduğu tekkede bir tür cilt hastalığını iyileştirdiği anlatılır. Hayran Veli’nin Hacı Bektaş Veli Dergahı’nda yetişip Kayıhan’a geldiği, burada tekke kurup yerleştiği ya da 13. yüzyıl sonları veya 14. yüzyıl başlarında buraya gelen Hoca Ahmet Yesevi Ocağı’na bağlı Horasan Erenlerinden olduğu ileri sürülür. Bektaşî menakıbında Karaca Ahmet Sultan, Yargeldi Sultan (Akşemsettin) ve Seyyid Hasan Basri ile arkadaş olduğu anlatılır. Tahsillerini tamamladıktan sonra Karahisarı Sahib’e dönen bu dört arkadaş şehri gezerken, susarlar, namaz vakti gelmiştir. İçmek ve abdest almak için su ararlar. O sırada Karaca Ahmet elindeki asasını yere vurarak su burada olacak der. Ve vurduğu yerden su fışkırır. Kana kana içerler, abdestlerini alırlar. Zamanla bu suyun çıktığı yere çeşme yaparlar. Halen kullanılan Olucak çeşmesi bu olayın hatırasıdır. Kerametleri ortaya çıkınca dağılmağa karar verirler.

Türbe Hayran Veli Camii’nin doğusunda ve camiye bitişik olarak ve cami ile aynı bahçe içerisinde yer almaktadır. Duvarları örme taşlardan yapılmış olan dikdörtgen planlı türbenin üzerinde birbirine bitişik iki beşgen biçimli kubbe vardır. Kubbenin ve etrafındaki bölümlerin üzeri kiremitle kaplıdır. Türbeye giriş türbenin kuzeybatısına eklenen yeni mekanın doğu yönündeki kapıdandır. İçeride yükseltilerek oluşturulmuş platform üzerinde üçerli gruplar halinde sandukalar yer almaktadır. Ortada Hayran Veli kuzeyinde eşi, güneyinde ise oğlu, arkalarında da altı

Giriş bölümünün üzerinde yer alan asma kat ahşap sütunlar üzerinde yükselmektedir. Düz ahşap tavanlı kademeli olarak yapılmış ahşap panolar içerisinde geometrik ahşap süslemeler yapılmıştır. Bu panolara avizeler tutturulmuştur. Caminin iç ısınması kalorifer sistemi ile yapılmaktadır. Kalorifer radyatörleri cami duvarlarının alt bölümünde yer alan ahşap lambiri bölüme tutturulmuştur. Belde içerisindeki diğer kültürel varlıklarla birlikte inanç turizmine yönelik etkinlikler içerisinde bulunulabileceği gibi Göynüş Vadisi'nin belde sınırları içerisinde yer alması bakımından da önemlidir. Cami hâlâ kullanılmaktadır. Türbenin yanında olması ve Hayran Veli adına yapılmış olması nedeniyle önemlidir.

Yerleşimin güneybatısında yer alan Tekke Bayırı Tepesi'nde bulunmaktadır. Etrafı 120 cm yüksekliğinde, 50 cm genişliğinde kesme blok taşlarla dikdörtgen biçimli duvarla çevrili bir alanın içerisinde doğu-batı doğrultulu sanduka biçimindedir. Sanduka Dedemağacı mezarında olduğu gibi yığma taşların beton harcı ile sıvanmasıyla oluşturulmuştur. Sandukanın batı ucunda mezar taşı vardır. Taş duvarların kuzey ve batı dış kısmında zemin taş çevrilerek oluşturulmuş bir platform yer almaktadır. Giriş kapısının sağında bayrak direği bulunmaktadır.

Hayran Veli Tekkesi'nin bulunduğu Tekke Bayırı Tepesi çevreye hakim bir konumda olup, buradan Kayıhan Beldesi, Kızılay Maden Suyu Fabrikası'nın bulunduğu alan, Gazlıgöl Kaplıcası, Ayazini, Yeşilyayla, Karababa Tekkesi ve Beyköy görülebilmektedir.

Osmanköy'de **Herdane Bahar Baba Türbesi** adıyla anılan yapının kitabesi günümüze ulaşamadığından kime ait olduğu bilinmemektedir. Mimari üslubundan XIII.yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılmaktadır.

Büyük bir bölümü yıkılmış olan bu türbe de sanat tarihindeki eyvan türbeler bölümünde yer almaktadır. Türbe ölünün gömülü bulunduğu mumyalık kısmı ile bunun üzerindeki sandukanın bulunduğu dikdörtgen mekandan meydana gelmektedir. Moloz taş ve kesme taş duvarlardan yapılmış olan türbe dikdörtgen planlı olup, beden duvarlarının iki yanında üçgen payandalarla desteklenmiştir. Giriş kapısı yekpare mermer silmeli olup, dışarıya büyük bir kemerle açılmaktadır.

Üçlerkayası köyünde bulunan Adak Tepesinde rivayetlere göre **Ali Dede** isminde bir ulu evliya olduğu söylenen kişiye ait bir yatır olduğu anlatılır. Vaktiyle, yine burada mübarek aylarda ve arife günleri ya da bir kişi adak adadığında, genellikle çocuklara şeker adağı, lokum adağı ve afyona özel haşhaşlı nokul, haşhaşlı ekmek adağı dağıtılırdı.

İscehisar Evliyaları

Kırkkavak İscehisar'ın Kavak Mahallesinde, Merkez İscehisar İlköğretim Okulunun arka kısmında yer alır. Etrafı taş duvarla çevrili olup, merkez 3 nolu sağlık ocağı burada bulunur. Rivayete göre burada Horasan erenlerinden bir mürid ve ailesinin mezarı vardır. Ayrıca **Hasan Hüseyin Hazretleri**'ne ve arkadaşlarına ait yatırlar, **Işık Dede** yatır, **Erenler** yatır ve **Güzelim** yatırları önemli ziyaret yerleridir. İscehisar

halkı düğünlerde, gençleri askere uğurlarken mutlaka Kırkkavak ziyaretinde bulunur ve burada dua ederler.

Ayrıca, ilçeye bağlı Doğanlar köyündeki Dede Sivri denilen tepedeki Giresunlular Şehitliğinde her yıl Ağustos ayında devlet töreni yapılmaktadır.

.....

Önemli görülen ve bilhassa önceden sıkça ziyaret edilen türbelerden bir diğeri **Seyyid Hasan Basrî** Türbesi'dir. Seydiler beldesi'nin içinde Cumhuriyet mahallesi, Afyon caddesi üzerinde yer alan türbe aynı isimle yapılmış cami ile bitişiktir. Türbenin güney köşesinde hastaların yatırıldığı bir yatak mevcuttur. Ahşap tavanlı olan türbenin ortasında yer alan iki ahşap sütun yer alır. Türbenin zemini mermerle kaplanmış olup kilim ve halılarla örtülüdür. Türbenin içinde 4 tane de sancak bulunmaktadır. Türbe, Seydiler beldesinde yer alan diğer doğal ve kültürel varlıklarla bir bütün oluşturması, beldenin içinde yer alması ve ulaşımının kolay olması sebebiyle de önemlidir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan türbenin bakımı, beldedeki bazı aileler tarafından yapılmaktadır.

Tekke ve caminin bulunduğu alanı çevreleyen bahçede bir hazire yer alır. Bahçedeki duvarlarda devşirme malzemeler görülmekte olup bunlardan bazıları Türkmen mezar taşlarına aittir. Ayrıca Roma dönemi mezar steli ve mimari öğelerle Grekçe yazılmış bir kitabe de kullanılmıştır.

Seydiler Beldesindeki türbede bulunan on mezardan üçünün Hasan Basrî, hanımı ve oğluna ait olduğu, diğerleri hakkında bilgi sahibi olunmadığı nakledilir. Seyyid Hasan Basrî, Halep'te öğrenimini yaptıktan sonra, Kırşehir'deki Hacı Bektaş dergahına uğrayarak burada da bir müddet tarikat eğitimi almıştır. Arkadaşlarından Yârgeldi Sultan, Hayran Balı Sultan ve Karaca Ahmet Sultan'la Sahip oğulları ülkesi olan Afyonkarahisar'a gelerek, her biri kendilerine takdir edilen köylerde birer zaviye kurmuşlardır. Köy halkının anlattıklarına göre, burada Kadiri tarikatına mensup olduğu ileri sürülen Hasan Basrî'ye ait cami, türbe, hamam, aşhane, misafirhane, zikirhane, hastane ve bir de çeşmesi varmış. Bugün için köyde sadece cami, türbe ve çeşme bulunmaktadır. Diğerlerinin yıkılmış olduğu, zaviyesinin ise 1924 yılına kadar hizmet verdiği anlatılıyor. Halk bilgilerine göre, Hasan Basrî kuduza yakalanan hastaları tedavi etmiş, vefatından sonra da tedavi şekli günümüze kadar gelmiştir.

Seydiler Beldesi ilçenin doğusunda Afyon-Ankara kara yolu üzerindedir. İlçeye uzaklığı 11 km il merkezine uzaklığı ise 34 km.dir. Volkanik arazi üzerine kurulan kasabada tabiat harikası olan peri bacaları vardır. Kırkinler ve Çatalkayalar mevkiindeki peri bacaları Roma ve Bizans zamanında işlenerek mabet, kilise ve evler yapılmıştır. Tarihi Arkaik devre kadar uzanan bu bölgede, Yanarlar mevkiinde açılan Hitit mezarlarından o devir tarihini aydınlatacak önemli buluntular ele geçmiştir. Osmanlı dönemi vesikalarında, çevresindeki inlerden dolayı ismi İnlice köyü olarak geçer. Burada Seyyid Hasan Basri zaviyesi kurulduktan sonra, bu ünlü zatın ismine izafeten Seydiler karyesi, Seydiler sultan karyesi ismi ile anılır. Seydiler kasabası bugün için tarihi kalıntıları ve tabiat harikası peri bacalarının yanında Kuduz hastalığının tedavisinde de kendinden söz ettirmektedir. Kuduz hastalığını tedavi eden

nl hekim Seyit Hasan Basri hazretlerinin türbesi Seydiler kasabasında bulunmaktadır. Seyid Hasan Basri Hazretleri hayatı hakkında kesin bilgiler yoktur. Elimizde bulunan vakfiyesi ve bu vakfiyeye zamanla yapılan eklentiler, icazetnamesi, çeşitli zamanlarda verilmiş beratlar ile şeriye sicillerinde bulunan kararlardan edindiğimiz bilgilere göre, İscehisar kazasının Seydiler kasabasında medfun bulunan Seyyid Hasan Basri'yi kuduz hastalığını tedavi eden bir doktor, tekkesi olan bir derviş olarak görüyoruz. Seyyid Hasan Basri, bektaşi menakıplarında sık sık adı geçen ünlü hekim Karaca Ahmet Sultan ile ağdaş gösterilmiştir. Karaca Ahmet Sultan, Beylikler zamanında yaşamış, bazı kayıtlara göre Orhan Gazi zamanını grmştir. Buna göre Hasan Basri'nin de 13. asrın sonu 14. asrın başlarında yaşamış olması gerekir. 1333 tarihli icazetnameye göre künyesi Hasan Bin Basri bin Habib'dir. Haleb'te tıp tahsili grmştir. İcazetname de daha sonra Karahisar-ı devle kadısı tarafından onaylanmıştır. Haleb'deki medreseden mezun olduktan sonra Kırşehir'e giderek, Sulucakara Hyk'te oturan Hacı Bektaş Veli'den el almıştır. Bektaşi menakıpnamelerine göre devrin ünlü alimlerinden Sivrihisarlı Seyyid Nurettin'den ders almıştır. Burada okurken Karaca Ahmet Sultan, Yargeldi Sultan ve Hayran Veli ile arkadaş olmuşlar. Tahsillerini tamamladıktan sonra Karahisarı Sahib'e dönerler. Bu dört arkadaş şehri gezerken susarlar, namaz vakti gelmiştir. İçmek ve abdest almak için su ararlar. O sırada Karaca Ahmet elindeki asasını yere vurarak, "su burada olacak", der. Ve asasını vurduğu yerden su fişkırır. Kana kana içerler, abdestlerini alırlar. Zamanla bu suyun çıktığı yere eşme yapılır. Halen kullanılan Olucak eşmesi bu olayın hatırasıdır. Kerametleri ortaya çıkınca dağılmağa karar verirler. Olucak eşmesi menkıbesinin, Seydiler'e ait bir varyantı daha vardır. Bu varyanta göre Hasan Basri, bir gün askerleriyle Afyon ve İscehisar'dan zaviyesine dönerken

askerlerinden birisi yolda rahatsızlanır ve karın ağrısından yolda yürüyemez hale gelir. Arkadaşının rahatsızlığını gören Hasan Basri, asasını yere vurur ve vurduğu yerden ‘acı su’ büngümeye başlar. Asker, sudan içer ve iyileşir. Su ise o gün bugündür, yaz ve kış İsechisar’ın doğusunda, iki tepe arasında büngümeye devam eder.

Bugün tekkeye Seyyid Hasan Basri Hazretlerinin tekkenişin olan torunları bakmaktadır. Eğer gelen hasta kadın ise kadın bakıcı, erkek ise erkek bakıcı; tekke sahibinin soyundan ve tekkenişinin görevlendirdiği kişiler hastayı alır. Hasta günün her saati kabul edilir. Hastaya bakmakla yükümlü bu iş için deneyimli kişiler önce hastayı güzelce muayene ederler. Hastanın gözlerine bakarlar. Bir kab içindeki suyu gösterirler. Üşüyüp üşümediğini sorarlar. Kendi hastaları olduğuna kanaat getirirlerse hastayı tekkeye alırlar. Hasan Basri sandukasının önünde dua ederler. Arkasından tekke çeşmesinden alınmış yarım bardak suyun içine bir fiske kuduz tozu, bir fiske tekke toprağı karıştırılır ve hastaya üç yudumda içirilir. Daha sonra mayasız ekmek ile yağsız ve tuzsuz çorba ikram edilir. Bu ikram günde üç defa tekrarlanır. Tedavi genellikle bir gün sürer. Eğer hastada iyi olma belirtileri görülmezse tekkedeki tedavi üç gün devam eder. Üçüncü gün bir miktar kuduz böceğı tozu bir miktar tekke toprağı hastayı getiren kişiye verilerek, uyacağı diyetlere devam etmesi söylenir. Tekke kapısından çıkarken hasta tekke sancağı altından geçirilir. Kuduran hayvan olursa aynı tedavi yapılır. Ayrıca hayvan ağılındaki veya ahırındaki bütün hayvanlar getirilerek suyundan içirilir. Gelenler mutlaka iyi olup gitmiş oldukları anlatılır. Kuduz hastalığı ilacının hazırlanışı: Tekkenişlerin anlattıklarına göre, her yıl Ağustos ayının başında Seydiler kasabasına bilhassa tekkenin çevresine 1 cm. büyüklüğünde kırmızı renkli kuduz böcekleri gelir ve bu böcekler burada yalnız 10 gün kalır. Daha sonra ortadan kaybolurlar. Böceğı yalnız Tekke

sahipleri toplar.Başkalarının topladığı kullanılmaz.Toplanan böcekler bir kutu içine konur. Hayvan orada öldükten sonra güneşte iyice kurutulur. Sonra hayvan iyice ezilerek toz haline getirilir.Yapılan bu kuduz ilacı kapaklı kaplarda saklanır.

Sandıklı Evliyaları

Anadolu Selçukluları çağında Sahib Ata Fahreddin'in iktai olan kasaba verimli bir ovanın merkezinde yer aldığından her zaman kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Bölgenin iktisâdi ve içtimâi merkezi rolü ile Osmanlı hakimiyetinde de gelişmesini sürdüren kasabada 1500'lü yılların başında 579 vergi mükellefi bulunmaktadır. Bu dönemde 8 mahalleden müteşekkil olan kasabanın en kalabalık mahalleleri 109 neferle Çay, 105 neferle Kethüda Mahallesidir. 230 nolu tahrir defterine göre bu nüfusun 63'ünü mücerredler ve 494'ünü hâne sahipleri oluşturmaktadır. 1528'de ise vergi nüfusunun azaldığı görülür. Bu dönemde nefer sayısı 454'e, mücerred sayısı ise 15'e düşmüştür. Dolayısıyla yaklaşık 30 yıllık dönemde % 21'lik bir nüfus azalması olmuştur. 1572 yılına gelince, vergi nüfusunda büyük bir artış olur. Bu dönemde 8 olan mahalle sayısı 5'e inmiş, dolayısıyla Halil Bey, İsmailoğlu ve Kubbeli Mescid mahalleleri diğer mahallelerin içinde kalmıştır. 222 nefer sayısı Sandıklı'nın en büyük mahallesi Çakır mahallesidir.

XVI. yüzyıl boyunca mahallelerin ad ve adetlerinin değiştiği anlaşıyor. 1500'lü yılların başında 8 olan mahalle sayısı XVI. yüzyılın

son çeyreğinde 5'e düşmüştür. Germiyanogulları döneminde şehrin yakınında, bir kale bulunmaktaydı. Çavuş çeşmesi yakınında bulunan kale kitabesinden anlaşıldığına göre, hisarı Hüsameddin Yakub bin Umur Beğ yaptırmıştır. Sandıklı Kalesi, 1325'te Germiyan sultanı olan Çelebi Hüsameddin Yakup Bin Umur Bey tarafından, Mimar Çoban'a yaptırılmıştır. Yığma topraktan oluşan bir höyük üzerindeki Kale, üç kat sur ile çevrilmiş ve güneye bakan dış kapısında kitabesi olan bir görünüme sahipti. Günümüzde ise kalenin ancak 10 metrelik bir bölümü ayakta kalmıştır.

Dış kale kapısı üzerine konan iki mermer parçası ile kitabesi esasen çok önemli bir tarih belgesidir. Kalenin zamanla yıkılması sonucu kapıda bulunan bu kitabe, Çavuş Camii yanına getirilerek çeşmenin yan dikmelerine yerleştirilmiştir. İki büyük parça mermer üzerine, sülüs ile iki satır Arapça yazılmış olan kitabenin aslı ve anlamı şöyledir:

1.Ammere hazel Kal'atül mübareke harresaha-ullahu teala bi emrül emirül-ecel üs Sultan ül Germiyanıye Çelebi i Azam azzemallah kadere hu hüve Eşrefü

2. El Emrül-muazzam vel-Mevlal-azam Hüsamüddünya veddin Yakup bin Umur etalallahu bekahü fi yevmül-ahad min Cemaziyelevvel evvel sene hamse ve ısrine ve seb'a mie mimaruha Çoban.

"Allah koruyası bu mübarek kale, Germiyan Büyük Sultanı Çelebi yüce Emir'in emri ile yapıldı. O büyük emirlerin ve uluların en şerefliisi Husam (ed dünya ve) din, Umur oğlu Yakup'tur. Allah onun ömrünü uzun etsin. Yedi yüz yirmi beş yılının Cemaziyelevvel ayının 1. gününde. Onun mimarı Çobandır."

Kale kitabesinde dikkati çeken bir sıfat "Büyük Çelebi" sözüdür. Bilindiği gibi Çelebi Mevlana Celaleddin Rumi'nin evlatlarına verilen bir sıfattır. Mevlana'nın torunu Mutahhare hanımın oğlu olduğu kesin olarak bilinen Hüsameddin Çelebi 1.Yakup Bey'in bu kitabede Çelebi Azam sıfatını kullanmasının gerekçesi böyledir. Büyük Çelebi Hüsameddin Yakup bin Umur Sandıklı Kale kitabesinde adı geçtiği halde, türbesi Şuhut Seydisultan (Ulupınar) dadır (1344).

Kale kitabesine göre Sandıklı Kalesi, 15 Nisan 1325'te bitirilmiştir. Ancak Osmanlı hakimiyetinden sonra kale kullanılmadığından harap hale gelmiştir. Sandıklı'nın en büyük ve en eski mahallelerinden olan Kethüda Mahallesi bu dönemden kalmış olmalıdır. Nitekim 1572 tarihinde Kethüda Mahallesi aynı zamanda Hisar Mahallesi de dendiği görülür. Sandıklı'nın diğer bir mahallesi olan *Camii Mahallesi* de Osmanlı öncesinde ortaya çıkmıştır. Mahalleye ismini veren ve Ulu Cami diye bilinen yapı 1378 tarihinde Germiyanogulları ailesinden Bahaeddin Ömer bin Alaaddin tarafından inşa edilmiştir. 983 tarihli Karahisar-ı sahib evkaf defterinde başka bir mahallenin adına rastlamaktayız ki, Ahi Osman Zaviyesinin bulunduğu bu mahallenin ismi Kasım Mahallesidir.

XVI. yüzyılın sonlarında Sandıklı'da kadılık yapan Şeyh Musluhiddin bugünkü çarşı içinde bir cami ve halvethâne inşa ettirmiş ve buraya 4 dükkanın gelirini vakfetmiştir. II. Bayezid devrinde Sandıklı'da tahminen 2700'ün üzerinde bir nüfus yaşamaktaydı. Ancak kasabadaki askerler ve diğer görevliler bu rakamın dışındadır. Kanunî devri başlarında ise 2200-2300 neferin bulunduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde nüfusta bir azalma söz konusudur. Nüfusta görülen bu azalma muhtemelen asrın genel asayiş durumu ile ilgilidir.

III. Murad devrinde birçok Osmanlı sancağında olduğu gibi burada da nüfus büyük oranda artmıştır. 1572'de kayıtlarda görülen tahmini nüfus artışı nefer sayısı ile hesap edilebilmektedir. Bu dönemde Sandıklı nüfusunun 4000'in üzerinde olduğu söylenebilir. 1572 nüfusu II. Bayezid zamanına göre % 46.5, 1528 tahririne göre ise % 87 oranında artmıştır. Kasabadaki muafların sayısını tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu sebeple ancak 22 muafın varlığından haberdarız. 1528'de 89 ve 1572'de 97 kişi avarız ve diğer vergilerden muaf kaydedilmiştir. 1528'deki muaflar arasında kayyum, cüzhan, ferraş gibi vakıf görevlileri düzenli bir şekilde deftere kaydedilmiştir. 1572'de ise muaflar çeşit olarak artmış ancak adet olarak azalmıştır, ilk defterde üç olan sâdât sayısı 18'e ulaşmış ve yine ilk defterde bulunmayan Haymana zümresinden 28 kişi muaflara dahil edilmiştir. Haymana sayısındaki artış Sandıklı'ya bu dönemde yerleşmelerin devam ettiğini göstermektedir.

Üçler Bulduk'un doktora tezinden öğrendiğimize göre⁵⁴, XVI. asırda köylerin büyük kısmı zaviye vakıflarına aittir. Bu zaviyelerden bir kısmı aynı zamanda köye ismini vermiştir. Sandıklı'da Şeyh Kumral ve Minnet Şeyh köyleri, isimlerini zaviye kurucularından alır. Bu dönemde beş veya altısı Sandıklı merkezde olmak üzere otuz üç zaviyenin varlığını öğreniyoruz.

Sandıklı nahiyesindeki Kozluca Köyü, derbend olduğu için Yahya Dede adlı derviş ve yardımcılara vakf edilmiş Karahisar'ın tek derbend vakfıdır. 1527'de 38 hane olan köy nüfusu 1575'de büyük ölçüde artmış ve nefer sayısı 153'e ulaşmıştır. İlk defterde 1200 akçalık hasılı olan

⁵⁴ BULDUK Üçler, XVI.Asırda Karahisar-ı Sahip Sancağı, Doktora Tezi, Ankara Üni.1993

köyün sonraki defterde geliri kayıt edilmemiştir. Ayrıca Karahisar'ın XVI. asırdaki nahiyelerinden olan Oynaş'daki **Bahşayış Baba Zaviyesi'**ne ait dervişler 1575'de Karaboz Kilid Derbendine zaviye bina ederek derbend beklemişlerdir.

Sandıklı Kazası XVII. yüzyılın sonlarında 150 akçalık kazalardandır. Karahisar-ı Sahib'in kasaba mahiyetindeki üç nahiyesinden biridir. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre gayet münbit ve mahsullü bir yerdir. Kasabada 40 adet leblebici dükkanı vardır. Bunun haricinde diğer dükkan, han, hamam ve mescidi de mevcuttur. Yine Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre 70 tane karyesi mevcuttur.

Sandıklı Kazası gerek köylerinin sayısı, gerekse nüfusu ve buna bağlı olarak toplanan vergi miktarı bakımından Karahisâr-ı Sâhib Sancağı kazaları içerisinde merkez kazadan sonra gelen ikinci büyük kazadır. Sandıklı'nın XVII. asrın ilk çeyreğinde 6 mahallesi varken, XVIII. yüzyılın başlarında bu sayı 5'e düşer. Mahallelerinin isimlerinde ise bazı değişiklikler görülmektedir. Bunlar şu şekildedir: 1623 yılında Sandıklıda mevcut bulunan altı mahallenin isimleri Hisar, Çay, İnce, Cami-i Kebîr, Çakır ve Şehr-kırlu'dır. 1709'a gelindiğinde ise mahalle sayısı 5'e inmektedir. Bunların isimleri de; Çakır, İnce, Çay, Hisar ve Cuma şeklindedir. Bu durumda dört mahalle sonraki tahrirde isimlerini ve mevcudiyetlerini korurken Şehr-kırlu mahallesi sonraki tahrirde yer almamıştır. Tahrîr-i cedîdde Şehir-kırlu Mahallesi'nin neden yazılmadığına dair bir kayıt mevcut değildir. Önceki tahrirde Cami-i Kebîr olarak kayıtlı bulunan mahallenin ismi ise sonraki tahrirde Cuma olarak değişmiştir. Zira Cami-i Kebîr adından anlaşılacağı gibi eski yerleşim birimlerinde Cuma namazlarının kılındığı camilerdir. Bu da sonradan Cuma'ya dönüşmüş olmalıdır.

Sandıklı'da XVI. asrın ilk yarısında 1530 tarihli defterde, sadece Sandıklı Camii'nin ismi geçmektedir. Buna karşılık şehir merkezinde yedi mescidin bulunduğu kaydedilmiş, ancak isimleri verilmemiştir. Diğer taraftan şehir merkezindeki mahallelerde altı imamın kayıtlı olduğu görülmektedir. Sandıklı mahallelerinin isimleri arasında Cami, Mescid-i Halil Bey ve Kubbeli Mescit isimlerine rastlanmaktadır. Bunlardan Cami Mahallesi ismini Sandıklı Camii'nden alırken, Mescid-i Halil Bey ile Kubbeli Mescit mahalleleri de, isimlerini, mahallede bulunan mescitlerden almış olmalıdırlar. Dolayısıyla ismi bilinmeyen iki mescidin daha adları belirlenmiş olmaktadır.

Aynı defterde, Sandıklı Kazası'na bağlı köylerde bulunan cami ve mescitlere ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Buna karşılık köylerde kayıtlı kişiler incelendiğinde imam bulunan köylerin tespiti mümkündür. Bunların belirlenmesiyle cami bulunan köyler de ortaya çıkmaktadır. Sandıklı'da imam bulunan köyler şunlardır: Bektaş, Rasül, Mezidlü, Kılındıras, Başağaç, Akharım, Mengüle, Kusura, Ağın, Yağdı, Karacaviran, İğdir, Koçhisar, Çeltüklü, Çandır, Ordu, Alibeyhisarı, Yayman, Balçıkhisar, Baçılı, İsaözü, Sorkun, Kara-Sandıklı, Ekinhisarı, Hacı, Kızık, Kızılviran, Derecik ve Kızılca.

XVI. asrın ikinci yarısında, Sandıklı Kaza merkezi ile buraya bağlı köylerden, yirmi beş cami ve mescidin kaydı görülmektedir. Kaza merkezinde, Câmi-i Kebîr, Şeyh Muslihüddin Camii Cedîdi, Halil Bey Mescidi, Çakır Mahallesi Mescidi, Çay Mahallesi Mescidi ve Kubbeli Mahallesi Mescidi mevcuttur. Sandıklı'ya bağlı köylerde ise, iki cami ve on yedi mescit bulunmaktadır. Camilerden biri Kara Sandıklı Köyü Camii, diğeri de Koçhisar Köyü Camii'dir. Koçhisar Köyü'nde aynı

zamanda Seyyid Yusuf bin Seyyid Mehmed Mescidi ile Yakub Bey Mescidi de bulunmaktadır.

Köy mescitlerinden Ramazan Köyü'ndeki *Alaca Mescit* için kayıtlarda '*Kadîmü 'l-eyyâmdan Camidir*' tabiri kullanılmıştır. Bu mescit, yapılış itibariyle en eski mabetlerden biri olup Selçuklu dönemi eserlerinden olmalıdır. Bunların dışında Sandıklı'ya tabi köylerde, Çetüklü Köyü Mescidi, Klandıros Köyü Mescidi, Kurâlar Köyü Mescidi, Mezidlü Köyü Mescidi, Ürküt Köyü Mescidi, Kızılca Köyü Mescidi, Kurâca (Karaça?) Köyü Mescidi, Mami Köyü Mescidi, Dola Köyü Ahî Sinan Mescidi, Bacı Köyü Mescidi, Çay Köyü Mescidi, Taylık Köyü Mescidi, Yağdı Köyü Mescidi ve Aşağı Karacaviran Köyü Mescidi vardır.

XVI. asrın ilk yarısında Sandıklı Kazası'na tabi Çola Nahiyesi'nde ismi tespit edilen cami yoktur. Ancak imam bulunan köyler vardır. Bunlar, Akçain, Alparslan, Kuru, İsmail ve Tanburca köyleridir. Asrın ikinci yarısında ise Çola Nahiyesi'nde Mehmed Bey'in yaptırdığı Bayrak Köyü Camii ile Kâtib Sinanoğlu Abdülkâdir tarafından yaptırılan Altıgöz Köprüsü Köyü Mescidi'nin isimleri tespit edilmiştir.

Sandıklı'yı ziyaret eden Şemsettin Sami Kamus-u Alem adlı kitabında Sandıklı'yı " Bu kazanın 6515 nüfusu, 3 camisi, 4 medresesi, 3 tekkesi, 1 rüştiyesi, 1 iptida-i mektebi, birkaç mahalle mektebi, 1240 okuyucusu, 5 hanı, Şehli (şimdiki Çivril ilçesi), Geyikler (şimdiki Dinar ilçesi) ve Dazkır (şimdiki Dazkırı ilçesi) adlı üç nahiyesi, 215 köyü, cem'an 74 990 nüfusu vardır " şeklinde anlatmaktadır.

XIX. yüzyılda Sandıklı Kazası'nda, Câmî-i Kebîr, Ömer-Ağa Camii, Dedeler Camii, Şeyh Muslihüddin Camii ve Tekkesi, Hevâyî

Mescidi (Camii), Nûreddîn nâm-ı diğey Şeyh-Ali Camii ile Hoca Fakih Mescidi, Kubbeli (Kuplu, Kuyulu) Mescidi, Öksüzce Mescidi, Şükrü Bey Mescidi, Derviş Dede Mescidi görölmektedir.

Sandıklı Kazası köylerinde ise, Ala Mescit Köyü'nde Germiyanzâde Camii, Koçhisar Köyü Camii, Kızılviran Köyü Camii; Ürküt Köyü Mescidi, Kızık Köyü Mescidi, Kubacık Köyü Mescidi, Susuz Köyü Mescidi, Saltuk Köyü Mescidi, Hırka Köyü Mescidi, Ahurhisar Mescidi, Karalar (Yozgat-ı Kuyucak) Köyü Mescidi, Kızılca Köyü Mescidi, Kara Sandıklı Köyü Mescidi'nin yanı sıra, Karacaviran Köyü ile Çay Mezraası'nda birer mescit harâbesi bulunmaktadır.

Karazeybek'in çalışmasından öğrendiğimize göre⁵⁵, Sandıklı'daki zaviye sayısı XVI. yüzyılda 43'e çıkmıştır. Diğer taraftan XIX. yüzyılda, XVI. yüzyıldaki zaviyelerin ancak on beşinin isimlerine rastlanmaktadır. Diğer zaviyeler farklı isimlerde zaviyelerdir. Sandıklı Kazasındaki zaviyelerden Sandıklı şehir merkezinde bulunan Ahi Bayezid, Ali Rumi (tekke de denilmektedir), Kulacık Ali ve Yalıncağ Baba zaviyeleri ile Koçhisar Köyünde Ahi Hızır (Şeyh Hızır), Çorhisar Köyünde Elvan Baba, Alaca Mescit (Alamescit) Köyünde Karkun Baba (Şeyh Karkın), Güdöbez Köyünde Rasöl Baba (Rasöl Fakih), Tavil Köyünde Selman Baba (Selman Dede), Susuz Köyünde Şeyh Hamza, Ahmetli Köyünde Şeyh İbrahim, Ürküt Köyünde Şeyh İlyas, Maçıl Köyünde Şeyh Mukbil (Mukbil Baba), Kalandıras Köyünde Şeyh Safa ve Kuyucak Köyündeki Şeyh Şehabeddin zaviyeleri hem XVI. hem de XIX. yüzyıl belgelerinde geçmektedir. Ancak diğer 28 zaviye XVI. yüzyıl kayıtlarında bulunmayıp XIX. yüzyıl belgelerinde mevcuttur. Bu zaviyeler şunlardır. Şehir

⁵⁵ age

merkezinde Balçık Baba, Hoca Fakih, Mürüvvet Baba ve Şeyh Muslihuddin (aynı zamanda tekkedir) zaviyeleri ile Cebe (Yavaşlar) Köyünde Cebe Sultan (Cebe-Seki), Kırka Köyünde Hangah-ı Halveti, Kozluca Köyünde Işık-Yahşi, Koçhisar Köyünde Kasım Bey, Yağdı Köyünde Koyun Baba, Kara Sandıklı Köyünde Köse Seydi, Kartı Köyünde Kumral Baba (Kumral Dede), Ahur Hisar Köyünde Kuracık, Menteş Köyünde Menteş Baba, Selçuk Köyünde Nureddin (Şeyh Nureddin, tekke olarak da geçmektedir), Koçhisar Köyünde Şeyh Hatib İvaz, Mami Köyünde Şeyh Mehmed ve Şeyh Ömer, Aşık Yahşi Köyünde Şeyh Yahşi, Hırka Köyünde Şeyh Yahşi (Yahşi Efendi), Yumruca Köyünde Yumru Dede ve Hacı Köyünde Yunus Emrem zaviyeleri bulunmaktadır. Bunların dışında Sandıklı Kazası dahilinde bulunan ancak yerleri tespit edilemeyen zaviyeler de vardır. Bunlar da Caba Sultan, Derviş Dede, Germiyanzade, Karaca Ahmed, Kızılviran, Şeyh Ali ve Şeyh Zekeriyya zaviyeleridir.

Sandıklı'nın en büyük camisi olan Ulu Cami, kitabesinden anlaşıldığına göre, Bahaeddin Ömer bin Alaeddin tarafından 1378 yılında mescit olarak yaptırılmıştır. Daha sonra hayır sahiplerince 1526-1527 yıllarında minare ve minber ilave edilerek genişletilmiştir. Tek kubbeli bir yapı olup mimarı Aydemir Bey'dir. Minber süslemeleri çok güzeldir. Camideki diğer kitabe 1841 yılında tamir edildiği yazılıdır.

Emirhisar Köyü'nde bulunan caminin kitabesinden 1327 yılında Süleyman bin Karkın tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Önce Deli Yusuf oğullarından Murat bin Murat'ın yaptırdığı mescit harap olunca, Hacı Veli İbn-i Osman tarafından 1876 yılında tamir ettirilmiş ve giderleri için vakıf kurulmuştur. Cami avlusunda

Leblebicilerin Piri olduğu kabul edilen **Nureddin Sultan**'ın medfun bulunduğu ve türbesinin ilk yapıldığı halini koruduğu kabul edilir. Sandıklı'da Çay Mahallesi Derebeyi Sokağı'ndaki Muradın Camisi bitişiğindeki türbe *Muradın Türbesi* adıyla da anılmakta olup XVI.yüzyılda yapılmıştır. Kare biçiminde ve kubbelidir. Türbesi içerisinde, Horasan erenlerinden olduğu ve Yunus Emre'ye hayranlığından dolayı hakkında şiirler yazdığı bilinen bir zat olan **Şeyh Hamza** ile **Musa Halife**, **Şemseddin Halife**, **Abdullah Halife** de medfun bulunmaktadır. Sandıklılı şairlerden Şeyh Hamza 1758 yılında kaleme aldığı bir manzumesinde şunları söyler.

"Çay köyüdür iki dere arası,

Yunus Emre'dir O'nun aşinası,

Gel sorarsan Tapduk Emre,

O'dur hocalar hocası. "

XVI. yüzyılın sonlarında kasaba gelişimini sürdürmüştür. Sandıklı kadılığı yapan **Şeyh Musluhiddin** şimdiki çarşı içinde bir cami ve halvethâne inşa ettirmiş ve buraya 4 dükkanın gelirini vakfetmiştir. Sandıklı ilçesinde önceki vakıf kayıtlarında "Şeyh Muslihüddin Camii" adıyla anılmaktadır. Toprak damlı olarak yapıldığı tahmin edilen Camiin, "Sâhibü'l hayrât ve'l hasenât Mehmet bin Cafer 982" açıklamalı kitâbesinden ilk kurucusunun Mehmet bin Cafer olduğu ve 1574-1575 yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Cami, 1766 yılında meydana gelen büyük depremde yıkılmış ve yeri 1841 yılına kadar pazar yeri olarak kullanılmıştır. 1841 yılında ahşap olarak yeniden yapılmıştır. 1926 tarihli kitabesinden anlaşıldığına göre cami, halk tarafından yeniden yaptırılarak Yeni Cami (Geçi) adını almıştır.

Sandıklı kaza merkezinde bulunmakta olan Havâî Mescidi kitabesinden anlaşıldığına göre, 1874 yılından önce yapılmıştır. Bu yılda toprak damı çatıya çevrilmiştir. Camii yanındaki medrese, 1761 yılından önce Hacı Ahmet Efendi tarafından inşa edildiğine göre, cami de bu tarihten önce yapılmış olmalıdır. Mescit, 1874-1890 yılları arasında yıkılarak Havâî Medresesi müderrislerinden Hocazâde Mehmet Emin Efendi tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Sandıklı'da, hafızalarda eski çay kenarı olarak yer eden Ece Mahallesi İstasyon Caddesi'ndeki caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı belli değildir. Menkıbe onu şehrin fethine dayandırır. İlçenin batısındaki Düzbel'de yapılan Miryakefolon Savaşı (1176) sırasında Sandıklı ve çevresi henüz Bizans egemenliği altındadır. Selçuklular Sandıklı'yı fethetmek için Kara Halil Bey komutasındaki askerlerle kuşatma yaparlar. Bu kuşatma esnasında Horasan erenlerinden **Kabuli Baba** şehit olur. Öldüğü yer kabir şeklinde örtülür ve hemen yanına küçük bir mescit yapılır. Böylece burası Sandıklı'nın ilk dini yapısı olur. Başlangıçta Kabuli Baba Mescidi ismiyle anılan yapı zamanla Kubbeli Mescid olarak anıla gelir. XVI. asra ait kayıtlarda yapının bulunduğu mahalle Kubbeli Mescid Mahallesi diye geçer. Fatih döneminde, Hızır Fakih adında bir imamı bulunmaktadır. Daha sonra bunun evladından aynı adla Hızır Fakih imam olmuş, 1575 yılında bunun da evladından Ömer Fakih imamlık yapmıştır. Mescidin, 1575 tarihli vakıf defterinde 1580 akçelik geliri olan bir vakfı kayıtlıdır. Bu vakıf, Sandıklı'da bulunan cami ve mescit vakıflarının en fazla gelire sahip olanıdır. Vakıf gelirleri arasında dokuz dükkan, iki debbağhâne, bir değirmenden hisse ve arazi bulunmaktadır. Toprak damlı cami zamanla harap olmuş ve 1957 yılında yıkılmış ve kubbeli olarak yeniden yapılmıştır. Ne var ki, bu yeniden inşa, ayrı bir menkıbenin doğuşuna vesile olur.

Hüseyin Hüsrevoğlu'nun araştırmalarına göre⁵⁶, Sandıklı'da bir zamanlar yediden yetmişe herkesin tanıdığı bir **Zeynep Teyze** vardı. Kubbeli Cami ilerisinde daracık, arkada bir odası bulunan, toprak damlı, elektriği, suyu, sobası olmayan, virane bir evde kalırdı. Daha sonraları burası iflah olmaz şekilde yıkılmaya yüz tutunca evinin karşısındaki, halkın “**Tekke Odası**” diye bildiği **Ahi Bâyezid Dergâhı'nda** kalmaya başladı. Hastalığı ilerleyince mahalle halkı ve cami cemaatı tarafından hastaneye kaldırıldı. 1986 senesinin Ocağında bir Cuma günü Sandıklı Devlet Hastanesinde solunum ve dolaşım yetmezliği ile 96 yaşında vefat etti. Defin belgesinde ev adresi olarak, ‘Ece Mahallesi-Tekke Odası’ yazıldı. 1890 yılında Sandıklı'da dünyaya gelen Zeynep Teyze'nin 1919'da Alamescit'ten biriyle evlendiği, bir kız çocuğu olduğu, bu kişiden ayrılması üzerine henüz iki yaşındaki çocuğu ile baba ocağına döndüğü, ve kıtlık yıllarında çocuğunu kaybettiği anlatılır.

Osmanlı Döneminde toprak damlı, ahşap yapıli Kubbeli Camii'nin şimdiki yerine, tamamen kesme taştan yeni cami inşasına 1956 yılında başlanır. Fakat halktan toplanan yardımlar yapının temeline yetmez. Bunun üzerine Zeynep Teyze babasından kalan birkaç dönüm tarla hissesini hemen satarak caminin inşaatını devam ettirir. Üstelik Cami inşaatının yanından hiç ayrılmayarak, çalışan taş ustalarına su taşır, yardım eder. Camiye her gün yardım toplar, kendisine verilen para edecek ne varsa bunu hemen satar. Yardım için verilen bir avuç buğdayı, arpayı bile satmak için zahire pazarına yaya gidip gelir. Cami cemaatından Boyacı lakaplı **Ahmet Edibali**'ye hat yazılarını yazdırır.

⁵⁶ HÜSREVOĞLU Hüseyin, Ahi Bayezid ve Türbesi, Kubbeli Cami Tarihçesi

Kendisinin adı da teberruken kubbenin sol tarafındaki levha altına yazılır. 1957’de caminin açılışında en çok sevinen odur. Fakat işi daha bitmemiştir. Hayır, toplamaya devam eden Zeynep Teyze, 1962’de kesme taştan yapılan minarenin tamamlanmasını sağlar. Bugün yaşlı insanların pek çoğu Kubbeli Cami’yi “**Zeynep Camisi** “ diye bilir.

Aradan geçen zamanla 2000 yılında cami derneği kurulur. Derneğin gayesi; şimdiki camiye yıkıp, yan taraftaki tuvaleti de içine katıp, üç katlı çok amaçlı bir bina yapmaktır. Bu arada tam güneye bakan kible, esas yönüne çevrilecektir. Tamamen kesme taştan yapılmış camiye yıkım kararı için Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden heyet gelir. Camiyi incelemekte, fakat bir türlü yıkım izni verememektedirler. Derneğin bütün gayretleri boşa gider. Durumu bilenler olayı şöyle açıklamaktadır. “Bu binayı merhum Zeynep Teyze kurmuş kurmuş para toplayarak yaptırdı. Onun her kum tanesinde hakkı var, duası var. O nedenle bu camiye yıkamadılar.”

Zeynep Teyze ömrü boyunca sakin, derviş usulü bir hayat sürmüştür. Yılın hemen hemen her günü oruçludur. Kendine verilene yememiş, içmemiş camiye harcamıştır. Bulunca camiye harcamış, bulamayınca dua etmiştir. Her aileyi ziyaret eder, her eve girer, Kubbeli Cami’ye yardım için ne verilirse alırdı. Herkesten istemez, her verenden almazdı. Vefat ettiğinde hiçbir geliri, üzerinde tapulu mülkü yoktu. Altmış beş yaş maaşı bağlanmış, bunu da almamıştı. Hayatında hiç kimsenin kalbini kırmamış, hep hayır dua etmiştir. Sevdiklerine ise şu anlamlı duayı ederdi. “Allah beş oğlan, beş kız versin. Sakalın yüne dönsün...”

Zeynep teyze, camiye her süpürdüğünde süprüntülerini biriktirmiş, bunları evinde iki kerpiç kalıbı şeklinde dökmüş, itimat ettiği bir kadına

vererek, ölünce kabrinin üstüne konulmasını istemiştir. Bu vasiyeti vefatından sonra yerine getirilerek, Kubbeli Cami'nin süprüntüleri kabrinin üzerine konulur.

Caminin arka sağ penceresinin olduğu yerde medfun bulunan zatın, Sandıklı'nın fethi sırasında şehit olan Kara Halil'in ordusundan ilk İslam şehidi **Kabuli Baba** olduğu kabul edilir. Kabuli Baba'nın kabrine halk tarafından, her istediğimiz oluyor diye, öyle çok hürmet gösterilir ki adak için mumlar yakılır, bez bağlanır. Sonunda bu yatacın (kabrin) duvar içine alınması düşünülür.

Ayrıca Cami yakınında bulunan fırının bitişiğinde de **Beyazıd-ı Bestami** ismiyle anılan evliya yatacını bulunur.

İlk cami yapıları Sandıklı'da genellikle hep dört direk üzerinedir. İlk zamanlarda çok küçük, 4 ağaç direkli, toprak örtülü, hafif minyatür-piramit şekilde ahşap kubbesi varken, güney yönündeki Eski lakaplı kişinin bahçesini bağışlaması ile cami bugünkü büyüklüğüne ulaşmıştır. Fatih Sultan Mehmed Han zamanında bu caminin imamının Hızır Fakih olduğu belgelerde yazılıdır. Tarih içinde aynı isimde bu camide görev yapmış başka bir zat daha vardır. 1575 yılı Evkaf Defterinde 1580 akçelik geliri olan bir vakfiyesi olduğu kayıtlıdır. O dönemde, çevrede en fazla gelir bu camiye aittir. Ayrıca caminin iki dükkân, iki debbağhane (deri işleme atölyesi), bir su değirmeni, hisseli arazileri vardır. Zamanla değişik sebeplerle bu yerler şahısların eline geçmiştir. Eski caminin yapısından çıkan mermer sütunlar ve diğer eski döneme ait taşlar yıllarca cami önünde dururken, ilgisizlikten kaybolur. Şimdiki durumu Osman Usta isimli kişi tarafından 1957 yılında kesme taştan tamamlanan bu camiye 1962 de minare, 1968 yılında sol tarafına ek bina ile Kız Kur'an Kursu

yapılmıştır. Bu hale gelmesi için mahalle sakini merhum Zeynep Özçakmak tüm malını, tarlasını, eşyalarını satarak ve halkın yardımı ile yapımını gerçekleştirmiştir. Yine Camide pek çok emeği geçen ve hat yazılarını yazan Ahmet Edibali'nin ismi de kubbenin sağ yanında yazılıdır. Her şeyi ile mahalle halkı tarafından yapılan bu camii, 1530 yılına ait Muhasebe-i Anadolu Defteri'nde mescitler içinde geçip, çevresinde adı ile anılan bir mahalle fırını olduğu belirtilmektedir. Bu caminin 50 metre ilerisindeki mahalle fırını yanında bulunan Rufai Tekkesi, Osmanlı dönemlerinde camide görev yapan Çakırlaz isimli Hoca Efendinin ünü, Tekkede bulunan Ahi Bâyezid isimli yatırın varlığı Kubbeli Cami'ye özel bir hüviyet kazandırmıştır.

2004 yılında cami derneği tarafından kible düzeltmesi için küçük onarımlar yapılmıştır. Kapı üstünde şu ifadeler vardır:

Nazar eyledi Hüdâsı, halkın yardımı ile

Yapıldı binası, sebep olanların kabul oldu duası

Şerefesinden yükseliyor Allahü Ekber sedası.

Allahü Ekber diyen kulu mahrum eder mi Hüdâsı.

Üçler Bulduk'un çalışmasından öğrendiğimize göre⁵⁷, XVI. asırda Ahi Bayezid zaviyesine tasarruf edenler yolculara hizmet etmeyip 1447

⁵⁷ age

akçeyi bulan vakıf gelirlerini kendi maiyetlerine ayırdıklarından yapı harabe haline dönüşür. Bu durumun tespit edilerek defterlere kaydedilmesi, zaviyelerin teftiş olunduğunun işaretidir.

Aslında ismindeki ahi kelimesinden bu zaviyenin kuruluşunun daha önceki yüzyıllara ait olduğunu ve ahiler tarafından kurulmuş olduğunu söylemek de mümkündür. Bu zaviye yüzlerce yıl hizmet ifa ettikten sonra XVIII. asra gelindiğinde burada zaviyedar olanlardan bazılarının bu görevi yerine getirmekte ehil kimseler olmadıkları ve zaviyenin gelirlerini kötüye kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeptendir ki, 15 Mart 1720 tarihinde bu zaviyede zaviyedar olan Hüseyin zaviye kurucusunun şartları gereği zaviyede ümmet-i Muhammed'e vaaz u nasihat, tedris, ibâdet ve tâat ile meşgul olma ve zaviyenin mahsulatından fukaraya it'am şartlarını yerine getirmediği, kendisinin asla okuması olmadığı ve demircilik yaptığından, zaviyedarlık görevinin kendisinden alınıp belirtilen şartları yerine getirme hususunda ehil olan Süleyman Efendi ibn-i Mehmed'e verilmiştir.

Ahi Bayezid Ece Mahallesi Meydan Sokak No 2'deki mahalle fırınının yanında bulunan ve halkın 'Tekke Odası' diye bildikleri mekânda medfun bir velidir. Bu mekân aynı zamanda Evkaf Defterlerinde zaviye olarak belirtilmiştir. Zaviyenin mütevellisi olarak Molla Ahmed, Mehmed, Osman, Mustafa isimleri verilmiştir. 1970'li yılların başına kadar mahalle yaşlılarının kış aylarında toplandıkları, sohbet ettikleri bu odanın mülkiyeti mahalle halkına ait iken daha sonra Belediye'ye geçmiştir. Şimdiki durumuna hayırseverlerin katkıları ile gelmiştir.

Halkın muhayyilesinde zenginleşerek oluşan menkıbelere göre, Hacı Bektaş Veli'nin kendi dervişlerinden Ahmed Er Veli, Hacim Sultan, Nureddin Sultan, Ahi Bayezid gibi velileri Sandıklı'ya gönderir. Bunların her birisi aynı zamanda bir mesleğin piridir. Hacim Sultan ve Ahi Bayezid, silsilesi Hz.Ali'ye kadar uzanan ve Ahmed Er- Rufai'nin kurduğu Rufai tarikatındandır. Sandıklı'da Rufailik tarikatı ateşe girenler ve şiş sokulanlar olmak üzere iki koldur. Şiş sokulanlar Ali Çetinkaya İlköğretim Okulu'nun olduğu yerdeki Hacim Sultan Tekkesi'nde, ateşe girenler ise Ahi Bayezid'in bulunduğu '*Tekke Odası*'nda toplanırlar idi.

Anlatılanlara göre, Ahi Bayezid debbağların (deri tabaklayanlar) piridir. Buraya bağlı olanlar gündüz kendi işlerinde çalışır, yatsı namazını yakındaki Kabuli Baba Mescidi'nde (Kubbeli Cami) kılar ve sonra burada toplanırlar. Tasavvufi ve ilmi sohbetler yapılır. Daha sonra iyice kızdırılan fırına birlikte girerler. Sabah ezanına kadar tuğun etrafında tesbih ve zikirle meşgul olurlar. Sabah namaz için birlikte camiye giderler. Ateş kimseyi yakmadığı gibi herkes mutlu bir şekilde evlerine dağılır. Burada çok şiddetli şekilde uğunarak ağlayan çocukların şifa buldukları söylenir.

Rufai tarikatının Sandıklı'daki son temsilcisi Şeyh Abdülkadir Efendi olup çocuklarının soyadları "Bilginsoy"dur.

1750'li yıllarda yazıldığı belirtilen ve kabri Muradin Camii arkasındaki türbenin önünde bulunan Şeyh Hamza'nın Divanında diğer veliler anlatılırken;

Kavaklı Baba vü Ahi Bayezid,
Çomaklı Baba, Helvayi Dedesi.

Beytinde şeyhin adı geçer.

Kabri Afyonkarahisar sınırları içinde olmamakla birlikte birkaç cümle ile kendisinden söz edeceğimiz ‘**Sandıklı Şeyhi**’ namıyla tanınan Şeyh Hasan Hamdi Efendi, muhtemelen Mahmud Efendinin oğlu olarak 1835 yılında Sandıklı’da dünyaya gelir. İlk tahsilinden sonra Afyonkarahisar’a giden Hasan Efendi burada Hacı Aşık Efendi’nin rahle-i tedrisinden geçer ve kızını alarak damadı olur (Bu durumda Hasan Efendi’nin doğum tarihinin 1825 olması daha uygundur). Daha sonra Nakşibendi Şeyhi Osman Zühtü Efendi’den icazet alır. Nakşibendi şeyhliğinin yanı sıra Sandıklı’daki Yalıncağ Medresesinde müderrislik ettiği esnada devrin padişahı II. Abdülhamid’e şikayet edilir. 1890 yılında Ramazan ayının başında Sandıklı’dan çıkarılarak Mudanya üzerinden İstanbul’a götürülür. Ramazan sonuna kadar Beşiktaş’taki Şeyh Zafer Efendi Dergahı’nda misafir edilen Şeyh Hasan Efendi’nin hakkındaki ihbarın asılsız olduğu anlaşılır ve padişahla görüştürülür. Padişah, Şeyh Hasan Efendi’ye ihsanda bulunur ve İstanbul Aksaray’da Dergah Sokak’ta bir ev tahsis eder. Bu evde 17-18 yıl kalan Şeyh Hasan Efendi 1907 yılında vefat ederek Fatih Camii önündeki kabristana defnedilir. Sandıklı’da Nakşibendi tarikatının şeyhliğini de yapan bu alim, Sandıklı’nın yetiştirdiği siyaset adamlarından Hasan Dinçer’in (1910-2001) dedesidir. Babasından ve Murat Efendi’den ilim tahsil etmiş olan oğlu Emin Efendi ise hicri 1279 yılında Sandıklı’da doğmuş 1337 yılında vefat etmiştir. 1920 yılında Yunanlılar Sandıklı’yı işgal edince Yunan komutanına "zalim vahşi Yunan" diye bağırması olduğu anlatılan **Şeyh Emin Efendi** hakkında, ayrıca İngiltere Anglikan Kilisesi’nden 3 papazın sordukları bütün sorulara cevap vererek onları hayret içerisinde bırakmış

olduğu söylenir. Nakşibendi şeyhi Hasan Efendi'nin muhtemel müridlerinden biri, **Sandıklılı Fikri**'dir.

Zamanla harap olan Müstecep (Sığır Eyleği) Camii'nin 1966 yılında yıkılarak yenilendiği ve Hisar yakınlarındaki Toprak damlı Topbaş (Topeşe) Cami'nin harap olunca, 1955 yılında yine halk tarafından yeniden yaptırılmış olduğu görülür.

Hisardan Topeşe Camiine doğru inen yolun sağ tarafında yer alan yatır **Fermayî (Zırıncık) Dede**'ye aittir. Ayrıca bu yatırın yanında **Sarı Baba** yatırı yer almaktadır. Sürekli ağlayan bebek ve çocuklar buraya getirilir.

Hisarın arkasında Kızık Kasabasına giden yol üzerindeki yatırın ismi **Halvalı Dede** yatırıdır.

Hıdırlık Tepesi denilen yerde bulunan **Kırklar Tekkesi**, dilek dileme, adakta bulunma yeri olarak ziyaret edilir.

Hacı Osman Çeşmesinin ilerisinde Sandıklı'ya bağlı (eski adıyla Karacaviran olan) Karacaören Köyü yolu üzerinde halk arasında *Tekke Odası Yatırı* diye de anılan **Ali Rumi**, Sultan Divani'nin müritlerindendir. Onunla birlikte İran seyahatinde bulunmuş, bu esnada Mevlevi ve Bektaşî dervişlerinden ibaret kafilenin Mehmet Sadık Dede ile birlikte bayraktarlık görevinde bulunmuştur. Sandıklı'ya gönderilen Ali Rumi Dede'nin burada bir zaviye açtığı anlaşılmaktadır. Bahçesinde mezarlar bulunmaktadır. Halen mahalle sakinleri tarafından mescit oda olarak kullanılmaktadır. XVI. yüzyıl kayıtlarında Sandıklı Başkunduklu köyünde olarak geçen Ali er-Rumi zaviyesi, XIX. yüzyılda, Sandıklı şehir merkezinde tekke olarak anılmaktadır.

Anadolu'nun fethi sırasında şehit düşmüş bir eren olduğu söylense de, Sandıklı'ya su veren su deposunun üst tarafında Ali Rumi mezarı karşısında medfun bulunan **Kudüm Baba**'nın Sultan Divani'nin yârenlerinden olduğu nakil olunmaktadır. Yâren lâkaplı kişiler, Dîvânî Çelebi'nin biri Mevlevî, diğeri Bektaşî olan müritleridir. Kudüm Baba'nın bu durumda Sultan Divani yanında Ali er Rumi ile birlikte İran'a gittikleri ve döndükten sonra Sandıklı'da beraberce görevlendirilmiş olduğu biliniyor.

Kudüm Baba yatırının biraz ilerisinde üst tarafta bulunan yatır **Baba Kuzusu** adıyla bilinir. Onun da, Anadolu'nun Türkleştirilmesi için gelen binlerce veliden biri olduğu kabul edilir. Bu yatırın bulunduğu yerde Kanuni Sultan Süleyman'ın otağ kurduğu ve ordunun savaşa gider iken Soğulmaz Harmanı denilen yerde konakladığı rivayet edilmektedir.

Hoca Fakih Camiine yakın bir evin bahçesinde bulunan **Meryem Ana** yatır Sandıklı'da bilinen ilk kadın yatırıdır. Onun da mütevazi bir kadın olduğu anlatılır.

Belediye Parkının PTT Müdürlüğüne doğru olan kapısı üzerinde yer alan yatır **Mürvet Dede**'ye aittir. Yanında üç ayrı kabrin daha olduğu ve hepsinin de, çeşitli istimlakler sırasında ortadan kaldırıldığı anlatılır.

Sandıklı Belediyesi İtfaiye Teşkilatının olduğu yerde bulunan yatır **Yalınca Dede**'ye aittir. Onun da Horasan'dan Anadolu'ya gelen büyük bir veli olduğuna inanılır. Türbesi, ilk yapıldığı şeklini korumuş olup önündeki cadde ismiyle, yani Yalınca Caddesi olarak anılır.

Yalınca Yatırından Topaşe Camiine doğru gidildiğinde yolun sol tarafında **Omareşe** yatır bulunmaktadır. Çevresinde, burada yatan zatın

aile fertleri yatmaktadır. Burada medfun bulunan zatın bir veli olduğu kabul edilir.

Döneminin ünlü Türk Mutasavvıfı ve halk ozanı olan **Yunus Emre**'nin, bilahare Sandıklı'nın bir mahallesi haline getirilen Yunus Emre Mahallesinde (Çay Köy), iki ayrı yönden gelen daha sonra birleşerek vadi boyunca akıp Menderes nehrine ulaşan *Sel Çayı* ve *Çanlı Dere* olarak anılan iki çayın birleştiğı yerde hocası Taptuk Emre ile birlikte yaşamış olduğu ileri sürülür. Halen bu çayın bir tarafında Yunus Emre'nin diğerk tarafında da Taptuk Emre'nin kabirleri bulunmaktadır.

Yunus Emre ile aynı yıllarda Horasan'dan Anadolu'ya gelen YalıncaK Sultan ile Nurettin Sultan da Sandıklı'ya yerleşmişlerdir. Bu gün halen ziyaret edilmekte olan türbeleri ilk halleriyle ayakta durmaktadır.

Antik devirde yerleşim alanı olarak kullanılmış olan, 1530 tarihli kayıtlardan Sandıklı'ya, 19. asırda Çukur Nahiyesine bağlanmış olup (Çukur nahiyesi o zamanlar şimdiki Başağaç kasabasının olduğu yerdedir), Cumhuriyet döneminde ise Kılandıras (Karadirek) nahiyesine bağlanan ve daha sonra Karadirek nahiyesi kaldırıldığı için tekrar Sandıklı'ya bağlanan Akharım Kasabasında **Yusuf Dede** ve **Cirim Baba** medfundur.

Ballık Beldesinde **Abbas Dede** (diğerk adıyla Avdaz Dede), **Kadıncık Ana** (Hatun Ana da denir) ve **Habil Dede** (veya Hebil) adlarıyla bilinen üç evliya olduğu kabul edilir. Abbas Dede'nin Ballık dağında, Kadıncık Ana'nın da *Ballıkbaşı Pınarı* yanında medfun olduğuna inanılır. Ballık'ın yaşlıları tarafından, Milli Mücadele sırasında Yunanlılar Çay Köy civarına gelip ilerlemeye başlayınca, Hebil Dede ve Avdaz Dedelerin etrafına ağaçları da (ardıç ağaçları) alarak düşmanın

karşısına çıktıkları ve onları kovdukları anlatılmaktadır. Daha sonra ele geçirilen Yunanlı bir askerin de bu olayı “ağaçlar bize saldırdı”, diye naklettiği ileri sürülür. Ballık’a ne zaman geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte, anlatılanlara bakılırsa, Avdaz Dede’nin Ballık’lı olmayıp daha önceleri bu bölgeye yerleştiği sanılmaktadır. Hebil Dede de tıpkı Avdaz Dede gibi kendini Allah’a adanmış bir kişidir. Ağaçları çok sevdiği, her yeri ağaçlandırdığı ve onları koruduğu rivayet edilir.

18. Yüzyıl şairi olarak bilinen **Şeyh Sefayi**’nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bolayır’dan Sandıklı’ya gelmiş olduğu ve uzun süre Sandıklı’da yaşadktan sonra burada öldüğü söylenmektedir.

Şair ruhlu ve tasavvuf ilmine vakıf bulunan Şeyh Sefayi (Safai) 1758 yılında Sandıklı’nın Karadirek (Gılandıras) bucağında ölmüş ve buraya gömülmüştür. Şairin, basılı bir eseri veya divanı olup olmadığı bilinmemektedir. Aşağıda bir şiiri yer almaktadır.

İLAHİ

Garibim şu diyâr içre beni sarar olmaz
Acep bigeneyim bunda bana kimse yâr olmaz
Yanar âşık ayrı nice bağ ihsanına cananın
Gire gör ravz-ı aşka bu gülşende yanar olmaz.
Deva olmaz bana asla cemalin hastayım ben
Fıraşı dert âşkına düşenlere tımar olmaz
Hudadan ger nazar ermezse lutfeyle bize anda
Benim gibi günahkara biriyin hiç itibar olmaz
Göçelim gel bekaya ey SAFAYÎ dar-ı rihletten
Bilirsin kim konan göçer menazilde karar olmaz.

Karadirek köyünde **Teceaddün** (Taceddin ?) Dede'ye, **Çapıtlı Dede**'ye hacet dilemek üzere çocuğu olmayan kadınlar ziyarette bulunurlar.

Beldeye adını veren **Menteş Baba** Mentеш'de medfundur. Bedri Noyan, kendisine yurt verilmesi üzerine burada yaşadığını ve hakkında başka bilgi bulunmayan "Bektaşî azizlerinden birisi" olduğunu iddia etmektedir. Askere gidecek olan gençler Mentеш Dede Türbesi içerisinde iki rekât namaz kılar ve ardından kabir etrafından çok az bir parça toprak alarak askere gider. Askerlik süresince bu toprağı yanlarında taşıyan askerler, sağ selim olarak memleketlerine dönerler. "Bu toprağı yanında bulunduran bu köy halkından hiç kimsenin şehit olmadığı" anlatılır⁵⁸. Türbesi içerisinde bulunan ve sağlığında kendisi tarafından kullanıldığı düşünölen baston ya da asaya da – Mentеш Dede'ye ait olduğı düşünölen bu bastonlar oldukça kalın ve biçimsiz ağaç dallarıdır. – çeşitli dilek ve temenniler sebebiyle bez bağlanmaktadır. Ayrıca Mentеш Köyünde Mentеш Dede'ye, Otluk Dede'ye hacet dilemek üzere çocuğu olmayan kadınların ziyarette bulunduğı ve burada salıncak, beşik kurdukları göröölür. **Işık Alan, Dede Kuzu** isimli evliya kabirleri dışında **Ağlıeri Baba** ile **Oktur Baba**'nın kabirleri de Mentеш Dağında yer alır.

Yunus Emre, Sarı Selçuk ve Koçgazi Dede ile çağdaş bir Alperen olan **Yusuf Dede**'nin kabri merkeze bağı Akın köyündedir.

Göksu Dede Bekteş Köyü ile Dutağaç Köyünü birbirine bağlayan ve Göksu Dede Çeşmesi adı ile anılan çeşmenin yanında medfun bulunmaktadır.

⁵⁸ Tuğrul BALABAN, Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi

Uyuşak Dede Karacaören Köyü girişinde medfundur.

Kargın Baba'nın Alamescit Kargın köyü arasında yerleşmiş olduğu ileri sürülür. Ve her iki köy de ona sahiplenir. Kargın Baba da Taptuk Emre ve Yunus Emre ile aynı dönemde yaşar ve bölgede İslamiyeti hayata hakim kılmaya çalışır. O dönemlerde bölgede bir çok evliya bulunmaktadır. Bunlar Kargın'a ve çevresine gelen bir çok tehlikeyi halen savmaktadırlar. Kurtuluş savaşında bu dedelerden düşman askerlerine top atışı yapıldığı da rivayetler arasındadır. Yunan askerleri Kargın'a yöneldiklerinde Karaca Ahmet Baba (Çölasar Dede) türbesinden koçların boynuzlarındaki mumlarla düşmana doğru yönelmesiyle Yunan askerlerinin, "ışıklı gelenleri bu kadarsa ışıksız askerleri kim bilir ne kadardır", diyerek kaçmaya başlamış oldukları halk arasında anlatılır. Milli mücadeleyle eş zamanlı gerçekleşen bu yardımla bölgedeki dedelerin kurtuluş mücadelesinde göstermiş olduğu desteklere inanılır.

Kendi adıyla anılan köyde medfun bulunan **Koçgazi Dede**'nin Yunus Emre, Sarı Selçuk ve Akın köyündeki Yusuf Dede ile çağdaş olduğu kabul edilir. Hakkında birbirinden farklı menkıbeler anlatılan Koçgazi Dede'nin bir Horasan Alpereni olduğuna inanılır. Kudret topu menkıbesi, savaş zamanlarında Türk askerlerine yardıma gitmesi, Nur saçma menkıbesi, ağaç menkıbesi hakkında anlatılan menkıbelerden bazılarıdır. Koçgazi köyünde medfun bulunan Gazi Alperenlerden Koçgazi Dede türbesinin yıllardır bilinmeyen bir güç tarafından korunduğuna inanılmaktadır. Bu doğrultuda türbeye zarar verenin başına türlü felaketlerin geleceği, bu türbeden odun bile kesmenin felaket getirdiği kabul edilir. Anlatıldığına göre, köylünün birisi türbenin bahçesine gider ve bir yük odun keserek evinin yolunu tutar. Akşam olunca adamı erkenden uyku basar, fakat bir türlü uyuyamaz. Şiddetli

sıkıntılarla sabahı zor eder. Sabaha kadar hiç tanımadığı birisi yaptığının yanlış olduğunu söyleyip durmuştur. Fakat bunlara da aldırmayan bu kişinin ertesi günü bilinmeyen bir sebepten dolayı çıkan büyük bir yangın sonucu evi barkı kül olur. Yine bir başkası odun keser sakatlanır. Bir başkası odun keser, çok sevdiği bir yakını ölür. Her odun keşişten sonra bu ve buna benzer olayların meydana gelmesi ise dikkat çekicidir. Hatta kesilen odunların daha sonraları geri bırakıldıkları da olmaktadır. Ayrıca Koçgazi Dede'nin kabri yakınında bulunan pınarın da sıtmaya iyi geldiğine inanılır.

Hüdei Kaplıcaları ile Sandıklı'ya bağlı Koçhisar Köyü arasında geniş bir harman yeri içerisinde medfun bulunan **Çorhisar Dede**'nin, Şuhut İlçesine bağlı Mahmut Köyündeki türbede yatan kişi ile kardeş olduğu söylenmektedir.

Ziraat Dede, Göktaş Dede, Kümbet Dede ile birlikte köye adını veren ve Barak Baba'nın şeyhi olan **Saltuk Baba**, Saltık Köyünde medfundur. Hacet dilemek üzere çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettiği türbeler arasında Göktaş Dede, Saltık Dede, Ziyaret Dede türbeleri yer alır. Saltık köyünde sütünü sağdırmayan hayvan ya da hayvanın yuları Göktaş Dede'nin kabri etrafında dolaştırılır. Ya da Göktaş Dede'nin kabrinin yanından ot kopararak yedirilir. Toprağından alınarak çamur haline getirilir ve sırtına sürülür.

Ali Aksüt'ün çalışmasından öğrendiğimize göre⁵⁹, Selçik Köyü Sandıklı ilçesinin 4 km. doğusunda, 70 haneli ve 300'e yakın nüfusa sahiptir. Selçikliler geçimlerini ağırlıklı olarak tahıl ekiminden

⁵⁹ Afyonkarahisar ve İki Alevi Köyü

karşılamaktadır. Anlatıldığına göre Selçik Köyü hicri 1113’de kurulmuştur. Oğuz boylarından Danişmentli Türkmenlerinden ve Alevi oldukları ileri sürülür. Köyde ağırlıklı olarak Danişmentliler yaşamakta imiş. Danişmentlilere dair bir kayıta şunlar geçer.“.....Bir müddet önce Keçiborlu Geyikli (Geyikler) Sanduklu ve Çölâbâd kazalarına tabi 42 sahipsiz köye yerleştirilen Danişmentlü Türkmenleri cemaatlerinden Mevaşiler, Sermayeli, Karalı, Horbendelü (Harbendelü) cemaatları iskanı kabul etmeyerek eşkiyalığa başlamıştır. Kanunsuz hareketlerin önlenerek iskan mahallerine yerleştirilmeleri ve bir miktar nezre bağlanmaları münasip görülerek 1701 yılında Hamid ve Karahisar mutasarrıflığına, Kütahya Mollasına, Denizli, Geyikler, Kamer-i Hamid (Burhaniye), Urla , Dazkırı, Şeyhlü, Çarşamba, Lazkiye, Uluborlu, Burdur, Homa, Çöl-Abat, Uşak, Baklan, Sandıklı ve Honaz Kadılarına ve Kütahya Mutesellimine hükümler gönderilmiştir.”

Köyde Selçikliler’in **Sarı Dede** ya da Sarı Selçuk adını verdikleri bir türbe bulunmaktadır. Adını Sarı Selçuk Dede’den almış olan köyün orta yerinde asırlık tek minareli eski bir camii vardır. Köylülerin Selçik Dede’ye her yıl adaklar adayıp kurbanlar kestiği cemlerini yaptırmak üzere Isparta Senirkent Uluğbey kasabasından Veli Baba evlatlarından Hüseyin Keskin Dede’nin geldiği anlatılır. 12 erkanlı olarak yapılan cemlerini zaman zaman farklı ocaklardan gelen dedelerin de yönettiği ve bu güne kadar hiç aksatmamış oldukları cemlerinde genellikle,

Dün gece dün gece seyran içinde
Cennet bağlarını seyran eyledim
Al kırmızı giymiş huri kızları
Kırması donlarını seyran eyledim

diye başlayan Şah Hatayi'ye ait bir nefesle semah dönüyorlar. Kırklar semahına sıra geldiğinde canların hepsinin de semaha kalktığı görülür.

Hacet dilemek üzere çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettiği türbeler arasında Yusuf Baba ve Sarı Dede türbeleri yer alır. Sarı Selçik Türbesine kadınlar bez bağlarlar, kabrin etrafına yuvarlak taş yapıştırırlar, mum yakarlar.

Selçik köyünde bulunan Sarı Selçuk'un kabrinin bulunduğu yerde üç tane havuz bulunmaktadır. Bu havuzlar asla pislik kabul etmiyorlar. Anlatılan hikâyeye göre eskiden bu havuza sıtmalı bir kadın düşmüş. Bu olayın ardından su çekilmiş. Kaynak kişinin babasının rüyasına giren sakallı kişi havuzu temizlersen pınar tekrar akacak diyor. Havuzu temizlemiş ve bu olaydan sonra su tekrar geri gelmiştir. Selçik köy halkı için bu havuz ve Sarı Selçuk'un kabri kutsaldır ve bu sebeple buralardan medet umulur. Adaklar adanır ve mum yakılır.

Mevlevi olduğu kabul edilen **Şeyh Yahşi**, ismini vermiş olduğu Şeyh Yahşi köyünde medfundur.

Yumruca Köyünde **Yumru Dede**'ye çocuğu olmayan kadınların hacet dilemek üzere ziyarette bulunduğu görülür.

Dodurga köyünde hasta olan çocuk **Dede**'nin kabrine götürülür ve yanına yatırılarak üzerine kabrin toprağından serpilir. Nazar olan çocuğun üzerine dedenin kabri yanındaki sudan dökülür. Sütü az olan ya da hiç olmayan kadınlar sütlerinin olması ya da artması için Dedenin kabri yanındaki “süt çöğürü” ağacına çaput bez bağlarlar. Dodurga köyünde bulunan bir yatırın yanındaki suyun nazara iyi geldiği düşünülmekte ve bu (soğuk) su çocukların üzerine dökülerek nazardan arındırıldığına inanılmaktadır.

Sinanpaşa (Sincanlı) Evliyalari

XVI. asırda nahiye olan Sincanlı’da dört zaviye var iken, XIX. yüzyılda bu sayının ona çıktığı görülür. XVI. yüzyıldaki zaviyelerden Elvan Paşa Köyündeki Elvan Paşa Zaviyesi aynen varlığını korumuştur. Musa Hacı Zaviyesi ise XIX. yüzyıl belgelerinde geçen Hacı Paşa köyünde olduğu kaydedilen Hacı Musa (Şeyh Musa) Zaviyesi olmalıdır. Yine XVI. yüzyılda Seydi Köyünde var olduğu kaydedilen Mustafa Seydi Zaviyesi XIX. yüzyıl kayıtlarında Seydi Dede veya sadece Seydi Zaviyesi şeklinde yazılmıştır. XVI. yüzyılda var olan Kayadibi Köyündeki Şeyh Zekerriyya Zaviyesine ise rastlanmamaktadır. Buna karşılık Bulca Köyünde Arslan Bey ve Hoca Fakih (Çiftlik-i Hoca Fakih) zaviyeleri Hacı Paşa Köyünde Divan Baba (Divane Baba), Karaca Ahmet Köyünde Şeyh Hızır ve Saraycık Köyünde Hızır Bali zaviyelerinin bulunduğu belgelerde kaydedilmiştir.

Üçler Bulduk’un çalışmasından öğrendiğimize göre⁶⁰, emekliye ayrıldıktan sonra Rum Beylerbeyi Sinan Paşa (Paşa Dede) bütün mülklerini kurdurmuş olduğu külliyeeye vakfeder. Karahisar’daki mülkleri, külliye vakıflarının ancak küçük bir kısmını oluşturur. Onun Karahisar dışındaki mülklerinden bir kısmı Tire’de 60 dükkan, iki çarşı ve

⁶⁰ age

han, Yenişehir’de iki köy, Simav’da Funducak Hamamı, Sivas’ta 69 dükkanlı bezzazlar çarşısı, Kubbeli Han ve çok sayıda zımmi evi ve dükkanı şeklinde görülmektedir. Anlaşılmaktadır ki, külliyeinin vakıfları büyük gelirlere sahiptir. 1524 yılındaki külliye görevlilerinin sayısı 26 kişiyi bulmaktadır. Külliyeinin merkezi camidir ve iki yanında tabhane yer alır. Caminin yanı sıra bir ahır yerinin bulunması ve imaretin hizmet vermesi, külliyeinin özellikle yol üzerinde inşa edildiğini ve bu yolu kullananlara hizmet verdiğini göstermektedir. Vakfiyede caminin bir cuma camisi olduğu bilhassa vurgulanır ve gelen gidenin kendisi ve atının üç günlük ihtiyacı imareten ücretsiz olarak karşılanır. Bugün Sinanpaşa adıyla anılan ilçe merkezinde külliye cami, misafırhane, mektep, imaret, imarete bağlı fırın, mahzen, mutfak ve hamam, ahır gibi yapılardan oluşmaktadır. Bunlara Sinan Paşa’ya ait türbe ile cami avlusundaki şadırvan da ilave edilebilir. Evliya Çelebi Seyahatname’sinde külliye içinde bir medrese bulunduğunu bildirir de ne vakfiyede ne de başka bir kaynakta bundan söz edilmez.

Şehir merkezine 25 km. uzaklıktaki Sinanpaşa ile Afyonkarahisar arasında bulunan *Boyalıköy*’de iki türbeden oluşan küçük bir yapı topluluğu vardır. Sanat tarihi kaynaklarında uzun süre medrese olarak tanımlanan bu eserin, yapılan araştırmalardan sonra bir zaviye ve iki türbeden meydana geldiği anlaşılmıştır. Yapıldığı tarih kesin olarak bilinmemekle beraber, bazı kaynaklarda 1210 tarihine rastlanmıştır. Bu durumda XIII. yüzyıl eseri olan bu iki türbe ile zaviyenin Mimar Kureyş Bin Oğuz tarafından yapıldığı ileri sürülmüşse de bu iddia da kesinlik kazanamamıştır. Evliya Çelebi bu yapı topluluğunun XVII. yüzyılda Bektaşî tekkesi olarak kullanıldığını ileri sürmüştür. Yapının bütünü 22 m. uzunluğunda ve 15 m. genişliğindedir. Duvarlarında düzgün olmayan yontma taşlar kullanılmış, kemerlerde tuğlalara yer verilmiştir. Bu arada

yer yer eski bir Bizans yapısından toplanan malzeme de burada kullanılmıştır. Dergâh olarak nitelenen bu yapının girişinde iki büyük oda, ortada yarım kubbelerle desteklenen küçük bir kubbenin örttüğü avlu, bunun da çevresinde üçer oda bulunmaktadır. Bu binanın doğusunda ve onunla aynı yükseklikte düzgün kesme taşlardan yapılmış olan türbeye, Eyvan Türbe ismi verilmiştir. Yer yer tuğla hatılların kullanıldığı bu türbenin cephe kaplamaları yerlerinden sökülmüştür. Selçuklu dönemi türbeleri ile benzerlik gösteren dikdörtgen planlı türbenin altında mumyalık (mahzen) bunun üzerinde de lahdin bulunduğu bölüm vardır. Bunun üzeri de çapraz tonozla örtülmüştür.

Zaviye ve Eyvan Türbe'nin kuzeyinde hanikâhın karşısında kümbet biçiminde bir türbe bulunmaktadır. Piramidal sivri bir külahla örtülen yapının dört köşe kaidesi üzerine sekizgen planda türbe oturtulmuştur. Değişik renklerde kesme taşlardan yapılmış olan bu kümbet düzgün bir işçilik göstermektedir. Bu kümbet de ölünün gömüldüğü mahzen kısmı (mumyalık) ile sandukanın bulunduğu üst kattan meydana gelmiştir. Güney cepheden iki taraflı merdivenlerle sandukanın bulunduğu giriş kapısına çıkılmaktadır. Giriş kapısı iki sıra halinde düzgün geometrik şeritlerden oluşan bir bezeme ile süslenmiştir. Kapı üzerindeki dikdörtgen boşluğun kitabeye ait olduğu sanılmaktadır. Ancak, bugün bu kitabeden herhangi bir iz bulunmamaktadır. Kümbetin dış duvarlarında piramidal kubbeye yakın alanda çepeçevre bezemeli bir kuşak dolaşmakta olup, buradaki motifler de giriş kapısı çevresindeki bezemelerle aynıdır.

Esas türbe kısmı sekizgen olup ortada bir sanduka bulunur. Sanduka sonradan tamir görmüştür. Üzerinde çok az da olsa yeşil çini levhalar kalmıştır. İçeriye doğu ve batı cephelerinde simetrik olarak bulunan iki pencere aydınlatır. Mihrabı bulunan türbe içten kubbeli,

dıştan da piramidal şekildedir. Mahzendeki mumyalık bölümünün üzeri de çapraz tonozla örtülmüştür. Kümbet içerisindeki kalıntılardan buradaki sandukanın çini kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Mehmet Bin İlyas Bin Oğuz isimlerinin yazılı olmasına rağmen kümbetin kime ait olduğu kesinlik kazanamamıştır.

1210'dan önce Karahisar valisi büyük ihtimalle Sabıkeddin Ebülvefa İlyas bin Oğuz idi ve ardından oğlu Sipehsalar Bedreddin Ebu Hamit Hacı Mehmed valilik yapmıştır. Bedreddin Mehmed'in kardeşlerinden biri de 1211 senesinde Karacaviran'daydı. İlyas bin Oğuz, Afyonkarahisar'daki Altıgöz Köprüsünü yaptıran kişi, oğlu Bedreddin Mehmet de 1210 tarihinde bu köprüyü tamir ettirip kitabesini koyan kişidir. Kardeşi ise Kütahya'nın Karacaviran Köyünde bir tekke duvarındaki 1211 tarihli kitabeyi koyduran, aynı zamanda Boyalı Köyündeki külliyei yaptırdığı ileri sürülen Kureys'dir.

Haçlılara karşı I. Kılıçarslan'ın yanında yer alan Akkoyunlu Yörüklerinin beylerinden Oğuz oğlu İlyas oğlu Kureys Bey'e ait kümbet, ölü gömme yeri olan kaidesinin zeminden daha yüksekte olması nedeniyle iki kat görünümlüdür. Kümbet kesme taş kaplamalı olup kare bir kaide üzerinde sekizgen gövdelidir. Üzeri tuğla ile yapılmış sekizgen piramidal külah ile örtülmüştür. Kümbetin girişi güneyde olup, iki taraflı altışar basamaklı dıştaki bir merdivenle mescit kısmına, merdivenin tam ortasındaki küçük bir kapı ile de çapraz tonozlu kaideye girilir.

.....

Tınaztepe'de köy içerisinde olan ve kimliği hakkında bilgi bulunamayan bir mezardır. Güya birisine rüyasında **Topal Evliya** olduğu

malum olmuştur ve buna istinaden bahçe içerisinde olan mezarın bahçe girişi kapısı üzerine “*Topallar Evliyası*” yazısı yazılmıştır.

.....

Tınaztepe’de Merkez Camii iç mekanının kuzey doğu kısmında kabri bulunan Okçu Sinan Bey’in Cumhuriyet Dönemi’nde yapıldığı sanılan bir sandukası bulunmaktadır. Ancak asıl mezar ve sandukası iç mekanın yaklaşık 2 m. kadar altında yer almaktadır. Sandukanın sarıklı baş taşında, latin harflerle, “*Karahisar[-ı] Sahip Sancağı dahilinde Sincanlı kazasına tabi Sinir Karyesi’nde vaki Okçu Sinan*”, ibareli yazı bulunmaktadır. Fikri Yazıcıoğlu⁶¹, Sahipata Oğullarının okçu birlik komutanı olduğunu ve harp sırasında şehit düşmüş olduğunu nakleder. Karahisar Sancağı Beyi görevinde bulunan ve buradan emekli olan Okçu Sinan Bey, Sinir köyünde, bir mescit ve bir muallimhâne yaptırır. Bu yerlerin masraflarını karşılamak üzere de Todurga köyünde inşa ettirdiği iki değirmen ile altmış bin akçe para vakfeder. Sinan Bey, vakfin mütevelliliğini âzâtlı kölelerinin en sâlihine ve onların neslinden gelenlere, eğer nesilleri kesilir ise Karahisar kadılarına verilmesini şart koşar.

.....

Aynı köy içindeki bir yapının bitişiğinde küçük bir mezarlık bulunmaktadır. Köylüler buraya **Hızır Abdal** Evliyası demektedir.

.....

⁶¹ Tınaztepe, Tınaztepe Belediyesi, Ankara, 2009

Yine aynı köyde kimliği hakkında bir bilgi bulunmayan **Derviş İbrahim**, aynı adla anılan ve yakın zamanda yapıldığı anlaşılan bir türbe içerisinde bulunmaktadır. Türbenin ön kısmında duvara bitişik olarak, sonradan yapıldığı belli olan basit bir sokak çeşmesi yer alır.

.....

Sinir köyü (bugünkü adıyla Tınaztepe) veliler bakımından zengin sayılır. Afyonkarahisarlı **Deli Bekir** can arkadaşı Turabi'nin ölümüne çok üzölmüş, şehirden ayrılarak Sinir köyüne yerleşmiştir. Burada arkadaşı Hacı Ali Ağa'nın odasında eskicilik yapmaya başlamış, 1879 yılında da burada ölmüştür. Cenazesi köy mezarlığına defnedilmiştir. Arkadaşları arasında Türâbî ve Hacı Ali Ağa'dan başka Anbanazlı Şahanoğlu İbrahim Ağa önde gelen isimlerden birisidir. Hacı Ali Ağa'nın da vefatında (1879-80) Bekir'in yanına gömüldüğü anlatılmaktadır. Günümüzde mezar taşı yeniden yazılmıştır. Bekir ile Hacı Ali arasında çok büyük bir muhabbet bulunmaktadır. Hayatının son yıllarını çok sevdiği bu köyde geçiren Ciloğlu Deli Bekir'in canı bir gün katmer ister. Yakın arkadaşı Hacı Ali'den rica eder. O da evine giderek karısına söyler. Kadın kendi kendine, "Bıktım usandım katmer yapmaktan. Herifin işi gücü yok. Ha babam katmer yaptırıyor", diye söylenir. İstemeye istemeye yaptığı böreğin yanına hoşaf da koyarak köy odasına yollar. Hacı Ali Deli Bekir'e, "Buyur", der. Bekir ise, "Olmaz yemem. Senin bu karı katmeri gönölsüz yaptı, sana bana sitem etti", der. Hacı Ali doğruca evine gider ve gerçekten karısının katmeri gönölsüz yapmış olduğunu öğrenerek Deli Bekir'in büyüklüğünü anlar.

Yine bir gün, Beyçeşmesi'nin başında Hanife adlı bir geline rast gelir. Güzelliğiyle çok mağrur olan genç kadın, “Bekir Baba, ne olur, bir şiir de bana söyle”, deyince, Bekir irticalen şunu söyler:

“Arıların arısısın
Doğan ayın yarısisin
Bir eşeğin karısısın
Yazık etmiş pederin
Böyle imiş kaderin.”

Arkadaşının vefatından bir müddet sonra Hacı Ali de vefat ederek Deli Bekir'in yanına defnedilir.

Ayrıca Sinanpaşa Merkezde **Sarı Dede**, **Garip Dede**, ve **Kavak Dede**, Ahmetpaşa kasabasında **Fatma Sultan** ile **Samet Dede**, Kırka kasabasında **Tekke Dede** ve **Erenler Dede**, Elvanpaşa köyünde **Elvan Paşa Dede**, Düzağaç kasabasında **Hücum Sultan**, Gezler köyünde **Şeh Efendiler** , Boyalı köyünde **Kureyş Baba** ve **Bahçe Dede**, Kayadibi köyünde **Bağdatlı Osman**, Serban Kasabasında **Kümbet Dede**, **Gelin Ana** ve **Şahabet Dede**, Nuh kasabasında **Kepinekli Derviş Dede**, ve Tazlar köyünde **Gurtdede** (Kurt Dede), **Böyük Dede** (Büyük Dede), **Güççük Dede** (Küçük Dede) yatırları çevre halkının mübarek saydığı mekanlardır.

Sultandağı Evliyalari

Sultandağı, Bakır Devrine kadar geriye giden uzun bir geçmişe sahiptir. Lidya uygarlığı zamanında Sultandağı yakınlarında *İpsos* isminde bir yerleşim yeri bulunurdu. Bizanslılar ve Selçuklular zamanına

kadar batı ve doğunun yol uğrağı oldu. Ayrıca Anadolu Bağdat İpek Yolu'nun Sultandağı'ndan geçmesi de ticarî bir önem kazandırmıştır. Selçuklu uç beylerinden İshak Bey tarafından kurulmuş olan Sultandağı (eski ismi İshaklı),1958 yılında ilçe olmuştur. İshaklı Selçuklular zamanında "*Karahisar-ı Devle*"ye bağlı on kadılıktan birisi olan Bolvadin'in bir nahiyesi idi. Sahipataoğulları'nın hüküm sürdüğü bu bölgeyi Orta Asya'dan göç eden Oğuz ve Türkmen boyları yurt edinmiş ve kaldıkları mezra ve köylere kendi boy ve oymaklarının isimlerini vermişlerdir. Afyonkarahisar'da Kınık, Kayı, Çepni, Çiğil, Karahanlı, Yakasengir ve Deresengir, adlarının verilmiş olması, Oğuz boylarının tarihi geleneklerine bağlılığının bir göstergesidir. Ayrıca Anadolu Selçuklu Sultanı I. Rükneddin Mesud döneminde Afyonkarahisar ve çevresinde Türk Boylarının iskan edilmiş olduğu 300 yerleşim bölgesi tespit edilmiştir.

Selçuklulardan kalma kervansaray, cami ve hamam vardır. Anadolu Selçuklu Mimarisinin güzel örneklerinden olan İshaklı1249 yılında Sahip Ata tarafından yaptırılmış olduğu, avlu taçkapısındaki ve kapalı bölüm taçkapısındaki kitabelerden anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu güneybatı yönünde konumlanan kervansarayın yakın çevresinde güneybatı yönünde XV. yy. Osmanlı Döneminde yaptırılan Çifte Hamam, cami, Karamanoğlu İbrahim Bey zamanında 1458 yılında yaptırılmıştır. 1912 tarihinde yıktırılarak yerine şimdiki Ulu Cami (diğer adıyla Çarşı Camii-Aşağı Camii) inşa edilmiştir. Eski camiden sadece minare ile kitabesi kalmıştır, güneyinde ise Lâleli Çeşme bulunmaktadır. Ulu caminin cephe duvarında bulunan sülüs yazılı kitabede, 1458 yılında ve Karamanoğullarından *İbrahim bin Mehmet* bey zamanında konmuştur. "Bu camii *Mehmet bin Halil*, *Mehmet bin Hamza* ve *Ali bin Şeyh* isimlerinde üç kişi yaptırmıştır." Ayrıca Ulu Cami'de *Ahmed Remzi*

Tahrân’ın Ashab-ı Kiram ya da Eshab-ı Kiram’lardan alıp getirdiği kutsal emanetlerden olan *Sakal-ı Şerif* muhafaza edilir. Ahmed Remzi Tahrân’ın türbesi ilçede Akşehir yolunun sol tarafındadır.

Sultandağı merkezindeki, **Ahmet Remzi Tahrânî**’den başka, **Ahi Ömer Çavuş**, Eber’deki **Ahi Süleyman**,Yakasinek’ teki **Ecem Sultan**’a ait olan türbelerle birlikte diğer türbeler ve zaviyeler, aşiretlerin bölgeye iskanında önemli rol oynamışlardır.

Bir rivayete göre de İshaklı’nın isminin; Sultan Mesut, Melikşah’ın yerine geçtikten sonra buraya ünlü kumandanlardan İshak isminde bir Türk beyini, uçbeyi ve ahalinin amiri olarak tayin eder. İshak bey yöreyi imar eder, yiğitlik , cömertlik ve adeleti ile kendini yakın zamanda çevreye tanıtır. İşte bunun unutulmaması için ismine izafeten yerleşim yeri İshaklı adını alır. Sağlığında yapmış olduğu vasiyeti üzerine Çarşı camiinin güneyine defnedilir. Başına bir türbe yaptırılır. Türbenin adı da **İshak Dede** olarak, halkın arasında anılır.

.....

Bayar, 455 nolu Tahrir Defterine dayanarak⁶², Sultandağı İlçesinin Yakasinek Kasabasında bulunan Ecem Sultan Zaviyesinin gelirinin Tevkii Mehmet Bey’e eksici yurdu olarak verilmiş olduğunu belirtir. Karazeybek ise⁶³, XIX. yüzyılda Deresine Köyü’nde *Ahi-Sultan* ve Oğuz (Yaka-sinek) Köyü’nde ise *Himmet-Dede* zaviyeleri olmak üzere iki zaviye bulunduğunu kaydeder.

⁶² Dr. Muharrem Bayar’ın Kırşehir Ahi Üniversitesinde verdiği konferans’tan

⁶³ age

Şuhut Evliyalari

Afyonkarahisar'a en yakın mesafede bulunan Şuhud, tarihi oldukça eskiye uzanan bir geçmişe sahiptir. Bölgenin Türkler tarafından fethiyle beraber Şuhud da tam bir Müslüman Türk şehri olarak gelişmeye başlar. Evliya Çelebi Şuhud'dan bahsederken, "Halk dilinde Cfud dirler, doğrusu Şuhud'dur. Çünkü dört tarafında binlerce şehid gömülüdür.", diyerek şehrin ismini açıklasa da, ismin bu manada kullanıldığı şüphelidir.

Selçuklu hakimiyeti ile beraber burada kurulmuş olan zaviyelere, devlet hakimiyetinin tesisi ve iskan maksadıyla destek verilir. Nitekim Ahi Necmeddin isimli bir kişinin kurduğu zaviyeye Selçuklu sultanı Alaeddin'in temessük vermesi bu siyaseti doğrulamaktadır. Selçuklu devletinin İlhaniler elinde parçalanması üzerine Hamitoğulları burayı hakimiyetleri altına alır. Bu dönemin hatırasını taşıyan Kubbeli Mescid'in kitabesinden, Hamitoğullarından Mugusiddin İbrahim bin Hızır Beğ'in mescidi 1368 de yaptırdığını biliyoruz.

Bizans döneminde "cfut" olan adı ise değişikliğe uğrayarak önce "çıfut" olmuş, Türk hâkimiyetine girdiğinde (1219) İslâm askerleri içinde bulunan Şeyh Şuhudi Ömer Efendi'ye izafeten "Şuhut" adını almıştır.

Şuhud Kazası da Karahisâr-ı Sâhib'in kasaba statüsündeki kazalarından birisidir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre XVII. yüzyılın sonlarında 150 akçalık kazadır. Buraya bağlı 40 tane köyü ve 9

da mahallesi vardır. Bu mahalleler şunlardır: Alacamescid, Anbar, Beymescidi, Cami, Cemaleddin, Hatib, Horos, Kadı ve Kerameddin. Şuhud Kazası aynı zamanda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı Mutasarrıfının hassıdır. Serdarı ve kethüda yeri bulunmamaktadır. Bir çarşısı vardır. Ayrıca hanı, hamamı ve sıbyan mektebi bulunmaktadır. Ancak Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira idarî taksimatta kullanılan avarız hanesi defterine göre 1623 yılındaki tahrirde Şuhud'un 66 karyesi görünmektedir. 1709'da Sandıklı, Çola-âbâd ve Karamık Kazaları için müceddeden tahrir istenip diğer kazalar için istenmediğine göre bu sayının bir değişikliğe uğramadığı düşünülebilir.

Şuhud Kasabası da seyyidlerin yaşadığı yerlerdendir. Bu sebeple tayin olunan Nakib Karahisâr-ı Sâhib, Bolvadin ve Çola-abad ile birlikte Şuhud'da bulunan seyyidlerin işlerini de takip ediyordu. Şuhud Kazası bulunduğu yer itibariyle önemli bir yerde idi. Burada oturanlar arasında Alaybeyiler bile çıkabiliyordu. Nitekim 1734 tarihli bir fermanla 30-40 yıldır Şuhud'un Sarı Yakup Karyesi ve diğer yerlerden 35.626 akçalık zeamete tasarruf eden Çalıkzade Ali'ye Anadolu Eyâleti askerine bir çekidüzen verilmesi çerçevesinde Alaybeyilik verilmiştir. Fakat anlaşılan odur ki Alaybeyi Ali'nin ilk işlerinden birisi de kendi zeamet miktarını artırmak olmuştur. Zira 6 Şubat 1734 tarihiyle gelen tımar tevcihi ile ilgili fermanda "Şehr-abad Nahiyesi'nde İnaz Karyesi'nde İbrahim'in mutasarrıf olup, şartlarını yerine getirmediğinden dolayı mahlul olan 5000 akçalık tımar Ali'nin tımarına ilhaken tevcih olunmuştur. Bu aynı zamanda bir idarecinin elindeki imkanı kendi lehine kullanma, şehir merkezine daha yakın olma gibi kanunsuz olmasa da su-i istimal sayılabilecek davranışları göstermesi bakımından ilginçtir. Fakat daha da enteresan olanı 8 Mayıs 1734 tarihinde gönderilen diğer bir tımar tevcih fermanıdır. Burada Sarı Yakup karyesinden 40.625 akça zeamete mutasarrıf olan Ali'nin tımarında

beş kılıç cem olup bu şekilde tasarrufunun hılaf-ı kanun olduğundan yine Şehr-âbâd nahiyesinde mutasarrıf olup rağbet etmediği 5000 akçalık tımarının Sancak mülazımlarından Ahmed'e verilmesini Karahisâr-ı Sâhib Alaybeyisi Mehmed'in arzı üzerine adı geçen Ahmed'e tevcih olunmuştur. Bu durumda Ali'nin Alaybeyliği yaklaşık 5 ay sürmüştür. İkinci bir husus da zeametinde kanuna muhalif olarak fazla kılıç biriktirmiştir ki böyle durumlarda fazla olan kılıçların müstahak olan başkalarına verilmesi gerekirdi.

1721 tarihli bir belgedeki "...Karahisâr-ı Sâhib maa Şuhud Kâdîsi efendi..." ifadesine göre bu tarihlerde Şuhud kazası geçici bir süre için de olsa Karahisâr-ı Sâhib'e bağlanmış ve adli işleri için Şuhudlular Karahisâr-ı Sâhib'e gelip gitmek zorunda kalmışlardır. Şuhud Kazası aynı zamanda barutun hammaddesi olan güherçilenin üretildiği yerlerden birisi idi.

Mustafa Karazeybek'in çalışmasına göre⁶⁴, Şuhut nahiyesinde üçü şehir merkezinde ve yedisi köylerde olmak üzere toplam on zaviye vardır. Şehir merkezinde Ahi Necmeddin, Baba ve Kadı Süleyman zaviyeleri, köylerde ise Ağzıkara köyünde Eymir Dede, Karlık köyünde Mescid-i Hasan Dede, Alayundlu Köyünde Nazır Seydi, Eminler köyünde Şeyh Ahlat, Çakırözü köyünde Şeyh Işık, Çökek köyünde Şeyh İhtiyar ve Kızılhisar köyünde Şeyh Yakub zaviyeleri bulunmaktadır.

Üçler Bulduk'un çalışmasından öğrendiğimize göre⁶⁵, hayatiyetlerini devam ettirmek için kullanılmaz hale gelen zaviyelerin tekrar canlandırılmasına örnek, Şuhud'daki **Nazır Seydi Zaviyesi**'dir.

⁶⁴ age

⁶⁵ age

Fatih döneminde mensuh (hükmü kaldırılmış) olması sebebiyle kullanılmayan zaviyenin harap olmaması için Geyikli mezarası ile Alayundlu köyü ve çayırı tekrar tahsis edilir. Şuhud merkezinde bulunan **Ahi Necmeddin Zaviyesi**'ne dair bir kayıttan zaviyenin Anadolu Selçukluları döneminde kurulmuş olduğu görülür.

Merkezde **Agah Dede, Deve Dede, Arap Dede, İsmail Dede, Sarı Baba, Meddah Dede** ve **Civan Mehmet** adlarıyla bilinen evliya kabirleri bulunmaktadır.

Gündoğan eserinde⁶⁶, **Ali Agah Efendi**'yi 1879 doğumlu olarak gösterir. İlk tahsilini babası Hacı Bekir'den aldıktan sonra İstanbul'a giden Ali Agah orada tahsilini tamamlayıp icazetini alır. Müderrislik görevi ile Bursa'ya tayin edilir. Bu arada Profesörlük derecesi alan Ali Agah Efendi Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmektedir. Daha sonra Şuhut'a döner ve uzun yıllar Ulu Cami'de vaaz verir. Aynı zamanda fahri olarak müftülük yaptığı da anlatılır. Ali Agah Efendi engin tarih bilgisiyle elli yılı aşkın bir süre çevresine yapmış olduğu hizmetlerden sonra 1965 senesinde vefat eder.

.....

Bunların dışında kasaba ve köylerde medfun bulunan evliyalar şunlardır.

İlçeye on km. uzaklıkta bulunan Anayurt köyündeki türbede medfun bulunan zatın, Emeviler döneminde yöreyi fethetmek için gelen Emevi komutanı **Malik Bin Şebib** olduğu belirtilmektedir.

⁶⁶ age

Efe beldesinde medfun bulunan **Efe Sultan**'ın Mahmut Sultan ve Karlık Sultanın kardeşi olduğu kabul edilir. Ziyarete gelenler arasında türbesi etrafında, romatizmalı hastalar, ayağı tutmayanlar, çocuğu olmayanlar dolaştırılırlar. Daha sonra mezarın altındaki deliğe hastalıklı uzuv sokulur ve delikten çıkarılan toprak şifa niyetine alınır.

Karaadil denilen kimsenin Önderliğinde Karaadilli'nin merkezleştii görölmektedir. Yaşlı Kimselerden **Karaadil** denilen kişiyi eşkal olarak bilen yoktur. Fakat evliya kişi olarak kabul edilir.

.....

İlçeye beş km mesafede bulunan Karlık köyünde **Karlık Sultan** ve **Tahtalı Baba** adıyla anılan evliyaların kabri bulunmaktadır. Karlık'a varmadan sağdaki türbe **Karlık Sultan** diye anılan Şeyh Hasan Veli'nin müritlerinden Tahtalı Baba'ya aittir.Çevre halkının zor zamanlarında kendilerine yardım ettiği anlatılan Karlık Sultan, Efe Sultan ve **Mahmut Sultan**'ın kardeş oldukları kabul edilir.

.....

Alevi yerleşim yeri olan Kayabelen kasabasında her yıl Mayıs ayının ilk haftasında '**Şeyh Hamza Dede**'yi Anma ve Hıdırellez Kültür Bayramı' etkinlikleri yapılır.

.....

Yaklaşık 270 yıl kadar önce, **Arap Dede** boyu tarafından Koçyatağı'nın kurulduğu bilinmektedir. Çok eski Türkmen boylarının göçebe yaşayan boyunda Arap Dede lakaplı boyun ilk olarak köye yerleştii rivayet edilmektedir.

.....

Horasan'dan geldiği kabul edilen evliyanın kurmuş olduğu tekkede felçli hastaları iyi ettiğine dair bir inanış hakimdir. Mahmut köyünde medfun olan zatın ismi **Şeyh Hacı İbrahim** Bin *Mahmud'* tur. Bu zatın Horasan evliyalarından olduğu, Şuhut'un Romalılar ve Bizanslılar'ın elinden alındığı zamanlarda miladı 1219 tarihlerinde Selçuklular döneminde yaşadığı rivayet edilmektedir. Bugün hala her gün hastalar onun manevi şifa ocağı olarak kabul edilen türbesini ziyaret etmektedir. Hastalardan konuşamayan, ayakları tutmayan, v.b hastalar burayı ziyaret ederler. Türbenin yakınlarında mukaddes kabul edilen bir kuyu bulunmaktadır. Adak kurbanı kesilebildiği gibi, gerek görüldüğü takdirde geceleme de mümkündür.

.....

Tekke Köyünde **Sarı Şemseddin** ve **Arap Dede** isimleriyle anılan evliyalar medfundur. Şuhut ilçesinin 8 km. güneybatısında ve 65–70 hane kadar olan köye Isparta Senirkent Veli Baba Ocağına bağlı olan ve Sandıklı'da oturan Hamza Akgül Dede her yıl gelip cemlerini yaptırmakta olduğu anlatılır.

.....

Germiyan Hükümdarı Yakub'un şehit edilmesi ile ilgili olarak Sakıp Dede İkinci Yakub Çelebiyi; Esrar Dede de Birinci Yakub Çelebiyi kastederek bilgi vermektedir. Bunlardan İkinci Yakub Çelebi kendi eceli ile vefat ettiğine göre, tezkirelerde bahsedilen kişi Birinci Yakub Çelebi olmalıdır. Nitekim, Afyonkarahisar'da Şuhut'un Seydi köyünde *Germiyanzâde (Germiyan-zâde Yakub Bey, Seydi Sultan)* zâviyesi ile

Yakub Çelebiye atfedilen bir türbe bulunmaktadır. Süleyman Gönçer'in araştırmasına göre⁶⁷, Yakub Çelebi, Şuhut'un Ulupınar köyünde ölmüş ve orada türbenin bulunduğu yere gömülmüştür. Ulupınar köyü de bu türbeye vakfedilerek Seydi Sultan adını almıştır. Köy halkı daha sonra Halaç köyüne göç etmiştir. Halaç köyünde görülen birkaç zaviyedarlık beratında "*Yakub Han ez-Germiyanî Alişir zaviyesi*" ibaresinin yazılı olduğunu belirten Gönçer, Çelebi'nin yaklaşık 1343 yılında öldüğünü ileri sürmektedir. Uzun Çarşılı, Yakub Bey'in vefat tarihi ile kabrinin belli olmadığını, buna karşılık 1327'den sonra öldüğünün anlaşıldığını, yerine Çağşadan lâkaplı oğlu Mehmet Bey'in geçtiğini ifade eder.

Şuhut ilçe merkezinde bulunan ve Demirtaş Paşa oğlu Hamza Paşa soyuna ait olan Şuhudî Medresesinin inşa tarihi bilinmemektedir. Çarşı Cami yanına yapılmış olan medresenin Hasan Şuhudî Efendi'nin müderrisliğinden dolayı bu adla anıldığı söylenir.

⁶⁷ age

Afyonkarahisar'da Tarikatlar

Afyonkarahisar'da Bayramiyye

1884 tarihli *Hüdâvendigâr Salnamesine* göre, Karahisâr-ı Sahib'de "*Sultan Divanı'nın Dergâh-ı Mevlevî, Kasım Paşa'nın Mısri ve Kâdirî, Mehmet Efendi'nin Sadî, Aşık Efendi'nin Nakşibendî dergâhları*" bulunmaktadır. Bilindiği gibi Abdürrahim Karahisari, Akşemseddin'in yanında geçirdiği uzun yıllardan sonra kendisine verilen icazetle Bayramiyye tarikatının halifesi olarak Afyonkarahisar'da müessir bir rol oynamıştır. XV. Asırdan XIX. asrın sonlarına kadar varlığını sürdüren Bayramiyye'nin Karahisari'ye atfen Hüdavendigâr Salnamesinde Mısıri ismiyle anılmış olduğu görülür.

Afyonkarahisar'da Halvetiyye

Halvetiliğin XVII. yüzyılda yetiştirmiş olduğu önemli isimlerden Ümmi Sinan'ın hilafet verdiği beş erden biri olan Gülaboğlu'nun Afyonkarahisar'da Hisarardı medresesinde uzun yıllar ders vermesi ve tarikatın temsilcisi olarak şehirdeki dini hayatın çeşitliliğine zenginlik katması kaçınılmazdı. Kırk yıl kadar bir süre ders vermiş olduğu medresenin aynı zamanda tarikatın merkezi olduğu kabul edilebilir. Sonraki yüzyıllarda Karahisar'da Halveti tarikatına dair bir kayıtlı

karşılaşılmasa da, onun asayiş bakımından dönemin karışıklığı içersinde vermiş olduğu hizmetin önemi göz ardı edilemez.

Afyonkarahisar'da Kadirilik

İstanbul'da Aksaray ve Üsküdar'da Hindistan'dan gelen seyyah ve dervişlerin barındırılması için kurulan Hindiler Tekkesi'nin benzerinin aynı isim altında Umur Bey Câmîi yanındaki bir binada Kâdirî tarikatına bağlı olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. İstanbul'daki tekkelerden yola çıkılarak Nakşibendiyye'ye bağlı olarak hizmet veren tekkelerin XVII. yüzyıl ortalarında Kadiriyye'ye bağlanmış, daha sonra bu iki tarikat arasında bir çok defa el değiştirmiş olduğu görülür. 1816'da tekkenin şeyhliğine maaşlarını Karahisâr-ı Sâhib cizye gelirlerinden almak üzere, Seyyid Hüseyin'in oğulları Abdullah, Ali ve İbrahim beraber tayin olunmuşlardır. Şeyhlik görevini yürüten kardeşlerden Abdullah ve Ali'nin çocuksuz olarak vefat etmesi ve İbrahim'in de vefatı üzerine İbrâhim'in oğlu Hüseyin'in yalnız başına şeyh olarak tayini hususu 1885'te devlet merkezine arz edilmiştir. Ancak bu arza cevap gelmeyince Hüseyin'in şeyh olarak tayini hususu 1890'da tekrar arz edilmiştir. Bu tayine ilişkin berat ancak 1896 tarihinde çıkmıştır. Hüseyin Efendi'nin de vefatı üzerine, oğlu Mehmet Efendi imtihana tabi tutularak ehil olduğu görülmüş ve 17 Aralık 1913 tarihinde yerine tayini hususu devlet merkezine arz edilmiştir.

Tanzimatın ilanından önce Karahisâr-ı Sâhib Sancağı vergi gelirlerinden tekkenin pilav masraflarına harcanmak üzere aylık 52,5 kuruş verilmekte iken Tanzimat ile birlikte bu para verilmemeye başlanmıştır. Daha sonra sancak meclisinin düzenlemiş olduğu mazbata ile eskisi gibi Şeyh Abdullah Efendi'ye paranın ödenmesine devam edilmesi istenmiştir. Bunun arkasından, daha önce ödenmeyen dönemi de içerisine alacak şekilde 13 Mart 1840 tarihinden itibaren hesap edilerek tekke fukarâsının yiyecek masraflarına harcanmak üzere şeyh olanlara aylık 52,5 kuruş ödeme emri çıkmıştır. Bu para daha sonra her kim şeyh olursa ona verilecektir. Bununla ilgili berat da 4 Şubat 1850 tarihinde Şeyh Abdullah'a verilmiştir. Tekke fukarâsının yiyecek masrafları için verilen aylık 52,5 kuruş daha sonraki dönemlerde azalmıştır. 1913 tarihinde Mehmet Efendi'nin şeyh olarak tayin edildiğinde söz konusu yiyecek parasının aylık 31 kuruşa düştüğü görülmektedir. XX. Yüzyıl başlarında Umur Bey (Paşa) Camii bitişiğinde olan bu tekkenin yıkıldığı anlaşıyor.

Afyonkarahisar'daki ikinci Kadiri Dergahının Kuyulu Cami bitişiğinde bulunduğunu, son şeyhinin Arif Efendi olduğunu ve 1902 senesinde çıkan büyük yangında Mevlevihane ve diğer bir çok yapı ile birlikte yandığını öğreniyoruz.

Afyonkarahisar'da Mevlevilik

Anlatılır ki, 1233 senesinde Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad için inşa edilen Hisarardı Medresesi hizmete girerken Mevlana Celaleddin Rumi ilk dersi verir. Muhtemelen iki çocuğu da bu günlerde

sünnet olur. Bir süre sonra Sultan Veled Karahisar’a geldiğinde Mevlevi Camii’nin arsası vakfedilir.

Yusuf İlgar’ın çalışmasından⁶⁸ öğrendiğimize göre, Süleyman Şah ile Mutahhara Hatun’un⁶⁹ büyük oğlu **Çelebi Hızır Paşa** 1276 yılında dünyaya gelmiştir. Menkıbeye göre, doğduğu ayda Hz.Hızır onu elinden tutarak ‘vera-yı ihtifa’ya çeker. Birkaç gün aramadan sonra Karahisar’da Kale-i Cebel’ deki (Hıdırlık Dağı) sonradan Hızır Makamı diye meşhur olan yerde dişi bir aslanın kucağında bulunur. O sırada henüz bir haftalık bebek olan Çelebi’nin, bir yaşındaki çocuk kadar gelişmiş olduğu gözlenir. Bu olaydan sonra, Çelebi ‘Hızır’ismiyle birlikte anılır. Paşa, Selçuklu devleti tarafından ‘tuğ, alem (bayrak, sancak), kılıç ve kalem ile’ şereflenmiştir. Uzun bir ömür süren Hızır Paşa, 1371 yılında 97 yaşında iken vefat etmiştir. Alishir oğlu Yakup Han’ın Ulu Arif Çelebi evlatlarına ve Mevlevihaneye bir takım köyleri vakfetmesi, XIV. yüzyıl başları itibarıyla şehirde bir zaviyenin varlığını düşündürmektedir. Bu dönemde Hızır mahlasıyla şiirlerini Farsça yazmış olan Çelebi, muhtemelen bu zaviyenin ilk şeyhi idi. Vefatından sonra torunu Abapuş Mehmet Bali Çelebi zaviyenin şeyhi olur.

1350 yılında doğan **AbapuşVeli** Ahmet Paşa’nın oğludur. İyi bir eğitim görür. Dedesi Hızır Paşa’nın etkisiyle Mevleviliğe yönelir.

⁶⁸Yusuf İLGAR, Sultan Divani ve Afyonkarahisar’da Mevlevilik, Aftonkarahisar Mevlevihanesi Postnişinleri ve Mevlevi Meşhurları

⁶⁹ Ahmet Eflaki *Ariflerin Menkıbeleri*’nde şunları yazar. “..Sultan Veled’in Şeyh Selahaddin’in kızı Fatime Hatundan üç akıllı ve kuvvetli çocuğu olmuştur. Bunlardan biri, Çelebi Celeleddin Emir Arif, diğer iki kızıdan büyüğünün adı Mutahhara Hatun küçüğünün ise Şeref Hatun’dur. Mevlana bu iki kızıdan birine Abide diğerine Arife adını vermişti. Bunların her ikisi de keramet ve velilik sahibi idiler. Rum ülkeleri kadınlarının çoğu bunlara mürid olmuşlardır.”

1371’de Mevlevihaneye şeyh olur. Saltanat elbisesi yerine tarikat abası ve külahı giymesinden dolayı Abapuş lakabıyla Afyonkarahisar’da meşhur olur. Dede İni ismiyle bilinen mekanı çilehane olarak kullanır ve hayatının büyük bir kısmını burada uzlete çekilerek geçirir. Devletin ileri gelenleri, alimlerin pek çoğu, talebeleri ve eşrafın bazıları onun sohbetlerini takip eder. Timur Karahisar’a gelince onu ziyaret eder ve çeşitli hediyeler sunar. Abapuş Veli hediyeleri kabul etmez. Menkıbeye göre, Timur’un, “Sizin bulunduğunuz bu yerler viran olmaktan uzaktır”, diyerek Karahisar’a zarar vermez denilse de, tarihen sabittir ki, Timur’un torunu Hüseyin Mirza, Akşehir ve Karahisar civarını istila ederek kan akıtmıştır. Vefatından bir yıl önce oğlu Sultan Divani’yi Karahisar Mevlevihanesi şeyhliğine görevlendirir. Kendisi uzlete çekilir 1485’te vefat eder. Kabri mevlevihane içindeki türbededir.

Anlatıldığına göre, 1453 yılı Ocak ayı başlarında Karahisar’ı kara bulutlar sarmıştır. Şehirde başlayan veba salgınında Abapuş Bali iki çocuğunu da aynı gün kaybeder. Bu salgın esnasında hastalanan Mehmet Çelebi de komaya girdiğinde öldü sanılıp babası Şeyh Abapuş Bali’ye haber gönderilir. Techiz ve tekfin için şeyhten emir bekleyen haberciye,”Sultan Divani vefat eyledi mi ?” diye sorarak şu dizelerle onun ölmediğini beyan eder,

O ölümsüz dirinin öldüğünü kim söyledi

Umut güneşinin öldüğünü kim söyledi

Daha sonra oğlunun yanına gelerek,

“Aşkile yar ol ki var olasın

Hızr-veş inde vü pay-dar olasin

Der. Mehmet Çelebi de ayağa kalkar. Bu olaydan sonra Abapuş oğlu Mehmet'e kırk gün halvet verir. Bu tarihte Abapuş 106 oğlu Divani 13 yaşlarındadır. Abapuş Bali mahlasıyla kaleme almış olduğu şiirlerini Farsça yazmıştır.

.....

Nihat Azamat'ın verdiği bilgiye göre⁷⁰, müridlerinden Şahidi İbrahim Dede'nin⁷¹ (öl.1550) Gülşen-i Esrar adlı eserinin sonunda yer alan menkıbelerle karışık hatıraları, **Mehmet Semai**'nin şahsiyeti hakkında orijinal bilgiler vermekle beraber bu bilgiler biyografisinin tespitinde yetersiz kalmaktadır. Sakıp Dede'ye (öl. 1735) göre Divane

⁷⁰ Divane Mehmet Çelebi, TDV İslam Ansiklopedisi 9.cilt

⁷¹ Zehra Gümüş, 2006 yılında hazırlamış olduğu 'Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî TUHFE-İ MÎR' isimli yüksek lisans tezinde şunları yazar. Tuhfe-i Şâhidî,

Gedâ kim Şâhidî-yi Mevleviyem

Diyâr-ı Menteşede Mu'laviyem

diyen Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede'nin eseridir. Şâhidî'nin doğum tarihi tezkirelerde H. 875 / M. 1470 olarak verilmektedir. Babası Sâlih Hüdâyî'dir. "Doğumundan itibaren bazı fevkadelikleri görülen Şâhidî'nin elini, babası dostu olan sufi bir kazzâza vermiş ve oğlunu gözetmesini vasiyet etmiştir." Şâhidî İstanbul'da Fatih Medresesinde ve Bursa Yıldırım Han Tabhânesinde ilim tahsil etmiştir. Farsça Divanının varlığından anlaşıldığı kadarıyla Farsçası Divan tertip edebilecek kadar iyidir. Bursa'dan Muğla'ya dönüp Şeyh Bedreddin'e intisâp etmiştir. Son olarak ise çok sevdiği, Bâli Çelebi'nin (Abapuş Veli) oğlu Divânî Muhammed Çelebi'ye bağlanır. Çelebi'ye olan muhabbetinden Türkçe Divan'ında sıklıkla bahseder. Kaynaklarda iki oğlundan bahsedilmektedir. Bunlardan birisi Hüsameddin Efendi olup "Tuhfe-i Hüsâmî" adlı Farsça kurallar içeren bir risâlenin müellifidir. Diğeri ise yine âlim bir zât olan ve babasının vefatından sonra kırk yılı aşkın süre Mevlevihâne şeyhlik yapmış Şuhûdîdir. Şâhidî ardında üçü Farsça on eser bırakarak H.950 / M. 1550 yılında vefat eder.

Eserleri : Türkçe Divan, Farsça Divan, Gülşen-i Vahdet, Gülşen-i Tevhid, Gülşen-i Esrâr, Gülşen-i İrfân, Mevlid, Gülistan Şerhi, Sohbet-nâme, Müşâhedât-ı Şâhidîyye, Tırâş-nâme, Risâle-i Âfâk u Enfûs ve Tuhfe-i Şâhidî'dir.

Mehmed Çelebi, Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun ile evlenen Süleyman Şah'ın (veya Umur Bey'in⁷²) torununun oğludur. Mutahhara Hatun'un Hızır ve İlyas adlı iki çocuğu olmuştur. Divane Mehmed Çelebi'nin babası Bali Çelebi (Abapuş Veli, öl.1485) Hızır Paşa'nın oğludur. Babasının şeyhlik yaptığı Karahisar Mevlevihanesinde doğan ve Mevlevi kültür ortamında yetişen Mehmed Çelebi'yi babası ölümünden bir yıl önce yerine şeyh tayin eder. Mehmed Çelebi ölümüne kadar Karahisar Mevlevihanesinin şeyhi olarak görevini sürdürür. Müridi Muğlalı Şahidi, Mevlana'nın, 'Sevgili ahir zamanda çalgıya düştü, eğlenceye kapıldı, fakat onun içyüzü tamamıyla mücadele; görünüşte oyunla, aslı olmayan şeylerle meşgul', anlamına gelen beytini, Divane Mehmed Çelebi için söylediğine inanıldığını bildirir. Gönlüne kendisine intisap arzusu düştüğünü, annesini ziyaret için gittiği Muğla'da bir gece Mehmed Çelebi'nin, 'Beni bulmak istiyorsan harabati ol', dediğini ve nihayet Kütahya'da ona intisap ettiğini anlatır. Şahidi Mehmed Çelebi'nin çardarb olduğunu, şarap içtiğini, halk arasında adının kötüye çıktığını, halktan kendisini bu şekilde sakladığını, ondan gördüğü kerametleri anlatmasının mümkün olmadığını, 'Bizden gördüklerini nazmet' dediğini, ancak bu emri yerine getiremediğini söyler. Şahidi İbrahim Dede 1544

⁷² Yusuf İlgar, Mevlevi Meşhurları'nı kaleme aldığı yazısında Süleyman Şah ile Mutahhara Hatun arasındaki büyük yaş farkı dolayısıyla bu evliliğin imkansız olduğunu, muhtemelen Mutahhara Hatun'un kocasının Umur Bey olması gerektiğini ileri sürer. Halbuki Yılmaz Öztuna 'Büyük Türkiye Tarihi'nde, "...Süleyman Şah hem Aydınoğlu Umur Bey'in kızı, hem de Mevlana Celaleddin Rumi'nin oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun'la evlenmiştir.", der. Sezai Küçük, 'XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler' isimli doktora tezinde bu evliliğin Süleyman şah ile gerçekleştirilmiş olduğunu Seyyid Sahih Ahmed Dede'ye dayandırır. Mehmet Önder ise, 'Tarih Boyunca Mevlana Soyuna' başlıklı yazısında, Mutahhara Hatun'un Germiyanolu Mehmed Bey'le (öl. 1360'lar) evliliğinden söz eder. Bununla birlikte, Hasan Özönder 'Afyon Mevlevihanesi' başlıklı tebliğinde, '... Sultan Veled, kızı Mutahhere Hatun'u Germiyanlı Savcı Bey'in oğlu Umur Bey'le evlendirerek (1276)...' ifadesiyle İlgar'ın görüşündedir.

yılında kaleme aldığı eserinde şeyhinin ölümünden bahsetmediğine göre Divane Mehmed Çelebi bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır. Reşat Öngören'in⁷³ de katıldığı bu tespiti İlgar⁷⁴ 1529 tarihine çeker.

Sakıp Dede, Mehmed Çelebi'nin daha gençlik yıllarından itibaren göğsü açık bir tennureyle kalenderi abası giyerek dolaştığını, başında bazen Şems-i Tebrizi'ye mensubiyetini gösteren on iki dilimli taç bulunduğunu ve çardarb olduğunu söyleyerek Şahidi'nin verdiği bilgileri doğrular. Mehmed Çelebi, Karahisar'dan Konya'ya, oradan da Hacibektaş Tekkesine yönelir. Daha sonra yanına kırk Bektaşî abdalı alarak gittiği Irak'ta Necef, Kerbela, Bağdat ve Samerra'da Ehl-i beyt imamlarını ziyaret eder ve sekizinci İmam Ali er-Rıza'yı da ziyaret etmek üzere Meşhed'e geçer. Mehmed Çelebi Meşhed'de büyük itibar görür. Türbedeki iki bayrakla İmam Rıza'nın imaretindeki büyük bir kazan ve vakıf kapların bir kısmı kendisine hediye edilir. Ziyaret sırasında, 'Rıza'nın kapısından ayrı düşen göz, güneş çeşmesi bile olsa nursuzdur', diye başlayan Farsça bir rubaiyi irticalen söyler ve sağ tarafında Mevleviler, sol tarafında Bektaşîler bulunduğu halde Meşhed'den ayrılır. Tekrar Bağdat'a dönüp imamları ziyaret ettikten sonra Halep'e giden Mehmed Çelebi, burada Vefaiyye tarikatının kurucusu Ebü'l Vefa el Bağdadi'nin soyundan şeyh Ebubekir el-Vefai'nin dergahında kalır. Ebubekir'i Kalenderiler gibi traş ettirip ona hilafet verir. Karahisar'a dönerken Konya'ya uğrayıp cediti Mevlana'yı ziyaret eder. Bir süre sonra Mısır'a giderek orada tutuklu bulunan İbrahim Gülşeni'nin (öl.1534) hapisten çıkarılmasını sağlar. Mısır dönüşü Şam'da İbnü'l Arabi'nin kabrini ziyaret eder. İstanbul'dan Bursa'ya, buradan

⁷³ ÖNGÖREN Reşat, XVI.Asırda Anadolu'da Tasavvuf, Doktora Tezi, İstanbul, 1996

⁷⁴ age

Kütahya'ya geçen Mehmet Çelebi Afyonkarahisar'a döner ve bir müddet sonra burada vefat eder. Anlatıldığına göre, Semai'nin vefat ettiği yıl içersinde Irak ve Horasan seferlerine katılmış olan müridlerinin çoğu ahirete irtihal eder.

Mevlevilik tarihinde Arif Çelebi ile başlayan Ehli Beyt sevgisine özel bir önem verme hususu Divane Mehmed Çelebi'de yeni bir boyut kazanmış ve Mevleviliğin onun tarafından temsil edilen Şems meşrebi Kalenderilik, Bektaşılık ve Hurufilikle kaynaşma temayülü göstermiştir. Kalenderiliği benimsediği halde Mevleviliğin esaslarını özenle koruyan Mehmed Çelebi, Ulu Arif Çelebi'den sonra Mevleviliği en çok yayan kişi olmuştur. Halep, Burdur, Eğridir, Sandıklı, Mısır, Cezayir, Midilli ve muhtemelen Lazkiye Mevlevihaneleri onun gayretiyle açılmıştır.

Şahidi'nin Gülşen-i Esrar'ında Mehmed Çelebi'nin Fenai, Fani gibi bazı halifelerinin adına rastlanmaktadır. Şahidi, Fenai'nin Mehmed Çelebi doğunca gidip onun ayaklarını öptüğünü ve Mevlana'nın Çelebi'nin geleceğini bir gazeliyle müjdelediği şeklindeki rivayeti, Vahdetname adlı bir eseri olduğunu söylediği Muarrifoğlu'ndan⁷⁵ duyduğunu söyler. Fani Dede ise Lazkiye Mevlevihanesi şeyhidir. Divane Mehmed Çelebi Halep'te Ebubekir el-Vefai'ye, Mısır'da Ahmet es-Safi'ye hilafet verir, Galata Mevlevihanesine Sinoplu Safayi Dede'yi halife bırakır, Veliyüddin Dede'yi Cezayir'e, Hızır Dede'yi Sakız'a, Nurullah Dede'yi Eğridir'e, Ali-i Rumi'yi Sandıklı'ya, Derviş Hamid'i Midilli'ye yollar.

⁷⁵ Abdürrahim Karahisari'nin Vahdetname adlı bir eseri mevcut olup bu konuda 2001'de Ayşe Gülay Keskin tarafından bir Doktora Tezi yapılmıştır. Karahisari'nin müritleriyle irtibatı olduğu görülen Şahidi'nin Muarrifoğlu diye bahsettiği ve sağlığında kendisiyle görüşmemiş olduğu kişi Abdurrahim Karahisari'den başkası değildir.

Onun halifelerinden olan Şahidi de Muğla Mevlevihanesinde şeyhlik yapmıştır.

Divane veya Semai mahlasıyla şiirler söyleyen Mehmed Çelebi, önemli bir şair olmasına rağmen, şiirleri mecmualarda kalmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, ‘Bela dildendir ol dildar elinden didarımız yoktur/Gönüldendir şikayet kimseden feryadımız yoktur’, beytinin Türk Divan Edebiyatının en güzel beyitlerinden biri olduğunu ileri sürer. Mevlevi mukabelesi son şekliyle düzenlendikten sonra mukabeleinin ihtiva ettiği sembolleri açıklamak amacıyla yazılan ilk manzum risale Divane Mehmed Çelebi’ye aittir. Elli iki beyitten meydana gelen bu risale, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Mevlana Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan şiir mecmualarından derlenen dört adet şiiriyle birlikte yayımlanmıştır.

İkinci Sultan Veled diye meşhur olan Divani Mehmed Çelebi’nin oğlu olan **Hızır Şah Çelebi**, 1497 yılında dünyaya gelir. 1525 yılında hilafetnamesini alan Çelebi babası Divani Mehmed Semai’nin vefatıyla da makamlarına geçer.

Olup dil-i sir seyr-i enfüs ü afak ü nagah

Vera-yı perde-i gaybe çekince peyker-i camı

Didi tarihini bir müstemend-i derd-i hicranı

Beka mülkine çekdi ‘askerin Sultan Divani

1570’te vefat eden Hızır Şah’ın Şeyh Şah Mehmed Çelebi isminde bir oğlu ile II. Destina Hatun isminde bir kızı olur.

Daha çocuk yaşıta iken şiir söylemeye başlayan Şah Mehmed Çelebi iyi bir eğitim görür. Bir gün babası ile otururken biri alim diğeri cahil iki derviş birbiriyle çekişir. Alim olanı cahile imalı olarak, “Bre odun!”, diye hitap eder. Cahil derviş, öfkeden ateş kesilerek arkadaşını şeyhe şikayet edince,

Nefs-i bed-hu k’ola pür-ateş odun lafzından

Hime-i nar-ı gazab olduğuna şahiddir

beytiyle cahilin kafasına bir odun da Şah Mehmed Çelebi vurmuş olur. 1575 yılı vakıf kayıtlarından Mevlevihane ve mescidinin vakıf yönetimi Şah Mehmed Çelebi’de bulunduğu görülür. Vefatı ile kızı Destina Hanım II, onun yerine vakfın mütevellisi olur.

Hülya Küçük’ün makalesinden⁷⁶ öğrendiğimize göre, küçük yaştan itibaren riyâzet ve ibâdetle uğraşmış, Kur’ân-ı Kerîm’i hıfz etmiş olan **Destinâ**, babasının öğrencisi olarak *Mesnevî-i Manevî*’nin sırları, tefsîr, hadis gibi alanlarda yetişmiş, ekseri vakitlerini Sultân-ı Sâtı’u’l-burhân Ebu’s-Seyf türbesi içindeki sâliha hanımlar için ayrılmış olan bölümde, zikir, nâfile ibadet ve murâkabeler ile geçirmiştir. Babasından sonra onun yerine geçmiş ancak, tezkîr-i *Mesnevî-i Şerîf* için irşâd ehli bir kimse, ayrıca diğeri bazı hizmetler için de ehil birisini nasb ederek bizzat kendisinin ve görüşlerinin gerekli olduğu yerlerde de kendisi ilgilenerak tarikatın işlerini yürütmüştür. Aşırı riyâzetten ve az uykudan zayıf düştüğünü görüp biraz posta yatmasını, uyumasını söyleyenlere, “Biz postu ayak altına serdik... Bu sebeple uyku libasından yüz kere daha iyi

⁷⁶ Hülya KÜÇÜK, MEVLEVÎ HANIM HALÎFE VE ŞEYHLER

ve rahattır”, sözleri ile cevap vermiştir. Bir çok kere ricâl-i gaybla görüştüğü, odasından gelen sesler üzerine kapısı vurulup da açıldığı zaman ise kimsenin görülemediği, ama değişik iklimlerden gelmiş birçok hediyein göze çaptığı için ‘Hz. Meryem gibi ,merzûk-i ğaybî’ olduğu söylenmiştir. Aldığı hediye ve ihsanları hiçbir zaman kendisi için harcamaz, fukaraya harcardı.

1584’te dünyaya gelen **Çelebi Küçük Mehmed Efendi** iki yaşında annesini kaybeder ve ablası Destina Hatun tarafından yetiştirilir. 1606’da vakfın tevliyeti ile Mevlevihanenin şeyhliğini resmiyette üzerine alır ise de, ablası Destina Hatun 1630’daki vefatına kadar idarede etkili olur. Küçük Mehmed Efendi’nin Güneş Han-ı Kebire, Kerime, Rahime, ve Seher isimlerinde dört kızı dünyaya gelir. Çelebi Küçük Mehmed Efendi döneminde isyanlar ortaya çıkmış, Mevlevi dervişlerini de bu isyanlara ortak yapma çabaları olmuştur. İsyancılar ihtilal yapma hevesiyle özellikle militan bir grup öğrenciyi Mevlevi dervişlerin arasına katmışlar, bu arada şehirdeki bazı medreseleri de perişan hale getirmişlerdir. İsyancıların olumsuz davranışları Çelebi Küçük Mehmed Efendi’den sonraki dönemde de devam etmiştir. Çelebi’nin yerine Karahisar Mevlevihanesi şeyhliğine yetiştirdiği, eğittiği amcası oğlu ve damadı Çelebi Mehmed Arif III Efendi tayin olur.

Mollazade diye anılan **III. Mehmed Arif Çelebi** 1597’de dünyaya gelir. Sekiz yaşında yetim kalan Çelebi, Küçük Mehmed Efendi’nin terbiyesi altında yetişir. Kara Mustafa Paşa’nın tevcihi ile 1635’te Mevlevihaneye şeyh olur. Döneminde pek çok insanın zulüm gördüğü Celali İsyanları devam eder.

‘Su akmadığı zaman kokar’ düşüncesiyle cecdi gibi sıkça seyahat ederse de, şeyhi, hocası ve aynı zamanda kayınpederi olan Küçük Mehmed Efendi, ‘Değişmeyen, kokmayan derya ol, deniz ol’ diyerek seyahati bırakmasını işaret eder. ‘Ebu’l Meşayih ve Hulefa’ unvanını alır. Kendisini çekemeyenlerin iftirası ile Bolvadin Mahkemesine şikayet edilince, karşı tarafın iddia ettiği hak talebinicömertçe ödeyen Çelebi şöyle buyurur. “Hasımlarımın bu fakiri taciz ettiği, rahatsız ettiği akıl sahipleri indinde malumdur. Ancak istenilen bu meblağın gerekçesinin açıklanmasını istesek, biz onları taciz etmiş olurduk. Çünkü o zaman işin iç yüzü ortaya çıkardı. Sonra biz bu borçtan beri olduğumuza yemin etsek, dedemiz Hz. Ebubekir’in yolundan ayrılmış olurduk. Zira yok yere ona bin dinar borç isnad edildiğinde böyle bir borcu olmadığına dair yemin etmeyip o borcu verdi. Ayrıca onların bize karşı muameleleri sebebiyle sevap kazanmamız, onların ise bizim yüzümüzden cezalandırılmaları bize uygun düşmez.”

Çelebi’nin hakkında anlatılan bir menkıbe şöyledir. “Bir tarihte Çelebi Büyük Kalecik köyüne gider. Etrafı seyrederken gözüne çarpan yüksek bir kayaya merdivenle çıkmıştır. Çevresi taşlık ve kayalıktır. Etrafa bakınırken şakacı birisi merdiveni alıp saklar. Şeyh inmek için merdiveni aradığında, şakacı, “Bize ikramda bulunmadıkça merdiven gelmez”, der. O da doğru söylüyorsun diyerek cebinden çıkardığı üç avuç dolusu parayı serper. Herkes paraları toplamakla meşgul iken Çelebi gözden kaybolur. Para toplayanlar başlarını kaldırdıklarında çelebiyi göremeyince şaşırıp kalırlar. Çevreyi arayıp bulamayınca, durumu dergah yetkililerine haber verelim diye gittiklerinde Çelebiyi odasında oturur vaziyette bulurlar. Şaşkınlıkla nasıl geldiğini sorduklarında Çelebi, “Bu bize ecdadımızdan mirastır. Bunda garip bir şey yoktur”, buyururlar.

Konya Mevlana Dergahı postnişini Ebubekir Çelebi'nin 1637'de IV. Murad'ın fermanıyla görevden alınması üzerine Konya Dergahına postnişin olur ve 1642'de vefatına kadar bu makamda kalır. Mesnevihan Kasım Dede'nin onun vefatı üzerine söylemiş olduğu kıta şöyledir.

Arif Efendi rafi katd u cud olub

Çekdi liva-yı hicreti ıtlak mülküne

Sal-i gamimde münhasıf oldu mah-ı ah

Virdi şikest hüzünle uşşak silkine

Kayınpederi gibi Çelebi'nin de Güneş Han-ı Sugra, Kamile, Kerime ve Ayşe isimlerinde dört kızı dünyaya gelir.

İstanbul'da Kehhalzade diye anılan **Ebu Bekir Efendi**, Tugani Ahmet Dede'nin eğitiminde yetişir. Şeyhinin vefatından sonra Konya'ya giderek Mevlana dergahında hizmete başlar. Şemseddin-i Tebrizi dergahında Mesnevihanlık yapar ve hizmette emsallerini geçerek büyük rütbelere ulaşır. Konya Mevlevihanesi postnişini Ebu Bekir Çelebi tarafından Bağdat Tekkesi şeyhliğine gönderilirse de, çok geçmeden izinle İstanbul'a döner. Karahisar Mevlevihanesi şeyhi Küçük III.Arif Çelebi, 1637 yılında Konya Mevlevihanesi postnişinliğine tayin olunca, yerine Kehhalzade Ebubekir Efendi şeyh olarak tayin edilir. Ebu Bekir Efendi başarılı hayatının son kısmını burada geçirmiştir. 1649 yılına ait Afyonkarahisar Şeriyye sicil kaydında, Ebu Bekir'in Karahisar Mevlevihanesinde halen şeyh olduğu anlaşılmaktadır.

Babası 'fukara-yı sofıyye'den olan **Derviş Mustafa Dede**, Rumeli Yenişehir'in köylerinden birinde dünyaya gelir. Babası gibi derviş olmağa

karar veren Mustafa Dede, önce Konya Mevlevihanesine giderek postnişin Ebubekir Çelebi'nin (öl.1638) hizmetine girer. Ebubekir Çelebi 1637 yılında IV. Murad tarafından görevden alınınca Derviş Mustafa kendisine yeni bir mürşid bulmak arzusuyla Konya'dan Karahisar'a gelir. Burada çilesini çıkarırken şeyhi Arif Küçük Çelebi, aynı yıl Konya Mevlevihanesi postnişinliğine tayin olur. Böylece derviş yine şeyhsiz kalmıştır. Çilesini tamamlayan Derviş Mustafa Dede, ilim ve irfan eğitimi yanı sıra musiki öğrenmeğe başlar, dergahın neyzenbaşısı Gülüm Dede'den ders alır, bu arada Bağdat Mevlevihanesi şeyhliğinden istifa eden Kehhalzade Ebubekir Efendi Karahisar Mevlevihanesine şeyh olmuştur. Derviş Mustafa muhtemelen şeyh Ebubekir döneminde çilesini tamamlar ve onun vefatından sonra yerine Karahisar Mevlevihanesi şeyhi olur.

Derviş Mustafa Dede'nin mütevazı, alçak gönüllü bir şahsiyet olduğu anlatılır. Rauf Yekta onun bu özelliğini, “..gerek dervişliği, gerek şeyhliği esnasında dergaha ait hizmetleri seve seve bizzat yapar, hatta yaşı hayli ilerlediği halde pabuç çeviricilik, süpürücülük, odun yarıcılık gibi hizmetlerin ifasından geri durmazdı. (Kuşek Derviş Mustafa Dede) ismiyle anılmasının sebebi de işte bu suretle bütün hayatını dervişlerinin hizmetine hasretmesidir”, şeklinde belirtmektedir. Tekkelerle ilgili 1666'da başlayan 18 senelik yasaklı dönem Mustafa Dede'nin şeyhliği devresine rast gelmektedir. Konya Mevlevi şeyhi Bostan Dede'nin Afyon Mevlevi şeyhi Mustafa Dede'ye gönderdiği 1684 tarihli mektubunda, padişah tarafından yeniden mesnevi okunmasına ve sema yapılmasına izin verildiği, hemen semaa başlamaları' bildirilmektedir. 1702 yılında sağ olan şeyh Mustafa Efendi'nin 1703 yılına ait bir vakıf kaydında ölü olduğu ve böylece onun 1617-1703 yılları arasında yaşamış olduğu söylenebilir. Ayin-i şerif mecmualarında Bayati ayin-i şerifinin bestekarı

olan Kuek Derviş Mustafa Dede'nin Karahisarlı olduğu sanılmaktadır. Gölpinarlı, Mevleviler arasındaki tevatüre göre, Karahisar Mevlevihanesi şeyhliğinde bulunduğunu ve vefatıyla semahaneye gömüldüğünü nakil etmektedir. Mevlevihane de altmış altı yıl tekkenişinlik, camisinde hatiplik yapan Raşit Dede, nam-ı diğ er Hatip Hoca da, Kuek Derviş Mustafa Dede'nin Karahisar'da medfun olduğunu ifade ederek şöyle açıklık getirmektedir. “1902 yılında Mevlevihane yanmadan önce “Sultan Divanı'nin merkadi ile mukabil köşesindeki parmaklık arasında beş sanduka vardı. Bu sandukalardan biri Beyati ayini bestekarı Mustafa Dede'ye, biri de Sultan Divanı'nin ateşbazı Furuni Dede'ye ait bulunuyordu. Yangından sonra tekke tekrar yapılırken bu parmaklığın biraz tevsii istendi. Bu maksatla Furuni Dede'nin evvelce parmaklık içinde olan sandukası biraz yan tarafa çekildi ve o zaman yer daraldığı için oraya Furuni Dede, ikincisi Reşit, Kemal, Celal elebiler, üçüncüsü maktul Ali elebi'nin biraderi Münir (Murat) Çelebi, dördüncüsü de meczup Baki elebi namlarına ancak dört sanduka sığdırılabildi ve Mustafa Dede'nin sandukası büsbütün kaldırıldı. Bu zatın asıl kabri tam ikinci sandukanın bulunduğu yerde idi.” Nakledilen hatırate göre, Kuek Derviş Mustafa Dede Karahisar Mevlevihanesi türbe kısmında medfundur. Derviş Mustafa'nın müzisyenliği ve mesnevihanlığının yanı sıra hat ile uğraştığı, çeşitli mesnevileri istinsah ettiğı anlaşılmaktadır.

Seyyah lakabıyla anılan **Ebubekir Dede** Derviş Mustafa Dede'nin oğludur. Tabi Dede, onun şeyh olmasını, “Müsellimdir hilafet Mustafa'dan sonra Bu Bekre” tarihi ile belirtmektedir. Ebubekir Efendi 1703'ten itibaren mevlevihanenin şeyhi ve mesnevihanıdır. Vakfın mütevellisi olan Kerime Hatun, vakıf köylerden verginin alınması için 1720 yılında onu kendisine vekil tayin eder.

Daniş Ali Dede'nin (öl.1684) oğlu **Mehmet Mukim Dede** babasının vefatından sonra Siyahi Mustafa Dede'nin (öl.1711) hizmetinde bulunur ve onun terbiyesi altında yetişir. Konya Mevlevihanesi postnişini Bostan Çelebi II tarafından önce Karahisar, arkasından Ankara hangahlarına şeyh olarak tayin edilir. Mehmet Mukim Dede'nin Afyonkarahisar Mevlevihanesi şeyhliğine atanması 1703-1705 yılları arasında olmalıdır. Zira 1703 yılında Mevlevihaneye şeyh Ebubekir Dede mesnevihan olarak tayin edilmiştir. Ancak Ebubekir Dede'nin ne kadar şeyhlikte kaldığı tespit edilememiştir. Dede daha sonra Tokat asitanesine tayin edilir ve 1718 yılında orada vefat eder.

Asıl adı Ömer olan **Şekib Dede**'nin babası Osman Efendidir. Şekib, İstanbul'da eğitimini tamamlar, kadılığa geçer, ancak kadılıktan ayrılarak Mevlevi tarikatına girer. Bir müddet Konya Mevlevihanesinde kalarak “hücrenişin-i uzletgüzin” ve mesnevihan olur. Mevlevi eğitimi ve terbiyesini tamamlayan Şekib, buradan önce Karahisar şeyhliğine, daha sonra Halep meşihatine tayin edilir. 1723 yılında Hacc-ı şerifte vefat eder.

Karahisar-ı Sahip Mevlevihanesinin şeyhlerinden **Abbas Dede** Şeyh Ebubekir Efendi'den sonra Mevlevihaneye şeyh olarak tayin edilir.

1752 yılına ait bir vakıf kaydında yer alan, “Mevlevihanenin bil-fiil şeyhi ve vakfın nazırı olan ‘umdetü’l meşayih Osman Efendi ibn-i es-Seyyid şeyh **Yahya Efendi**..”, şeklindeki ifadede Afyonkarahisar Mevlevihanesi şeyhi Osman Çelebi'nin babasının şeyh Yahya olduğu anlaşılmaktadır. Sicil kayıtlarında oğlu Seyyid Osman Efendi'nin Mevlevihanede 1739 yılında şeyh olarak görevli bulunmasından, Yahya Çelebi'nin bu yıllarda vefat etmiş olduğu söylenebilir.

Karamanlı Şeyh **Osman Çelebi**'nin babasının Mevlevihane şeyhliğine görevlendirilmesiyle Afyonkarahisar'a yerleşmiş oldukları düşünülebilir. Osman Çelebi bu arada Sultan Divani oğlu Hızır Şah'ın kızı Kamer Şah ile evlenir. Şeyh olarak bulunduğu mevlevihanede aynı zamanda vakfın da nazırı olarak görev yapar. Bununla birlikte Çelebi'nin postnişinlik makamına hangi tarihte başladığı, hangi tarihte ayrıldığı tespit edilememiştir. Vefatından sonra oğlu **Yahya Çelebi**'nin şeyh olduğu, onun da 1767 yılında genç yaşta öldüğü dikkate alınırsa, Çelebi'nin 1764-1767 yılları arasında vefat ettiği söylenebilir.

Şeyh Osman Efendinin oğlu olan Yahya Çelebi dergahta Mevlevi kültürü ile yetişmiş, ve daha sonra kaptan-ı derya Seyyid Ali Paşa'nın kızı Zeynep hanımla evlenmiştir. Çeşitli mecmua ve cönklerde yirmi kadar gazel ve koşması tesbit edilmiştir.

Muhtemelen Yahya Çelebinin küçük kardeşi olan **Seyyid Alaeddin Çelebi**, Yahya Çelebi'nin vefatından sonra Mevlevihanenin şeyhi olmuştur. Şeyh Es-seyyid Alaeddin Çelebi, Karahisar-ı Sahib Mevlevihanesinin mütevelliliği ile ilgili olarak yazılan bir Hatt-ı Humayun'da otuz beş yıldır şeyhlik görevinde bulunduğunu belirtmektedir. Bu durumda Çelebi otuz beş yılını 1801 yılında tamamlamıştır.

'Meczip **Abdülbaki Dede**' diye anılan Abdülbaki Çelebi, Alaeddin Çelebi'nin oğludur. Şeyhlik yaptığı nakil olunmaktaysa da, bu hususu teyid edici bir kaynak bulunamamıştır. Kurban bayramlarında kurban kanını şehid Ali Efendi çocukken onun sikkesine sürer, "bu çocuğun başı nerede göremiyorum", dermiş. Kabri mevlevihanededir.

Ahmet Çelebi, Seyyid Alaaddin Çelebi'nin büyük oğludur. XIX. yüzyılın başlarında babasının vefatıyla Mevlevîhâne'nin şeyhi ve vakfın da mütevellisi olmuştur. 1826 tarihli bir vakıf kaydında, yirmi yıldır beratla mütevelliliğin elinde olduğu, 1806 yılında şeyhlik görevindeyken vakfın mütevelliliği verildiği belirtilmektedir. Bu görevler üzerinde iken, 1830 yılında vefat etmesi üzerine kardeşi Seyyid Yahya Efendi Mevlevîhâne'ye şeyh olarak görevlendirilmiştir. Onun da Mevlevîhâne bahçesinde gömülü olduğu nakledilir.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre, Alaaddin Efendi'nin oğlu Seyyid şeyh **Yahya Efendi**, 1834 yılında vakfın mütevellisi ve mevlevîhânenin de şeyhidir. Ocak 1837 yılında mevlevîhânenin postnişini ve imamıdır.

Şeyh **Murat Efendi** Şeyh Ahmet Çelebi'nin oğlu, Şehid Ali Efendi'nin de kardeşidir. Sicil kayıtlarında Murat Çelebi'nin şeyhlik yaptığına dair bir kayda rastlanmaz. Ancak, Mevlevîhâne'nin türbe bölümünde ona atfedilen kabir üzerinde bir sandukanın olması, Şemseddin Çelebi'nin, şeyh Ali Efendi'den önce Mevlevîhâne'nin şeyhi olduğunu, onun vefatından sonra Ali Efendi'nin şeyhlik makamına geçmiş olduğunu bildirmesi gibi bilgiler, onun 1837 yılında kısa bir süre, (belki birkaç ay) şeyhlik yapmış olduğu fikrini vermektedir. Bu durumda Murat Efendi'nin Yahya Efendi'den sonra, Ali Efendi'den de önce şeyh olması gerekir. Murat Efendi, Ahmet Çelebi'nin büyük oğlu olmalıdır. Zira Mevlevî geleneğinde de şeyhlik sırası öncelikle ailenin büyük erkek çocuğuna verilmiştir. Babası ve kardeşine ait bilgilerden yola çıkarak 1750-1850 yıllarında yaşadığını söyleyebiliriz.

Şeyh Ahmet Efendi'nin **Ali Efendi**'nin 1837 yılı ortalarında şeyhliğe atanmış olduğu ve 1840 yılında da mevlevîhânenin şeyhi, vakfın

da mütevellisi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen 1842 yılında bugün için bilinmeyen sebeplerden dolayı idam edilmiştir. Mevlevî muhitince “*başı kesik, şehid Ali Efendi*” diye anılmıştır. Münire Hanım isminde bir kızı bulunduğu ve Münire Hanımın Raşit Çelebi’nin oğlu Kemal Çelebi ile evlenmiş olduğu görülür.

Ali Efendi’nin idam edilmesi üzerine 1842’de Konya’dan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi şeyhliğine tayin edilen ve babası tarafından Mevlânâ’ya ulaşan **Mehmet Râşit Çelebi**, Hüseyin Çelebi’nin oğludur. 1844’te Mevlevîhâne genişletilerek tamir edilmiş, inşa olunan hankâhın iki adet resmi Afyonkarahisar kaymakamı tarafından merkeze gönderilmiştir. 1867 yılında sağ olan Raşit Çelebi’nin vefat tarihi tespit edilememiştir. Raşit Çelebi’nin Rıza Çelebi, Bahaeddin Çelebi, Abdülkadir Çelebi, ve Kemal Çelebi isimlerinde çocukları olduğu anlaşılmaktadır.

Çelebi ilimle meşgul olmuş, çeşitli eserler kaleme almış, istinsah etmiştir. Bu çerçevede “*El-Evrâd*” isminde Arapça, nesih hatla yazılmış bir eseri bulunmaktadır. Ayrıca, Sipehsâlâr Mecdü’-din Feridun’un *Menâkıb-ı Sipehsâlâr* adlı Farsça eserini Türkçe’ye çevirmiştir. İsmail Ankaravî’nin Mesnevî şerhinin 7. cildini de Nesih hatla istinsah etmiştir.

Şeyh Ali Efendi’nin kızı Münire hanım ile evlenmiş olan **Ahmet Kemâleddin Çelebi**, M. Raşit Çelebi’nin oğludur. hayır hasenat sahibi bir insan olan Kemaleddin Çelebi’nin 1872’de dergâhta postnişin olarak görevli olduğu görülmektedir. Bu arada dergâhın, 1875 yılında yandığı, tamiratının ise Mart 1878 tarihinde bitmediği ve dergâhın postnişinliğinin Kemâleddin Çelebi’de olduğu anlaşılmaktadır. O, olgun bir kişiliğe sahiptir. Özellikle Harabî, Tûrâbî gibi halk şairlerini her zaman koruyup,

gözetmiştir. Yirmi üç yıl şeyhlik görevinde bulunmuş, nihayet, 1894 yılında vefat eylemiştir. Mevlevîhânedeki türbe içerisinde medfundur. Şeyh Kemaleddin Çelebi'nin 14 şubat 1892 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Kalecik-i Kebir köyünde, Mevlânâ Celalettin-i Rûmî'nin vakıf arazisi üzerine *Baş Değirmen* diye anılan ve bir taş üzerine devran iden bir adet değirmen yaptırarak vakıf eder. Değirmenin yıllık gelirinden Sultan Divânî Hazretlerinin camii şerifinde imam ve müezzin olan efendilere yıllık 12'şer İstanbul kilesi ile buğday verilmesini; buna karşılık her ay Kur'ân-ı Kerim'den 15'er cüz okuyarak peygamberimiz ile Sultan Dîvânî'nin mübarek ruhlarına hediye edilmesini, fazla para olursa erkek çocuklar arasında pay edilmesini şart koşar. Vakfın mütevellisi olarak, sağlığında kendisinin, vefatından sonra erkek çocuklarından büyük olanın görevlendirilmesini ister.

Kemâleddin Çelebi'nin oğlu olan Şeyh **Celâlettin Çelebi**'nin annesi Münire Hanımdır. Babasının 1894 yılında vefatından sonra Konya seccâdenişini Çelebi Efendi'nin icâzeti ile Karahisar Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur. Şeyhlik mühründen 1894-95 yılında Mevlevîhâneye postnişin olduğu anlaşılmaktadır. 1896 yılında vakıfla ilgili bir hususu Nafia Nezareti'nde görüşmek üzere İstanbul'a gitmiş, bu arada Tahir Olgun ile dergahta görüşmüştür. Tahir Olgun kaleme aldığı "*Çilehâne Mektupları*" nda Celalettin Çelebi'yi "*Müttakî, mütevâzi, derviş-nihâd ve velhâsıl evlâd-ı Mevlânâ demeye lâayık bir çelebi*" şeklinde üstün vasıflarla anmaktadır. 1902 yılında zuhur eden yangında Mevlevîhâne'nin yanması, yeniden yapılması Şeyh Celâlettin Çelebi zamanında olmuştur. Cihan Harbi sırasında İstanbul'da kurulan "*Mücâhidîn-i Mevleviyye Taburu*"na Karahisar'dan Şeyh Celâlettin Çelebi de katılmış, Şam'a kadar gitmiş, bir müddet kalmış, yaşlı olduğu için Karahisar'a geri dönmüştür. Çeşitli tarihlerde hanımlarının ölmeleri sonucu bir kaç kez

evlenmiş, on kadar çocuğu olmuştur. Şeyh Celâlettin Çelebi, 25 Eylül 1918 tarihinde vefat etmiş ve Mevlevîhâne'ye defnedilmiştir.

Celâlettin Çelebi'nin oğlu olan **Ahmet Raşit Çelebi**'nin annesi Zaide Hanımdır. 1878-79 yılında doğmuştur. Ahmet Râşit Çelebi babasının vefatından sonra boşalan şeyhlik makamına geçmek için yapılan sınavdan başarı ile geçer. Mahalli Encümen Meşâyihî tarafından düzenlenen başarı mazbatasî Meşâyih Meclisi'nce tasdik olunmak üzere meşîhatpenâhiye gönderildiğinde Karahisar-ı Sâhib'deki Hazret-i Dîvânî Mehmet Efendi vakfının tevliyetinin babası Celalettin Efendi üzerinde olduğu, meşîhatine dair bir kaydın ve vakfiyenin olmadığı, önceden beratla görevlenmediği, Konya'da olan seccadenişîn Çelebi Efendi'nin icazetnâmesiyle atandığı anlaşılr; bu sebepten oğlu Ahmet Râşit Çelebi'nin de Çelebi Efendi'nin icazetnâmesiyle atanmasına şûrâ-yı Devlet'te Mart 1919 yılında karar verilir. Raşit Çelebi, yaklaşık yedi yıl postnişinlik makamında kalır. Tekke ve türbelerin kapatılması ile ilgili kanunun çıkmasıyla Dîvânî Mehmet Efendi Mevlevîhânesi de minaresi ve minberi olması sebebiyle camiye çevrilir ve Raşit Çelebi'nin de şeyhlik görevi fiilen sona erer. Çelebi, 13.04.1934 yılında vefat etmiş, Olucak çeşmesi karşısında yer alan mezarlığa defnedilmiştir., çalışkan ve vatansever bir insan Raşit Çelebi'nin, Millî mücadele sırasında düşmana karşı Müftü Hüseyin Bayık, Nebil Hoca ve diğer arkadaşlarıyla birlik ve beraberlik içerisinde çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Afyonkarahisar Mevlevihanesinin inşa tarihi 1316 olarak kabul edilir. Yakup Çelebi zamanında himaye gören yapı için vakıflar tahsis edilir. Bu tahsisler zamanla artacaktır. Hasan Özönder'in tebliğinden⁷⁷

⁷⁷ ÖZÖNDER Hasan, Afyonkarahisar Mevlevihanesi

anladığımızı göre, günümüze gelinceye kadar bir çok badire atlatarak tamir ve tadilat gören yapı, son şeklini II. Abdülhamit döneminde alacaktır. Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine faaliyetine son verilen Mevlevîhâne, zaman içerisinde bando binası, Kur"ân-ı Kerîm kursu ve müftülük binası olarak kullanılır. 2008 sonunda müze olarak hizmete geçer.

Afyonkarahisar'daki sema faaliyetleri 1925 senesinden itibaren gezekler vasıtasıyla sürdürülür⁷⁸. 1950'li yıllarda Konya, sema icra edecek bir ekip çıkaramadığı için mutrip heyeti ihtiyaca binaen Afyonkarahisar'dan karşılanır. 1960'lardan itibaren sema gösterileri Afyonkarahisar'da da icra edilmeye başlanır.

Afyonkarahisar'da Nakşibendiyye

XX. asrın başında şehirde Nakşibendiyye tarikatına ait altı tekkenin bulunduğu görülmektedir. Son şeyhi **Hacı Hüseyin Efendi** Çavuşbaşı Mahallesiindeki kendi evinde tarikat faaliyetlerini yürütürken Çolakzade Hüseyin Efendi'nin Kildenli Medresesinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Topçuzade Mehmet Efendi'nin görev yaptığı yer, Yeni Cami Medresesidir. Hacı Bakıoğullarından Osman Ağa ve oğlu İbrahim Ağa tarafından 18. yüzyılda Yeni Cami'nin yanına yaptırılan medreseye çeşitli vakıflarda bulunulur. Medreseler 1924'te kapandığında, kırkbir

⁷⁸ İLGAR Yusuf, Cumhuriyet Döneminde Afyonkarahisar'da Sema Gösterileri

talebesi Afyonkarahisar Sultanisi'nin orta kısmına nakl olunur. 1 kargir kütüphane, 14 odalı ve 2 dersaneli olan medrese binası 1914'te Dârü'l-Hilâfe olarak açılmış, 1924'te İmam Hatip Mektebi, daha sonra Cumhuriyet Mektebi ve Namık Kemal Mektebi adlarıyla yine eğitim hizmetlerinde kullanılmıştır. 1945 yılında öğrenciler Cumhuriyet Mektebi'nin yeni binasına nakledilir. Medrese binası 1955 yılına kadar Senirkent Öğrenci Yurdu, yıkıldığı 1957 yılına kadar da Doğanspor Gençlik Kulübü binası olarak hizmet verir.

Otpazar Camii kible yönünde yer alan ve 6 odalı ve 2 dersaneli olarak eğitim veren Dinarlızâde Medresesi'nin son hocası, **Hacı Hamzazade Nuri Efendi**'dir.

Otpazar Camii yanında XX. Yüzyıl başlarında yapılan İrfaniye Medresesi'nin üst katındaki tekkenin şeyhi Tokatlı Hacı Mehmet oğlu İbrahim oğlu **Veliyyüdin Efendi**'dir. Tekkeyi medreseyle birlikte Kurt oğlu Hacı Ömer Ağa yaptırmış, vakfını kurarak Veliyyüdin Efendi'yi de müteveli tayin etmiştir.

Otpazarı Camii kible yönünde olan medrese ve Nakşî tekkesi 1936 yılında yıktırılarak, boşalan arsalarına kabristan yeri de katılarak Sebze Hali yaptırılır. Hacı Ömer Ağa, önü ve arkası Otpazarı Camii'ne bitişik mezarlık, sol tarafı Dinarlızâde Medresesi diye anılan İmadeddin Medresesi, diğer cephesi yol olan mağazası harap olunca; bu yere İrfaniye ismiyle bir medrese yaptırmıştır. Medresenin alt katında iki adet mağaza, üst katında iki tekke odası, bitişğinde de üç odası bulunmaktadır. Hacı Ömer Ağa, 1914'te medresenin vakfiyesini düzenleyerek vakfını tescil ettirir.

Medresenin müderrisi, Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiye şeyhi Tokâdi Hacı Mehmet oğlu İbrahim oğlu Veliyyüdin Efendi hayatta oldukça mütevellî tayin edilmiştir. Ömer Ağa, mütevellinin vefatından sonra, kanun gereği, imtihanla ehil birisinin müderris ve şeyh tayin edilmesini, iki mağazanın kiraya verilerek geliri ile vakfedilen yerlerin bakım ve tamir masraflarının karşılanmasını istemiştir. 1923'teki tekkenin postnişini **Hacı Hamzazâde Ali Rıza** Efendi ibn-i Ömer Efendi'dir.

Bir diğer Nakşibendi-Halidi tekkesi, Buharalı Hüseyin oğlu Hacı Adil Efendi'nin 1866 yılında vakfetmiş olduğu, Hacı Nuh Mahallesi'nde mescit yanındaki iki katlı evde faaliyet gösteriyordu. Tekkenin şeyhliğini **Buharalı Hacı Seyfettin** yapıyordu. Onun vefatından sonra, oğullarının şeyhlik yapmaya ehil olmamaları sebebiyle, yerine, daha önce tekkede vekaleten şeyhlik yapan Abdullah oğlu Hacı Emrullah 1902'de tayin olunur.

Hacı Adil Efendi, 1866'da 1000 kuruş ile Hacı Nuh Mahallesi'nde mescit yanındaki iki katlı olan ve Nakşibendiye Tekkesi ve misafirhanesi olarak düzenlenen evini vakfeder. Vakfedilen para %15 ile işletilerek elde edilen gelir ile öncelikle evin tamir ve bakımı yapılacaktır. Evin üst katındaki bir oda Nakşibendiye-i Hâliidiye Tekkesi olup burada Buharalı Hacı Seyfettin şeyh olarak hatm-i hâce ve âyîn-i tarîkatı icra edecek, vefatından sonra evladının erkek ve reşit olanından meşîhate ehliyetli olanı tekkeye şeyh olacaktır. Tekkenin diğer odaları ise Mâverâünnehir'den gelenler için misafirhane olarak tahsis edilecektir. Vakfa, Hacı Murat adlı kişi mütevellî tayin edilmiştir.

Afyonkarahisar'da Halidiyenin önemli ismi **Hacı Aşık**'ın en geç Mevlana Halid'in vefat tarihi olan 1827'de Afyonkarahisar'da bulunduğu,

evlenmiş ve, Emine, Fitnet, Naile ve Rahime isimlerinde dört kızı olduğu ve 1839'da Dilaver Paşa tarafından kendisine vakıf deruhte edildiği ve 1848'de vefat ettiği bilinir.

Talebelerinden Bekir Kadızâde Şeyh Mehmet Feyzi Efendi ile icazetini Osman Zühdü Efendi'den alan ve 'Sandıklı Şeyhi' olarak ünlenen Hasan Efendi (1825-1907)'nin damatları olduğu ileri sürülür. **Yunus Efendi**'nin ise Afyonkarahisar müftüsü olarak görev yaptığı ve 1900'lerin başında medresenin şeyhi olduğu görülür. Zamanla medrese ile tekke kısmı yıkılır.

Afyonkarahisar'da Rıfâilik

Şehirde Karamanoğlu Mahallesi'ndeki Rıfâî Dergâhı'nın ne zaman ve kim tarafından açıldığı tespit edilememiştir. Günümüzde aynı adla anılan mahallede Yeşil Yol kavşağında "*Demiryalayan*" lâkâplı zata atfedilen bir türbe bulunmaktadır. Demiryalayan Rıfâî tarikatına mensuptur. Zâviyenin bu türbe civarında olması muhtemeldir. 1863 tarihli bir kayıтта dergâh şeyhi Mesteizâde Mehmet Efendi'nin, mukâbele sırasında müritlerinden Halil Ömer adlı kişiyi bıçakla yaralayarak ölümüne sebep olduğu kayıtlıdır.

Şehirde 1902'de meydana gelen yangında, iki tekke ile birlikte Rıfâî Tekkesi ve pek çok bina yanmıştır. Bu yangının Mevlevîhane

civarında meydana geldiği dikkate alındığında yanan Rıfâî Tekkesinin de o mahalde olması lâzım gelir. Bu durumda Karamanoğlu Mahallesindekinden başka bir Rıfâî Tekkesinin varlığı daha ortaya çıkar.

Afyonkarahisar’da Sadiyye

Şehirde tespit edilmiş olan Sadi tarikatına ait tekkelerden **Avcıoğlu Dergahı**’nın ne zaman ve kim tarafından açılmış olduğu bilinmiyor. Otpazarı Camii karşısında yer alan tekke ile ilgili vakıflardan ilki 1884’te kurulmuş olmakla birlikte vakfın kimliği belli değildir. Bu tarihte dergahın şeyhi, Şeyh Mehmet Efendi oğlu Şeyh Sadeddin Efendidir. Şeyh Mehmet Efendinin oğlu zamanında tesis edilen Avcızade Abdullah Efendi vakfının geliri, dergahın masrafları, bakım ve tamiri için tahsis edilir.

Hakkında yeterli bilgi bulunamayan **Kesikbaş Sultan** adına kurulmuş olan tekke Kadınana mezarlığının kuzey kısmında yer almaktaydı. İki katlı ahşap bir bina olan tekkenin alt kısmı, yolculara tahsis edilmişti. Üst katı mescit olarak kullanılmış olan yapının ahşap bir minaresi bulunmaktaydı. Yunanlıların Afyonkarahisar’ı işgali esnasında yakılmış, yeri ise daha sonra şehrin imarı sırasında yola katılmıştı.

XV. Yüzyılda yaşadığı ileri sürülen Kesikbaş Sultan’ın Abdurrahim Karahisari’nin çağdaşı olduğuna dair görüşler, tekkenin XV. asırda yapılmış olabileceği fikrini vermekte ise de, XVI. Yüzyıl vakıf

kayıtlarında Kesikbaş ismine rastlanmaz. 1840 tarihli bir mahkeme kaydında, Kesikbaş Sultan Tekkesi şeyhlerinden sâdât-ı kiramdan Seyyid Şeyh Yakub, Seyyid Şeyh Osman ve Seyyid Şeyh Mehmet'ten vergi alınmaması gerekirken vergi alındığı, yapılan tahkikat sonucunda ise adı geçen kişilerin vergiden muaf olduklarının anlaşıldığından bahsedilir. Bu yüzyılın ikinci yarısına ilişkin bazı kayıtlarda ise tekkenin vakıf arsası üzerine Attar Hacı Mehmet Ağa ile Postnişin İsmail Hakkı Efendi tarafından bir takım dükkanlar ile dervişlerin kalacağı tekke odaları ve cami yapılarak gelirlerinin tekkeye vakfedildiği görülür.

Kesikbaş Sultan Türbesinde türbedar olarak görev yapmakta olan kişilerden Şeyh Osman'ın çocuksuz olarak vefat etmesi, diğer iki kardeşin de vefatlarından sonra çocuklarının berber ve demirci olmalarından dolayı türbedarlık görevinin türbede önceden beri görevli olan Mehmet oğlu İsmail Efendi'ye verilmesi hususu Evkaf Müdürlüğü tarafından 24 Ekim 1871 tarihinde devlet merkezine teklif edilmiş olduğunu görürüz.

Attar Hacı Mehmet Ağa Hasır Pazarı'nda Bey Çeşmesi yanında, Kesikbaş Sultan kabri yanında Kesikbaş Sultan Tekkesi vakıf arsası üzerine, 1873'te dört adet bakkal dükkanı, bir adet berber dükkanı ile bir adet mağaza, alt katta fakir dervişlerin kalmaları için üç adet Kalenderhane ve bir türbe, üst katta iki adet imam ile müezzin odası, bir sofa ve Aziziye adıyla anılan camii yaptırarak gelirlerini tekkeye vakfeder. Postnişin İsmail Hakkı Efendi de, Kesikbaş dergâhının arsasına birbirine bitişik dört dükkan yaptırarak bunların gelirini dergâhın mum, yağ ve yiyecek masrafı giderlerinin karşılanması için 1890 tarihinde vakfeder.

Şehirde bu iki tekke dışında, yine Yoncaaltı Camii civarında **Ebu İshak Tekkesi** adıyla bilinen üçüncü bir Sadi tarikatına ait tekke bulunmakta idi. Seyyid Hacı Ahmet Ağa'nın 1854 tarihli vakfiyesi'nde Yoncaaltı mevkiinde Ebu İshak Sultan Tekkesi diye kayıt bulunmaktadır. **Ebu İshak Dede'nin** mezarının yerinin, Yoncaaltı Çeşmesi'nin arkası olduğunu ve burasının daha sonra yola karıştığı görülür.

Bu zaviye, uzun zaman harap bir halde bulunurken, **Şeyh Ayaz** diye anılan Seyyid Hacı Mahmut adlı kişi kendi malından tamir ettirmiştir. Şeyh Ayaz zâviyedeki boş olan şeyhlik ve zâviyedarlık görevine bir beratla 1777'de tayin olmuştur. Tekkenin 1891'deki postnişini ise Şeyh Mehmet Cemal Efendi oğlu Şeyh Sadeddin Efendi'dir.

Ebu İshak Vakfının varlığından ancak, XX. yüzyıl başlarında Avcızâde Şeyh Sadettin'in vakıf arsası üzerine bir dükkan yaptırması dolayısıyla haberdar oluruz. Ebu İshak Hazretleri'nin türbedarı iken vefat eden Molla Bahşi Mahallesi'nden meşâyih-i kiram ve müderrisinden Avcızâde Şeyh Sadettin'in çocukları mahkemeye başvurarak, babalarının Yonca altında Ebu İshak Vakfı arsası üzerine yaptırdığı birbirine bitişik üç adet dükkanını vakfettiğini bildirmişlerdir. Vakfın şartları şöyledir: Dükkanların geliri ile dergâh ve dükkanların tamir ve bakımlarının yapılması, kalan para ile oğlu Abdullah Efendi'nin her ay Kur'an okuyarak peygamberimiz, Ebu İshak ve kendi ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Buna karşılık Abdullah Efendi'ye yıllık 600 guruş ücret verilmesini belirtmiştir. Diğer tarftan oğlu İbrahim'in, mübarek gecelerde dergâhın kandillerini yakıp her Cuma gecesi Yâsin, Pazartesi gecesi Mülk sûrelerini okuyup hediye ederek, karşılığında 600 guruş ücret almasını, türbedara yıllık 600 guruş, mütevellîye de yıllık 200 guruş ücret verilmesini 1911 tarihli vakfiyesinde şart koşturmuştur.

Afyonkarahisar’da Bektaşilik

Bektaşiliğin Afyonkarahisar’daki tarihçesi, bize tarikatın eklektik niteliğini göstermesi bakımından oldukça öğreticidir. Hiç şüphesiz Anadolu’daki dini hareketlerin içinde ilgi çekici olanlarından biri, XVI. asırda Sultan Divani’nin Mevlevilikle Bektaşilik arasında gerçekleştirmiş olduğu yakınlaşmadır. Onun uzun yıllar seksen Mevlevi ve Bektaşî dervîşiyle seyahatte bulunduğu anlatılır. Mehmet Çelebi’nin tasavvufî hayatında yaptığı işlerin başında Mevlevî tarikatı içerisinde Kalenderilik ve Bektaşiliği kaynaştırmaya çalışması gelir. Birlik ve beraberliği sağlamanın ilk yolu olarak kırk Mevlevî dervîşini kırk Bektaşî dervîşi ile yaren, dost, manevî kardeş ilan eder. Tarikatlar arasındaki birlikteliği sağlamak amacıyla Mevleviliğin Şems kolu neşesi içerisinde bir hayat yaşamıştır denebilir. Mehmet Semai Çelebi’nin hayat tarzı incelendiğinde, Bektaşilik ile Kalenderiliği Mevlevilik felsefesi içerisinde kaynaştırmak ve bunu melameti neşe içerisinde uygulamak istediği görülür. Rivayete göre, zaman zaman çar-darp olması, karpuzu oyarak kabuğunu başına geçirmesi gibi çeşitli kılık ve davranışlarla halkın karşısına çıkması Melamî düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Tahirü’l Mevlevî’den nakille, “İkinci Bayezid ‘in son devirlerinde her tarafta ihtilaller, isyanlar çıktığı sırada Karahisar ve havalisindki eşraf ve ayan da hükümete isyan etmiş, Sultan Divani’nin bu harekete iştiraki teklif edilmişti. Red cevabı vermek mümkün olmayacağı için Sultan Divani işi meczubluğa vurdu. Saçını sakalını kaşlarını ve bıyıklarını traş ettirmiş, bir

karpuzun içini oyup kabuğunu başına giymiş. Onu bu halde görenler, bu adam çıldırmış! Diye iştiraki için ısrar etmemişler.

Bu yaşayışıyla Meşhed'e giden Mehmet Çelebi, buradan İran Kalenderilerince büyük bir sevgi ve saygı görür. Dönüşte çeşitli hediyelerle iki bayrak, büyük bir kazan ve vakıf kapların bir kısmı ile taltif edilir. Müritlerinden Sadıki'nin İmam Musa Rızai'yi ziyaretleri sırasında söylediği gazelinde,

“Biz Hazreti Daverin şahini olan kalenderileriz. Peygamber soyuna has kalenderleriz. Ali, Hak için dünyayı boşladı. Bu yüzden yiğit Haydar yolunda kalenderleriz. Biz peygamber soyunun ayrılığından Rumlular gibi yalın ayak, her ülkede kalenderiz...Hüseynilerin yolunda sadık olalım. Biz Ahmet ve Haydar'a bağlılıkta kalenderiz.” Diyerek Kalenderi oluşlarıyla övünmektedir.

Sultan Semai'nin Bektaşiliği Peygambere ve aline olan sevgiye ve onlara olan bağlılığa dayanır. Onun bir şiirinde görülen Hz. Ali sevgisi, on iki imamın isimleri ve bazı hasletleri zikredilerek anlamlı şekilde dile getirilir. Bu şiirine Hazreti Ali'yi, onsekiz bin alemin cisminde can, güzelliğiyle gökyüzünün güneşi ve ayı, sözleri gizli bir hazine ve nükteyi, inceliği anlayan dikkat sahibi, yiğitlerin şahı, Allah'ın aslanı ve başkan olarak anlatır. Sonra onun, dini ve tarihi vasıflarını, maddi ve manevi güzelliğini, bazı teşbih ve tasavvurlarla dile getirir. Şiirin devamında da on iki imamın isimleri üzerinde ayrı ayrı durulur ve güzellikleri anlatılır. Semai şiirini Hazreti Ali'den yardım dileyerek, Yezid'e bedduada bulunarak bitirir.

Mehmed Çelebi Pir Adil Çelebi zamanında kırk Mevlevi dervişiyile birlikte Konya'ya gitmiş, buradan Karaman'a geçmiş, Hacı Bektaş

Dergahına misafir olmuş, buradan da kırk Bektaşî Abdalî olarak Irak'a gitmiştir. Sırayla Necef, Kerbela, Bağdat, ve Samerra'da ehl-i beyt imamlarını ziyaretten sonra Meşhed'e giderek sekizinci imam Ali er-Rızai'nin türbesini ziyaret eder. Çelebi, burada büyük hürmet ve iltifat görür. Bir zamanlar Karahisar Mevlevihanesinde var olan iki büyük bakır kazan ve bir takım kap kacak hediye edilir. Bu ziyaret sırasında Mehmed Çelebi, "Rızanın kapısından ayrı düşen göz, güneş çeşmesi bile olsa nursuzdur. Hizmetine, kulağı küpeli, bir kul olan can ve kerem ve ihsan dairesine dahil olarak haşredilir.", anlamındaki Farsça bir rubai söyler. Meşhed'den sağ tarafında Mevleviler solunda Bektaşîler olduğu halde yola devam edilir. Mevlevilerin komutanı Mehmet Sadık Dede, Bektaşîlerin komutanı ise Ali Rumi Dede'dir. Muhtemelen bu seyahatten bir süre sonra Ali Rumi Dede yarenî Kudüm Baba ile birlikte Karahisar'ın önemli ilçesi olan Sandıklı'ya gönderilir.

Sultan Divanî konusu Yarenleri ile önem kazanmıştır. Bu lakabı taşıyan kişiler, Divanî Çelebi'nin biri Mevlevî diğeri Bektaşî olan müritleridir. Afyonkarahisar'da mezarları bulunan Mevlana neslinden **Devrane Sultan** lakabıyla Devrani Çelebi, **Yarenler Sultan**, Ayaktekke Camii bodrumunda bulunan **Molla Bahşi**, **Molla Yahşi**, Hacı Yahya Camii bodrumunda bulunan **Hacı Yahya Dede** ile **Hacı Feyzullah**, Dedeli Han denilen yerde halen binalar içersinde bulunan iki yaren mezarı olduğu söylenen kişiler, Ulu Cami karşısında türbesi olan **Mehmet Efendi** ile arkadaşı, ve Sandıklı'da **Ali Rumi** ile **Kudüm Baba** sayılabilir.

.....

Ondokuzuncu yüzyılda yaşamış olan İbrahim aslen Rumeli vilayetlerindendir. Rivayete göre "askerlik" mesleğine girer ve tabur komutanlığına kadar yükselir. Savaşlarda ailesinin “perişan” olması üzerine “dünyadan elini çeker” ve Melami tarikatına girer. İstanbul’da şeyhinden “icazet” alır. Dervişâne ve aşıkâne şiiirlerini bir “Divan”da toplar. Bu eserini 1841’de tamamlar. Şeyhinin işaretiyle, bu tarihten sonra Afyonkarahisar’a gelir.

Onun artık buradaki hayatında iki dönemden söz edilir. Birincisi yeni geldiği sıralardaki "düzgün üst baş”la sürdürdüğü hayat tarzı, ikincisi "bağır baş açık, yalın ayak” olarak tanımlanan hayat tarzıdır. **Türabi** Şhreküstü, Devrâne, Yarenler, Ayaktekke gibi türbelerde ve türbe odalarında kalır. Haftada iki gün "Selman"a çıkar.⁷⁹ Hayatını bununla sürdürür. Gönçer’e göre bu hayat tarzı, “Melamet gömleğini giymek”tir.

Türabi’nin yakın arkadaşları ve müridleri, **Harabi** mahlasıyla Ciloğlu Deli Bekir, Hafız Sadık Lilala, Receb, Anbanaz’dan Şabanoğlu İbrahim Ağa ve Senir Köyü’nden Hacı Ali Ağa’dır. 1875 tarihinde 90 yaşlarında vefat eden Türabi Şhreküstü mezarlığına defnedilir.

Onun üzerinde aşk’ın ezeliiliği, Hak divanı, can kervanı, insan varlığının temeli olan Hakk’ın kudreti gibi konularda Yunus Emre’nin tesiri açık şekilde görülür. Diğer deyişle Türabi, bu konularda Yunus Emre’yi tekrar eder ve şunları söyler:

⁷⁹ Tasavvuf tarihinde bir kısım şeyh, nefs terbiyesi için, müridlerini, geçici bir süre bir şeyler toplamaya yollardı. Onlar da "şey'en lillah" diyerek keşkülleriyle dolaşır, topladıklarını dergaha getirirlerdi. Dervişlerin topladığı bu yiyecekler, fakirlere dağıtılırdı. Buna, "Selmana çıkmak" da denirdi. Bu tabir, hizmet sonrası dua ve niyaz sırasında da kullanılırdı.

Aşkın binasını gönlümde ezel
Dervişim tuttular mecnuna bedel
Yetiştir badeyi gam vakti saki
Sinemde tuttular saz-i firaki
Sa'yeylediler nice bu dehre gelen
Varlığın dağını ben idim delen
Türabî fikriyle Hak divanını
Dünyadan ahiret can kervanını
Bir başka şiirinde ise şunları söyler:
Kalk gönül gidelim aşk illerine
Muradın yar ise bir dane yeter
"Küllü men aleyha fan" dedi Hak
Arif ise bu söz bahane yeter
Meyl-i cihan olup gel olma bed-nâm
Kim aldı dünyadan muradınca kam
Ölüm var mı yok mu ahiri'l-enam
Vakit geçirmeye virane yeter
Türabi, özün payımal eyle

Gerçek erenlerden kesbi hal eyle

Şu fani dünyayı bir hayal eyle

Gelen göçmektedir nişane yeter

Türabi bir şiirinde tavır ve davranışların, “aleme kendin beğendirmek” için yapılmasının çevre tarafından nasıl değerlendirildiğini ele alır. Türabi’ye göre “selamet köşesini tutmak” çevre tarafından “geda”, “kemâl-i rütbe” kazanmak “aceb tarz-i eda” olarak değerlendirilir.

.....

Deli Bekir şair Turabi’nin etkisinde kalmış, koşma, destan ve hicivleri ile şöhret bulmuş⁸⁰ olup bu şiirlerinin bir kısmı Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi’nde el yazmaları arasında yer alır. Bekir can arkadaşı Turabi’nin ölümüne çok üzülmüş, şehirden ayrılarak Sinanpaşa’ya bağlı Sinir köyüne yerleşmiştir. Bekir burada arkadaşı Hacı Ali Ağa’nın odasında eskicilik yapmaya başlamış, 1879 yılında da burada ölmüştür.⁸¹ Cenazesi köy mezarlığına defnedilmiştir. Arkadaşları arasında Türâbî ve Hacı Ali Ağa’dan başka Anbanazlı Şahanoğlu İbrahim Ağa da sayılır. Hacı Ali Ağa’nın da vefatında (1879-80) Bekir’in yanına gömüldüğü anlatılmaktadır. Günümüzde mezar taşı yeniden yazılmıştır. Bekir ile Hacı Ali arasında çok büyük bir muhabbet bulunmaktadır. Dönemin ileri gelenlerinden Mutasarrıf Ömer Lütfi Paşa, Müderris Salih

⁸⁰ Afyonkarahisarlı Heccav Şairler, Mehmet Sarı

⁸¹ <http://www.tinaztepe.bel.tr>

Dehşetî, Müderris Müftü Yunus Hoca, Müftü Ahmet Muhtar, Mevlevihâne şeyhi Ahmet Kemalettin Çelebi, Ciloğlu Deli Bekir'i koruyup, hâmilik eder, rivayete göre dem parası vererek yardım ederlermiş. Şiirlerinden günümüze ulaşanları sevenleri tarafından yazılmış olanlarıdır. Edip Ali Bakı tarafından biyografisi ve şiirleri kitap olarak basılmıştır. Destân, koşma ve hicviyelerinden 10-15 parça tespit edilmiştir. Bunlardan Kıyâmet Destânı'nı 1828'de yazmıştır. Şiirlerinde Harâb, Harâbî mahlasını kullanan Bekir'in hayatı mahlasına uygun şekilde derbeder bir vaziyette geçmiştir. Şair, zamanında gördüğü haksızlıkları ve kötü kişileri çekinmeden hicveder. Mert, kamil, halktan biri ve vatanperver olan Harabi, şiirlerinde kendi zevkinden ziyade halkın meselelerini dile getirir. Haksızlıklara göz yummaz, nemelazımcı değildir. Bir bakıma halkın gören gözü, duyan kulağı, söyleyen dili ve hisseden kalbi olur. Yine kendisi gibi bir Bektaşî şairi olan İbrahim Tûrabi'nin etkisinde kalan Harabi 1879'da vefat eder. Şiirlerinin büyük bir kısmı Afyon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesindeki el yazma cönklerdeki. Bu cönklerdeki deyişlerin çoğu da hicviyedir. Padişaha, vezire, mutasarrıfa, softa, hacı ve hocalara, halkı aldatan Ermeni'ye ve Rum'a yüreklice hicviyeler yazmıştır. Gördüğü ve yaşadığı bütün olumsuzlukları çekinmeden eleştiren Harabi'nin sözleri ibret verici olduğundan kimse ona kızmamıştır.

Harabi'nin hayat hikayesinin sonu farklı şekilde de anlatılır. Mehmet Gündoğan kitabında⁸² onun vefatının, yine menkıbevi tarzda, hayatının son yıllarını geçirdiği Sinir köyünde olduğunu yazar. 93 Harbinin mağlubiyetine öfkelenen Harabi en küçüğünden Padişaha kadar bir çok kişi için sert şiirler yazar ve bu şiirlerdeki sataşmalar sövme

⁸² age

derecesine gelir. Artık halk dayanamaz, sonunda onu şeyhi Turabi'ye şikayet eder. Turabi'de bir gün Harabi'yi çağırarak,

-Ey Harabi! Senin sesinin kısılma zamanı geldi. 'S' ile başlayan bir yer beğen, der.

Sonunda Harabi çok sevdiği köylerden Sinir (bugünkü ismiyle Tınaztepe) köyünü seçer. Bekir'in karısından, kızından, memleketinden ve en önemlisi şeyhinden ayrı kaldığı bu dönemde bir müddet sonra Turabi'nin ölüm haberini duyar. Kederinden sağda solda söylenmeye başlar.

-Ben bugün kalıbı dinlendireceğim. Ölüme sakın dokunmayın. Siz kahyası değilsiniz. Anbanazlı Şahinoğlu'na da haber salın. Cuma'ya gelsin.

Köyün imamına da laf atar.

-Cuma günü kazanları yak. O kadar.

Şahanoğlu gelince onunla kucaklaşır. Ağlaşırlar. Ve sonunda Deli Bekir ruhunu teslim eder. Şahanoğlu gece kalkıp şöyle der.

-Çocuklarım. Bekir Ağa bugün geçindi (öldü). Danaya bir yular takıp hazırlayın.

Acele ile şehre gelip kasaplara danayı satar. Kefenlik alıp Sinir köyünün yolunu tutar.

Yıllar sonra her nasılsa kabristanlık açılacak olmuş. Köylülerin hazır bulunmasıyla kabir açılmış. İhtiyarlar Harabi Bekir'in çenesinden ve sakalından tanımışlar.

Afyonkarahisar'ın bu halk çocuğu yörenin kendine has kıyafeti ile, başında fesi, ayağında şalvarı ve belindeki kuşağı ile, bırıklı, karagözlü, kır ve kısa sakalı, orta boylu, kara ve çatık kaşları ile tarihin sisleri arasında yerini alır.

.....

Nakşî Bektaşîleri'nin diğer deyişle Nakşî dervişlerinin ataları Yeniçeri ocağı ortadan kaldırılıp Bektaşî tarikatı yasaklandıktan sonra, Bektaşî topluluklarının başına Nakşibendi şeyhleri getirildiği dönemde gördükleri eğitim neticesinde Nakşibendilikten bazı özellikleri ve zikir yapmayı, Bektaşîliğe mahsus olan 12 İmamlara inançla, rakı içmeyi birbirine katarak bir nevi Nakşibendi-Bektaşî olurlar.

Refik Engin'in çalışmasından öğrendiğimize göre⁸³, günümüzde 12 imamlara bağlı Atatürkçü aydın kimselerdir. Muhipleri Hacı Bektaş'ı ziyarete gitmekte ve laik Türkiye Cumhuriyetinin birliğine gülbanklar çekmektedirler. Kendilerini Nakşîlerin Melami kolu gibi görmektedirler. Bunlardan Mumcular Cemaatı ve Kovancılar aşireti, 1878 göçünde Afyon Bolvadin merkezine gelip yerleşirler.

.....

Sandıklı'da Selçik adıyla bilinen yerleşim yeri, Danişmentli Türkmenlerinden meydana gelen bir Alevi köyüdür. Burada **Sarı Dede** ya da Sarı Selçuk adı verilmiş olan bir türbe bulunmaktadır. Köy adını Sarı Selçuk Dede'den almıştır.

.....

⁸³ Nakşî Bektaşîleri. Diğer adı ile Nakşî Dervişleri

Ali Ceylan Demir'in yazısından öğrendiğimize göre⁸⁴, Altıntaş yöresi ve çevresinde faaliyet gösteren Seyyid Cemal Sultan Hacı Bektaş Veli düşüncesinin önemli temsilcilerindendir. Velayetname'de **Seyyid Cemal Sultan** ile ilgili şu bilgiler yer alır. “Hacı Bektaş Hünkar Ahmet Yesevi'nin emriyle Rum ülkesine gelip Sulucakarahöyük'te yerleştikten sonra ünü her yana yayıldı. Her taraftan ziyaretine gelenler çoğaldı. Kimi gelir nasibini alır giderdi, kimi gelir kalır hizmet ederdi. Kimisini de Hünkar bir yere yollar, kendisine halifelik verirdi. Halife olan gittiği yerde mürid, muhib edinir, halkı uyarır idi.

Hacı Bektaş Hünkar otuz altı bin چراغ uyarmış, otuz altı bin halife dikmişti. Bunların üç yüz altmışı gece gündüz Hünkarın huzurunda hizmette bulunurdu. Hünkar ahrete göçünce (Hakka yürüyünce) onların her biri Hünkarın gönderdiği yere gitti.

Hünkar Seyyid Cemal Sultanı halifelerinin hepsinden fazla severdi, onu pek ağırlardı. Bu yüzden diğer Halifeler de onu büyük bilir sayardı. Zaten Hünkar da bunu buyurmuştu. Nice defalar eliyle sırtını sıvazlayarak “Cemal'imdir, Cemal'imdir, Cemal'imdir”, demişti. Seyyid Cemal Sultan bütün Halifelerin üst yanına otururdu.

Seyyid Cemal bir gün Hünkarın kapısında oturmaktadır. “Acaba Hünkar bize de bir yurt gösterir mi ki orda dem yom oynatalım”, fikrine düşer. Bu durum Hünkara malûm olur. Cemalim der, bizi varlık yurduna gönder, sonra bir merkep al yola düş. Merkebinin nerde kurt yerse, orasını sana yurt verdik, oraya varır, orda demini yomunu oynatırsın. Senden bir oğlumuz gelecek Akdeniz'e yol edecek.

⁸⁴ Altıntaş Yöresi ve Seyyid Cemal Sultan Ocağı

Hünkar varlık yurduna göçünce, Habib Emirci'yi seccadeye geçirdiler. Seyyid Cemal Sultan erenlerin sözüne uyup bir merkep alır ve yola revan olur.Vara vara nihayetinde Altıntaş'a varır. Görür ki, otlu, sulu, çayırılık, çimenlik öylesine güzel bir yer ki, dille tarif etmenin imkanı yok. Burası pek hoşuna gider. Merkebinin çayıra salar, kendisi de yatar uyur. Bir müddet sonra uyanınca görür ki, merkebinin kurt yemiştir. O vakit Erenlerin sözünü hatırlar, ve oraya yerleşir.

Seyyid Cemal'in bir çok kerametleri görülür. Ve gün gelir, evlenir bir oğlu olur. Adını Asildoğan koyar. Asildoğan bir aralık Rumeli yakasına geçer. Gelibolu boğazına varır, karşıya geçmek ister. Gemiciler, kayıkçılar ona yardımcı olmaz. Bunun üzerine denize doğru yürümeye başlar, yürüdüğü yerden su çekilir, kara olur. Kayıkçılar bunu görünce amana gelir, yalvarıp yakarırlar. Kayık getirip, zorla razı ederek kayığa bindirirler.

Seyyid Cemal Sultan Altıntaş havalisinden Tökelcik'e (Tökelcik günümüzde Afyonkarahisar, İhsaniye ilçesine bağlı Döğler Beldesinin sınırları içersinde bulunan Çakırlar mevkiidir) yerleşir ve orada da Hakka yürür.Türbesi oradadır.

Seyyid Cemal Sultan'ın Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir yöresinde asıl adının önüne geçmiş ismi Kemal Sultan'dır. Seyyid Cemal Sultan Anadolu Alevileri tarafından adıyla anılan Alevi-İnanç-Dede ocağının kurucusu olarak kabul edilir (Derviş Cemal Ocağı). Bugün Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir illerindeki onlarca Alevi köyünde Seyyid Cemal Sultan Ocağına mensup gruplar yaşamaktadır. Bu yörelerde Seyyid Cemal Sultan Ocağı ocak aidiyeti bakımından en büyük ocaklardandır. Seyyid Cemal Sultan Ocağının talipleri arasında Kayı

boyuna mensup Karakeçili yörükleri nüfus çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Seyyid Cemal Sultan Ocağı Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir yöreleri Aleviliğinin temel dinamiklerindendir. Ocak bünyesinde geleneksel Alevilik yapılanışına uygun olarak ‘Dede-Talip diyalogu’ ve ‘Cem ayini’ uygulamaları bütün canlılığı ile sürdürülmektedir.

Günümüzde Çakırlar Tekkesi diye de bilinen Seyyid Cemal Türbesi çevredeki Alevi-Bektaşî topluluklarının sıklıkla ziyaret ettiği, adak adadığı, kurban kestiği kutsal bir mekan olma özelliğine sahiptir. Afyonkarahisar Valiliği web sitesinden öğrendiğimize göre, yapı avlu çevresindeki temellerinden anlaşıldığına göre bir zaviye özelliğinde olmalıdır. Oğulbeyli Köyünün 3500 m. kuzeydoğusu, Fincanburnu Köyünün 1600 m. güneybatısında yer almaktadır. Döğer’in kuzey batısında yaklaşık 5 km. uzaklıkta bir tepe eteğinde art arda iki kubbeli kesme taş kaplamalı dikdörtgen bir yapı olup çevresi avlu duvarıyla çevrilidir. Dağ yönündeki kuzey duvarın üst kesimi moloz taşla yapılmış, üçgen biçiminde yükseltilmiştir. Daha uzun olan batı duvarının orta kesiminde ise iki ayrı yapının bitişme yeri belirgindir. Kubbeler sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Biri doğu yönde biri kuzey yönde olan iki ayrı kapı ile iki ayrı bölüme girilir. Doğü kapısı dikdörtgen açıklıkta demir kapılı olup üst kesiminde tuğladan yalancı sivri kemer vardır. Kemer gözü doludur. Kemer üzerinde ve güney duvarda birer küçük pencere açılmıştır. Ayrıca güney duvara içte bir niş konulmuştur. Batı orta duvardaki bir pencere ile de ikinci bölümle bağlantılıdır. İçerde doğu-batı doğrultusunda herhangi bir özelliği olmayan iki mezar vardır. Ahmet ve Mehmet adlarında iki kişiye ait olduğu söylenir. Kuzey yandaki ikinci kapı ise biraz aşağıda olup yandan basamakla inilerek içeri girilir. Bizans dönemine ait mermer devşirme taş kapı üstüne konulmuştur. İçerde doğu

batı doğrultusunda bir merkad bulunmakta olup bunun Seyit Kemal Sultana ait olduğu kabul edilir. Kuzey yöndeki avluda yine doğu batı doğrultusunda yan yana ve arka arkaya 8 mezar daha vardır. Bunlardan duvar dibinde olanın, Seyit Kemal Sultanın yakınlarından gözcü Bal’a ait olduğu belirtilmektedir. Bu odaların zaviye olarak kullanıldığı anlatılır. Avlunun kuzey doğu köşesinde temel kalıntıları ve ayrıca Bizans mimari parçaları vardır. Tekke içinde ve dışında toplam 11 mezar vardır.

.....

Resul Baba Hacı Bektaş Veli’nin ulu ardıllarından ve onun ferraş’ı(yani süpürgeci) olan bir Bektaşî azizidir. Birgün kendi kendine: “Acaba Erenler bize nereyi yurt verirler?” diye düşünürken, Hz. Pir: “Resulüm, seni bir uçuralım, turduna konduralım, ol ora da sana mekan olsun. Anda dem’in yom’un oynat”, der. Hz. Pir’in Hakka yürüyüşünden sonra bir gece uykuya yatan Resul Baba uyandığında kendisini Altuntaş’a bağlı Beşkarış denilen bir yerde bulur. Oralarda bir kâfir bey’i varmış ki boyu beş karış imiş ve bu köyün adı bundan gelirmiş.

Resul Baba, Bey ve adamları evde iken onlara altından bir sığın (ala geyik) şeklinde görünür. Onu yakalayamazlar, orada Bey için yapılmış kilisenin yanına kaçar, güvercin donuna (şekline) girip kilise damına konar. Oradan da duvarın dibine inip insan şeklini alır. Hepsî gelip kendisine saygı gösterirler, müslüman olurlar.

Baba Resul, Beşkarış adlı yerden başka, bir de Hisarcık denilen mahalde dergâh kurmuştur. Hatta yaşamının büyük çoğunluğunu bu dergâhta geçirmiştir. Bu Hisarcık, Halife Seyyid Cemal Sultan’ın astânesi(büyük dergâh’ı) bulunan Tevekkelcik yakınında imiş. Seyyit

Cemal yemek hazırlatınca bazen: “Resul Baba, gel iriş!” diye seslenir, o da gelir lokma ederler, sonra yerine dönermiş.

Mezarının Altuntaş denilen yerde, Ayrıklı Çalı’nın dibinde olduğu ileri sürülür.

Vilâyetnâme’de sadece: “Kendüsün altun geyik donunda göstermek gibi ol yerin halkına nice Vilâyetler izhar eyledi ki diller ile şerh olunmaz” deyip vefat ettiğini ve mezarının yerini yazmaktadır.

Arşiv belgelerinden TD. 438 s.117 ve TD. 396 s.124-125’de Altuntaş Nahiyesi Kırkacık köyünde Resul Baba zaviye’sinin bulunduğu, Kırkacık köyünün reayasıyla beraber bu zaviyeye vakfedildiği kayıtlıdır. TD. 438 s. 120’de Hisarcık köyünde Resul Seydi Zaviyesi Vakfına ait çiftlik olduğu kayıtlıdır. Başka bir arşiv belgesinde (Ev. Sıra no:13609) ise Sandıklı’ya tabi Göriz köyünde evladiyet şartıyla vakfedilmiş Resul Baba zaviyesinin sahipsiz kalmasından dolayı hazineye intikal ettiği kayıtlıdır.

Ali Aksüt’ün⁸⁵ çalışmasından öğrendiğimize göre, Sultandağı’ndaki Yağmuroğulları Ocağı talipleri Akşehir’e bağlı Yeniköy’den 35 yıl kadar önce gelmişler. Tozluoğulları talipleri ise, Isparta, Yalvaç ilçesi merkezi ve yakınındaki bir çiftlikten 40 yıl önce gelmişler. Düzenli cem yapıyorlar. Dem yerini meyve suyuna bırakmış. Geçim kaynakları ağırlıklı olarak çalgıcılık. Bunların dışında, Çay’a bağlı Yeşilyurt-Uyanık Köyü, Dinar, Emirdağ, ve Şuhut’un Ağın Köyü ile Bedeş Kasabasında Abdalların yaşadığı görülür.

⁸⁵ Ali Aksüt, ‘Abdallar ile ilgili izlenimler’

DEĞERLENDİRME

Afyonkarahisar’da dini hayatın tarihçesi, tasavvufun hayatı anlamlı bir zenginlikle beslediği çok renkli bir çeşne sahip görünüyor. Türklerin Anadolu’ya gelmeye başlamalarından çok önce İslamın fetih hareketlerine sahne olan yerlerden biri de bu topraklar hiç şüphesiz. Karacaahmet Sultan ve arkadaşlarının bırakmış olduğu derin izler etkisini günümüzde de sürdürüyor. Yunus Emre’nin aynı topraklarda görünmüş olması, bölge insanının haklı olarak vazgeçemeyeceği bir iftihar vesilesi oluyor. Buralının değerlerini oluşturan manevi kimliğe sahip şahsiyetlerin çokluğu, Afyonkarahisar’ı Anadolu’nun bir çok şehriyle yarışır hale getiriyor.

DİZİN

- AbapuşVeli, 194
Abbas Dede, 167, 207
Abdullah Halife, 155
Abdurrahman Dede, 84
Abdurrahman Gazi, 90
Abdurrahman Sultan, 82
Abdül Vahap Gazi, 104, 105
Abdüllbaki Dede, 208
Abdülkadir, 30, 52, 82, 96,
101, 110, 126, 163, 210
Abdülkadir Geylani, 82, 96,
101
Abdürrahim Karahisari, 19,
20, 26, 191, 199
Agah Dede, 186
Ağıleri Baba, 169
Ahi Bayezid, 154, 157, 161,
162, 163
Ahi Evran, 104, 106
Ahi Mehmed Dede, 103, 104
Ahi Ömer Çavuş, 182
Ahi Süleyman, 182
Ahi Yakup Dede, 126
Ahi Yusuf, 86, 90, 95
Ahmet Dede, 82
Ahmet Edibali, 158, 160
Ahmet Kemâleddin Çelebi,
210
Ahmet Raşit Çelebi, 212
Ahmet Remzi Tahranî, 182
Ahmet Türbesi, 120
Akhürrem, 112
Alanlar, 90
Alınca Baba, 126
Ali Agah Efendi, 186
Ali Baba, 108, 110
Ali Dede, 95, 133, 141, 207
Ali Efendi, 53, 87, 96, 98,
102, 209, 210
Ali El Rumi, 165
Ali Rumi, 154, 165, 222
Ali Sıtkı Dede, 96, 97, 98
Ali Sıtkı Efendi, 106
Arap Dede, 15, 186, 187, 188
Arap İbrahim Dede, 83
Ayas Dede, 10, 12
Aydınlık, 121
Ayşe Abdurrahman, 83
Ayşe Ana, 83, 84

Baba Kuzusu, 166
Bağdatlı Osman, 180
Bahçe Dede, 180
Bahşî Baba, 31
Bahşi Bey, 31
Balcam Sultan, 123
Baltacı Dervîş, 112
Bambul Dede, 109
Bediüzzaman, 50, 51, 52, 100,
124
Beyazıd-ı Bestami, 160
Beydağı, 90
Böyük Dede, 180
Buharalı Hacı Seyfettin, 215
Bülbül Hoca, 77, 78, 79, 80,
81
Cafer Dede, 106
Celâlettin Çelebi, 211, 212
Cemal Efendi, 81, 219
Cenkçi Sultan, 6
Ciloğlu Deli Bekir, 56, 64,
179, 223, 225
Cirim Baba, 167
Civan Mehmet, 186
Çalca, 90
Çapıtlı Dede, 168
Çelebi Hızır Paşa, 193

Çelebi Küçük Mehmed
Efendi, 202
Çomaklı Baba, 163
Çoraklık, 90
Çorhisar Dede, 171
Çultacık, 90
Damlalı Dede, 107
Dede Kuzu, 169
Dede yatır, 120, 142
Deli Bekir, 56, 62, 63, 64, 66,
179, 180, 225, 227
Demirli, 90
Demiryalayan, 24, 26, 216
Dervîş İbrahim, 178
Dervîş Mustafâ Dede, 204,
205, 206
Destinâ, 201
Deve Dede, 7, 186
Devrane Sultan, 222
Devrani Sultan, 31
Dîvânî Mehmet Efendi, 39,
40, 212
Ebheri, 113
Ebu Bekir Efendi, 12, 45, 204
Ebu İshak, 7, 218, 219
Ebubekir Dede, 206, 207
Ecem Sultan, 182

Efe Sultan, 187
Elvan Paşa Dede, 180
Emir Baba, 123, 127
Emre Tekkesi, 131
Erenler, 142, 180, 232
Ese (İsa) Dede, 108, 128
Eyerli, 90
Fatma Sultan, 180
Felezâde, 29
Fermayî (Zırcıncık) Dede, 165
Garip Dede, 123, 180
Gelin Ana, 180
Gelincikana, 110
Göksu Dede, 169
Göktaş Dede, 171
Gurtdede, 180
Güççük Dede, 180
Gülaboğlu, 40, 41, 191
Güzelim, 142
Habil Dede, 167
Hacı Aşık, 47, 52, 53, 54, 163, 216
Hacı Feyzullah, 45, 222
Hacı Hamza, 9, 124
Hacı Hamzazâde Ali Rıza, 215

Hacı Hamzazade Nuri Efendi, 214
Hacı Hüseyin Efendi, 71, 213
Hacı Yahya Dede, 222
Hacılar Tekkesi, 123
Hak Halili, 125, 126
Halvalı Dede, 165
Hanife Ana, 110
Harabi, 56, 58, 61, 64, 66, 223, 226, 227
Hasan Efendi, 13, 50, 87, 122, 126, 163, 216
Hasan Hüseyin Hazretleri, 142
Hayran Veli, 138, 139, 140, 141, 144
Helva Yiyen, 76
Helvayı Dedesi, 163
Hendi Baba, 90, 137
Herdane Bahar Baba, 141
Heybeli Dede, 107
Hızır Abdal, 178
Hızır Şah Çelebi, 200
Hodul Dede, 124
Horoz Dede, 5, 6
Hurşit Dede, 123
Hücum Sultan, 180
III. Mehmed Arif Çelebi, 202

Işık Alan, 169
Işık Dede, 142
İbirli, 121
İbrahim Tûrabi, 57, 64, 226
İmad Dede, 3, 14
İmdat Dede, 7
İsa Seyit Ahmet Baba, 109
İshak Dede, 182, 219
İsmail Dede, 186
Kabuli Baba, 157, 160, 163
Kadınana, 7, 8, 39, 217
Kadıncık Ana, 167
Kara Ahmet, 123
Kara Dede, 120
Karaadil, 187
Kargın Baba, 169
Karlık Sultan, 187
Kavak, 86, 90, 142, 180
Kavaklı Baba, 163
Kaymak Dede, 135
Kepinekli Derviş Dede, 180
Kesikbaş Sultan, 38, 39, 70,
217, 218
Keziban Bacı, 124
Kırkavak, 142
Kırklar Tekkesi, 165
Koçgazi Dede, 169, 170

Kötü Hasan, 123
Kudüm Baba, 165, 166, 222
Kureyş Baba, 180
Küçük Aşık, 47, 48
Kümbet, 90, 96, 97, 98, 171,
177, 180
Mahmut Sultan, 187
Malik Bin Şebib, 187
Meddah Dede, 186
Mehmet Efendi, 12, 15, 40,
52, 54, 55, 66, 70, 71, 87, 97,
101, 102, 191, 192, 193, 214,
216, 217, 222
Mehmet Mukim Dede, 207
Mehmet Râşit Çelebi, 210
Mehmet Semai, 196, 220
Mekecik, 90
Melek Peyker, 7, 8
Melekana, 110
Menteş Baba, 154, 168
Meryem Ana, 166
Molla Bahşi, 35, 219, 222
Molla Yahşi, 222
Murat Efendi, 164, 209
Musa Halife, 155
Mürdümek, 6, 10
Mürvet Dede, 166

Müslüman Ana, 107
Naime Gevher Hanım, 7
Nureddin Sultan, 155, 162
Nurettin Sultan, 167
Oktur Baba, 169
Omareşe, 166
Osman Çelebi, 94, 207, 208
Pancar Baba, 127
Postalzade Şeyh Hacı İbrahim
Efendi, 106
Resul Baba, 231, 232
Said Nursi, 74, 100, 127
Sakar Dede, 124
Salih Dehşeti, 65, 66, 67, 70
Saltuk Baba, 171
Samet Dede, 180
Sandıklı Şeyhi, 50, 163, 216
Sandıklılı Fikri, 121, 122, 164
Sarı Baba, 165, 186
Sarı Baltalı Seyyid Osman
Dede, 107
Sarı Dede, 172, 180, 228
Sarı Selçuk, 169, 170, 172,
173, 228
Sarı Şemseddin, 188
Sarnıç, 90
Saya Baba, 133

Seydili, 121
Seyyid Mehmet Sinan, 109
Seyyid Alaeddin Çelebi, 208
Seyyid Cemal Sultan, 128,
129, 130, 228, 229, 230, 232
Seyyid Hasan Basrî, 142, 143
Sızı Dede, 127
Siğil Tekkesi, 107
Sofu Çelebi, 23, 24
Sultan Carullah, 96, 97, 98,
104, 105, 106
Sultanana, 110
Sütçe Babası, 114
Şahabet Dede, 180
Şeh Efendiler, 180
Şekip Dede, 207
Şemseddin Halife, 155
Şeyh Emin Efendi, 164
Şeyh Eşref, 136
Şeyh Hacı İbrahim, 97, 188
Şeyh Hamza, 154, 155, 163,
187
Şeyh Hasan Efendi, 35, 164
Şeyh Melik, 104
Şeyh Musluhiddin, 149, 156
Şeyh Sefayi, 168
Şeyh Yahşi, 155, 173

Tahtalı Baba, 187
Taptuk Emre, 167, 169
Teceaddün, 168
Tekke Dede, 180
Topal Evliya, 177
Tufan Dede, 124
Türabi, 64, 223, 224
Uyuşak Dede, 169
Üç Derviş, 124
Üç Kardeşler, 121
Üstad, 50, 52, 100, 127
Veliyyüdin Efendi, 214, 215
Vesvese Dede, 7
Veysel Karanî, 127
Yahşî Baba, 31
Yahya Çelebi, 208
Yahya Efendi, 45, 207, 209
Yalıncak Dede, 166
Yalıncak Sultan, 167

Yarenler Sultan, 222
Yargeldi Sultan, 114, 138, 144
Yasin Dede, 7
Yorgun Dede, 123
Yörük Hacı Ali Efendi, 99, 102
Yörükzade Ahmet Fevzi, 98, 100
Yumru Dede, 173
Yunus Efendi, 55, 216
Yunus Emre, 155, 156, 166, 167, 169, 170, 223
Yusuf Dede, 167, 170
Yusuf Dede, 169
Yüksel Dede, 124
Yüzbaşı, 127
Zeynep Teyze, 157, 158, 159
Ziraat Dede, 171

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. Komisyon, Sultan Divani ve Afyonkarahisar’da Mevlevilik, AKU
2. Gündoğan Mehmet, Afyon Alimleri ve Evliyalari, Medrese Kitabevi, Afyon 1999
3. VAKIF I-II-III, AKU
4. Anadolu’nun Kilidi Afyon, T. C. Afyon Valiliği Yayın No:21, Afyon 2004
5. VASSAF Hüseyin, Sefine-i Evliya, Kitabevi
6. AŞKAR Mustafa, Tasavvuf Tarihi Literatürü, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001
7. Ahmet Eflaki, “Menakıbü’l Arifin I-II”, “Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995
8. ÖZKARCI Mehmet, Afyon-Çay’da Ebu’l-Mücahid Yusuf Külliyesi, T.C. Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri, Ankara, 1996
9. KÖPRÜLÜ Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1984
10. BOZKURT Tolga, Beypazarı’ndaki Türk Devri Yapıları
11. HASLUCK F. W., Bektaşilik Araştırmaları,
12. Komisyon, Tınaztepe, Tınaztepe Belediyesi, Ankara, 2009
13. SÜREYYA Mehmed, Sicill-i Osmani, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
14. Sakıp Mustafa Dede, Sefine-i Nefise-i Mevleviyyan

Tezler

1. BULDUK Üçler, XVI.Asırda Karahisar-ı Sahip Sancağı, Doktora Tezi, Ankara Üni.1993

2. GÜNEŞ Mehmet , Tanzimat Dönemi Öncesinde Karahisâr-ı sâhib Sancağı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1995
3. ÖNGÖREN Reşat, XVI. Asırda Anadolu’da Tasavvuf, Doktora Tezi-Marmara Üniversitesi, 1996
4. MUSLU Ramazan, XVIII. Asırda Anadolu’da Tasavvuf, Doktora Tezi- Marmara Üniversitesi, 2002
5. YILMAZ Necdet, XVII. Asırda Anadolu’da Tasavvuf, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001
6. KÜÇÜK Sezai, XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler, Doktora Tezi-Marmara Üniversitesi, 2000
7. YILDIRIM M. Zahit, Karahisar-ı Sahib Sancağı’nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003
8. GÜMÜŞ Zehra, Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî TUHFE-İ MÎR, Yüksek Lisans Tezi, ERCİYES ÜNİVERSİTESİ, 2006
9. KESKİN Ayşe Gülay, Abdürrahim Karahisari’nin Hayatı, Eserleri ve Vahdetname Mesnevisinin Tenkitli Metni, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001
10. TAKTAK A. Ferit Sandıklılı Fikri Divanı ve Hayatı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1997
11. KARAYAKA Mustafa, ‘7629 Sayılı Temettuat Defterine Göre 1840 Yılında Afyon’un Çay İlçesinin Sosyal, Kültürel ve İktisadi Durumu’, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üni., 2005
12. ALTUĞ Orhan, Afyonkarahisar Yapı Kitâbelerinde Hat Sanatı, Yüksek Lisana Tezi, Çanakkale 18 Mart Üni.,

13. PARSANA Hülya, ‘Bolvadin’deki Türk Devri Yapıları’, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. 1991
14. YAŞAR Selman, ‘Siyasal, Sosyal, Ekonomik Yönleriyle Afyon, (1923-1960)’, Doktora Tezi, Ege Üni., 2007
15. BALABAN Tuğrul, Sandıklı Halk İnanışları Ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, AKU, 2006
16. DEMİRDELEN Ceren, Haber Gazetesine Göre Afyonkarahisar’ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu (1938-1948), Yüksek Lisans Tezi, AKU, 2008
17. GÜLDEMİR Münevver Karanfil, Afyon-Bolvadin ve Çevresi Halk İnanışları ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üni., İzmir, 2008

Makaleler

1. GÖRKAŞ İrfan, Afyonkarahisar Tasavvuf Hareketleri Düşüncesi -I-
2. GÖRKAŞ İrfan, Afyonkarahisar Tasavvuf Hareketleri Düşüncesi -II-
3. GÖRKAŞ İrfan, **Ehli Beyt Sevdalısı Hak Halili (1823-1907)**
4. ÖZÖNDER Hasan, Afyon Mevlevîhânesi, *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi*
5. SARISAMAN Sadık, Mahkeme kayıtlarına göre Cumhuriyetin ilk yıllarında iltizam problemi – Afyonkarahisar Örneği-
6. İLGAR Yusuf, Afyonkarahisar Mevlevihanesi, II. Milletler Arası Osmanlı Devletinde Mevlevihaneler Kongresi, 1993
7. GÜNEŞ Mehmet, Karahisar-ı Sahib ayanı Mollazade Hacı Ahmed Ağa’ya ait bir tereke defteri,

8. ŞAHİN Gürsoy, XVII. Yüzyılın sonlarında Afyonkarahisar’da eşkıyalık hareketleri
9. AKSÜT Ali, Afyonkarahisar ve İki Alevi Köyü
10. KALAFAT Yaşar, Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları
11. BAYAR Muharrem, Bolvadin Tekke ve Zaviyeleri
12. BAYAR Muharrem, Bolvadin Mevlevihanesi ve Pendari Kaari Ahmet Dede, II. Milletler Arası Osmanlı Devletinde Mevlevihaneler Kongresi, 1993.
13. HÜSREVOĞLU Hüseyin, Ahi Bayezid ve Türbesi
14. HÜSREVOĞLU Hüseyin, Kubbeli Cami Tarihi
15. ŞENGÜL Abdullah, Anadolu’da Nevruz Kutlamaları ve Emirdağ-Karacalar Örneği
16. ÜNAL Rahmi Hüseyin, Eber Kümbeti ve Sarı Lala Türbesi
17. PARLAK Sevgi, The Village and Zawiya of Emre Sultan
18. TUFANTOZ Abdurrahim, Üsküdar’da bir Selçuklu bakıyyesi: Gözcü baba Karaca Ahmed Sultan
19. ÖZ Gülağ, Karaca Ahmet
20. AKALIN Haluk Şükrü, Akhisar’da Karaca Ahmet türbesi ve bu türbe ile ilgili inançlar
21. COŞAN Mahmud Es’ad, Yunus Emre Ve Tasavvuf
22. ERGÜN Mustafa, Yunus Emre’de Tasavvuf ve Eğitim
23. DAŞDEMİR Latif, Afyonkarahisar Efsaneleri
24. DURMA Abdulhalim, Kabir ve Makamlarıyla Yunus Emre
25. DURMA Abdulhalim, Karaca Ahmet Sultan

Sözlük ve Ansiklopedi

1. KARA Mustafa, Abapuş Veli, DİA

2. EMECEN Feridun, Afyonkarahisar, DİA
3. KIEL Hedda Reindi, Gedik Ahmed Paşa, DİA
4. TANMAN M. Baha, Gedik Ahmed Paşa Külliyesi, DİA
5. ŞAHİN Haşim, Karaca Ahmed, DİA
6. Evliyalar Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi
7. PAKALIN Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, MEB, 1993
8. DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, 1978
9. ERÜNSAL İsmail E., Abdürrahim Karahisari, DİA
10. AZAMAT Nihat, Divane Mehmed Çelebi, DİA
11. BİNGÖL Abdülkuddüs, Ebheri Esirüddin, DİA
12. MERÇİL Erdoğan, Sahib Ataoğulları, DİA

WEB

1. <http://www.anitkayakasabasi.com/>
2. www.aku.edu.tr/
3. <http://www.hbektas.gazi.edu.tr/>
4. <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/>
5. <http://193.140.255.11/tezjic/tez.htm>
6. www.yesevi.edu.tr/
7. <http://www.sandikli.com/>
8. <http://www.sandikli.biz/>
9. <http://www.sandikli03.com/>
10. <http://selcikkoyu.com/>
11. <http://gencimranlilar.com/>
12. <http://www.karacaahmet.com/>
13. <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/>
14. <http://www.altintas.gov.tr/>
15. <http://www.turkmensitesi.com/>

16. <http://tr.wikipedia.org/>
17. <http://www.bizimbolgegazetesi.com/>
18. <http://www.afyonsmmmo.org.tr/>
19. <http://www.tesbitler.com/>
20. <http://kubbelicami.net/>
21. <http://seydilerkasabasi.uclerkayasi.com/>
22. <http://www.cay.bel.tr/>
23. <http://caymeleksultan.com/dosyalar/efsane.asp>
24. <http://www.eberbeldesi.com/>
25. <http://www.akkonak.bel.tr/>
26. www.caysekaio.k12.tr/
27. <http://caykaracaoren.meb.k12.tr/>
28. <http://www.emirdag.com.tr/>
29. <http://www.akademiktarih.com/>
30. www.localarchives.org/
31. <http://www.yasarkalafat.info/>
32. <http://www.aleviweb.com/>
33. <http://www.alevileriz.biz/>
34. <http://osmankoy.blogspot.com/>
35. www.hnm.hu/icta/abst/Ab.E. Parlak.doc
36. <http://www.yakader.org/>
37. <http://www.iscehisar.gov.tr>
38. www.alewiten.org
39. <http://velilerderyasindankatreler.blogspot.com/>
40. <http://www.nurbaki.com/>
41. <http://www.tinaztepe.bel.tr>
42. <http://www.derviscemal.com/>
43. <http://www.tasavvufalemi.com/>
44. <http://sultandagiishakli.blogcu.com/>
45. <http://www.pervasiz.com/>
46. <http://www.bayat.gov.tr/>

